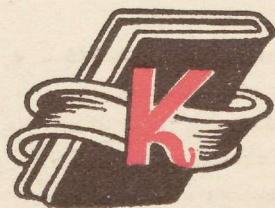

VARAMU

9

TALVEKUU

1938

VARAMU NR. 9 • SISUKORD

J. Sütiste: Tuhas ja tules. Poem	1041
A. Mälk: Muistne rand. Novell	1047
V. Adams: Luuletusi	1091
E. Hiir: Sihiteadlikkuse poole. Artikkel	1094
M. Kivimäe: Luuletus	1104
A. Waga: Ants Laikmaa. Artikkel	1105
E. Roots: Üliõpilaste arvu piiramise ja selektsiooni küsimused Tartu Ülikoolis. Artikkel	1131
J. Kaplinski: Poola kultuurilise arengu pale enne ja nüüd	1145
M. Jürma: Jaan Lattik 60-aastane. Artikkel	1148

RINGVAADE:

M. Pukits: Läti Vabariigi 20-nda aastapäeva puhul	1151
R. Paris: Vabadussõja monumendi küsimus	1154
V. Leemets: Ülevaadet muusika bibliograafiast	1158

ARVUSTUS:

A. Adson: E. Õun: Unustatud naised	1160
H. Paukson: „Mardikas“: Tint	1161
G. Ney: Homerose päike paistmas ka meile	1163
VARIA	1166

V * A * R * A * M * U

KIRJANDUSE-KUNSTI-KULTUURI AJAKIRI

TALVEKUU

N9

JUHAN SUTISTE

Tuhas ja tules

3

nd pole võlund nõiakatlad,
alkeemikud, ei hiina köök,
vaid täies käigus hammasrattad
ja vormiandev haamrilöök.
On tore tunne, kui su ümber
kõik liigub, ringleb, taob ja käib —
see tuik vist sellest verre jäi,
et peente masinate jünger
viis sõja-aastat olin kord.
Mind köitis iga ratta täpsus,
mis olid loonud šveitsi näpud
ning valmis vormind Uri org.
Siis prahvatasid mässutõkked
ja frondilt vabanenud käed
mu õpetaja viisid jõkke —
poe päris velsker sõjaväest.

On teadagi, mis siis saab ärist,
kus väärtust määrab pää ja luup,
kui selle ootamatult pärib
üks hoopis teise ala juut.
Kuld mõne kuuga letilt kadus
ja hõbegi jäi kasinaks,
streik valdas ajamasinaid
ning, vaata — uuendasid ladu

matsakad, tuustid, kölniveed,
coty ja pumat, küünelakid,
kummvoolikud ja kinnispakid
ning saksa lõhnav kaseseep.
Kuid jäägu. Mõnd see kõrvalaine
ehk häirib, kui neid ridu loeb
ja teab, et sõja lõpulaine
mu päästis tollest pudupoest.

Nüüd tahes-tahtmata su meele
veel vilksatab too kirev aeg,
kui vaatled, kuidas praegu veerleb
suur ratastiku räga laes,
ja tunned, kuidas kõrvu rõhub
risthäälte kõikjalt kajav summ,
et esmaspilgul nagu tumm
jääb seisma lämmatavas õhus.
Kõik meeled teise mõõtu säed
justnagu iseteadev kääbus,
kel järsku jõud ja tarkus hääbub,
kui hiiglast oma kõrval näeb.
On tuttav vorm, kuid ometigi
siin tuksub uudne rüht ja maht
ning tunnistades kõige ligi
sind kisub silm ja kuulmenahk.

Siin õlitahmas kõrbend pruuniks
on iga kruvi, traat ja sõlm,
ning läbi mitmekordse ruumi
käib pikas rahus keskne võll.
Ja hammastiku ülekanne
lööb ratastele sisse hoo,
et kogu hoone ülapool
ööd-päevad müriseb kui tanner.
Siin särisedes jookseb rihm,
sääl trummel vingub nagu raju
ja kodarate lendav aju
tuult tuhistab kui sügisvihm.
Kord karjatavad otse sässi
ventiilid ülal, all ja ees,
kord igas seinas risti-rästi
on kummaline elu sees.

Mu vastne saatja — määndund vennas
kui haraline tõrvakänd,
käeviipel mõista annab ennast
ning püsti üles algab ränd.
Treppe kisub keerulisi ringe
kui vaevaline taevatee,
kus imekiiresti käib ees
mu juht ning õlitatud ingel.
Käed mõlemad ma hoian toeks
ta järel minnes kitsal võrel
ja mulle tundub — liiga hõre
see raudne raam on kandvaks koeks.
Ning mida kõrgemale tõmbab
meid maa päält mustav trepiurg,
siis seda julmemasse kõmma
sa mattud nii, et oled kurt.

Tipp-purustaja otse mõirgab
kui elajas, kel kõriks kõu,
ja kividesse teraspöidlad
ta surub lõmastaval jõul.
Suurt kolu kindlas vägevuses
veab ringi kõikumata telg
ning hooti paugub raudne selg
ses puremise ägeduses.
Ma jälgin, kuidas roomav lint
alt üles kannab tõmmud kivid
ning selle lõppematu rivi
viib purustaja kurku vint.
Siin kopad, rullid, rasked parred
kõik liiguvad kui sõjaväed,
tõmbketid, hoovad, kistavarred
üksühte sikutavad käest.

Ja nagu hullund koerakarjast
alt tolmust tõuseb kriisk ning ulg —
nii vihaselt sääl sari sarjab,
et ootad sähvatavat tuld
või kuskilt purunevat raksu,
mis kogu maja kokku viiks.
Kuid sinu mõtte hiirepiiks
ei muuda masinate jaksu,

vaid veelgi vägevamas veos
sind raputab pöörsõelte kisa —
see on vist müra viimne lisand,
mis iga hääle surmab eos.
Ning lõikavas metalli kajas
sind piirab lendlev tahm ja kruus,
et varsti nagu purustajal
sul hambad krögisevad suus.

Siis elevaator jälle alla
meid keerutab kui korgivinn,
lööd kaelusnööbid ruttu valla —
lämbkuuma õhku imeb rind.
Retordid, võimsad utmisahjud
siin mühisevad rängas reas,
sa põigeldes käid nende seas
kui hingematvas tulikahjus.
Mees kuivaks kõrbenud kui vähk
rauduksest juhib leegimässu,
kuid sinu juuksed rabab krässu
ju eemalt tuleneelu sähv.
Siit vuhisevast ruumist surub
meid peatselt taganema lööm
ja kaua igas nahakurus
veel kibeleb kui väävlihõög.

Nii läbi hoonestiku juhib
meid leitsak, mürin, ratta rutt,
külm hoovus, dünamote tuhin
kui segilöödud hõisk ja nutt.
Kord ägisevad vasksed torud,
siis vingub ummisaparaat,
hiidsistern ohkab, raske paak
ait välja saadab musta soru,
leek, gaas ja kivi segi keeb,
et teada võib vaid kogend keemik,
mis siit kõik saab ja mida teenib
tark riik või kaval ärimees.
Jääb võõra kõrvu kilin-kölin
ja kurku mõrulema ving —
kõik muu siin kiirelt muudab õliks
töövaeva mitmekordne ring.

Kuid vaevalt sobib luule jatkuks
bensool, bituumen, pigi, tõrv —
see põiming proosaliseks patuks
jääks sellele, kel vaim on õrn.
Ja liitati, kui sa ei taba
noid lahutusekunsti teid,
võib mõne teise vaate leid
su tollest teemast lasta vabaks.
Sa näed, kuid tehniline hiid
romantiliselt käib ja mühab
ning kõik, mis toona oli püha,
ta enesega kaasa viib.
Sammsammult kaugemale taandub
õlgkatus, kaevukook ja põld,
paks nõgi söötidele maandub
ja kirka alla kaardub õlg.

Sa astud mitmes mõtlemises
töökasarmute halle maid
ning avameeli tõtlemises
tõeliseks koondub teine aim.
See vägevus, mis üles kerkleb
sääli tulest, inimjõust ja maast,
siin uue näo ja värvi saab,
kui sinus veel on mõõtvaid erke.
Ning olgem siirad: selles paes
must mure pragudesse juurdub,
nii nagu iga ränka suurust
ja uhkust pureb oma vaev.
Sest nii see on, et ühe rikkaks
teeb keeruline põlev kuld,
kuid enneaegselt raugaikka
viib teised labidas ja muld.

Töökäsi siia kokku kannab
nii mitmest kaarest elumurd
ja paljudele viimseks rannaks
jäab viinaklaas ja allmaa urg.
Kõik mineviku ülejäägi
barakis võrdseks muudab tahm —
kas olid härrasmees või krahv,
suu sellest muinsusest ei räägi.

Siin peatub see, kel läinud kõik,
ja see, kel leiba nõuab pere,
ning see, kel vaesus juba veres
või kelle murdis teise võit.
Siin kolletumas viimne pära
Suur-Vene hiilgavast armeest
ja pagunite kõrgest särast
on saanud vaikiv tööproleet...

Ja õhtu tulles raskeid vorme
veel teravamaks tahub öö,
on tunne, nagu kolmekordselt
maasüda tuikaks selles vöös.
Õhk tardub pruuniks. Kämpakile
suits langeb korstnail. Kohab aur.
Rong sõidab. Umab rooparaud
ning vedur laseb pika vile.
Ja vastu taevast kural käel
riptideel roomaksid kui tõugud —
sääl vagunite mustad jõugud
tuld kummutavad tuhamäel.
Ning vana vahetuse kaevus
alt koobastikust maale toob,
barakes liigutab end vaesus
ja kustund unistusi loob.

Siis kuskilt ammukadund rindelt
hall, kulund munder välja poeb —
ta samm on nõrk ja ebakindel,
käekõrval mäardund linnukoer.
Ent tervituseks juba kaugelt
näpp kõrva ääre vuhatab
ja kuskil eemal juhatab
löötsmoonik nukraid slaavi laule,
ning kuskil aias joobnud päi
salk mehi naudib kurba veetlust,
lai, mitmekordne vene needus
siis järsku läbi õhtu käib.
Ja kustuv mägi paistab ehas,
ving keerleb üles, jahtub tuhk,
võib-olla nõnda väsind kehast
viib hinge kaasa viimne puhk.

Muistne rand

1

aikselt ja maaspäi tulid mehed kirikust. Nad olid ettepoole vimmas ja tõstsid lohisevalt parknahast saapaid, nagu oleks kiriku jaheduses jalusse siginenud hulk tina.

Kirikuesine oli udune ja üha tõusev tuul rullis udukangaid üle kiriku põhjapoolse nurga, mille varjus raejalgadel ootas hooletult kokkulöödud kirst. Säälsamas oli näha längus riste märgiks nendele, kes olid läinud oma-teed. Santide-kambri madala löövi ees aga ootasid hädised ilmatuule jäänud ande, sest nad pidid elama nii kirikusalvest kui ka jumalakojas käijate südamehädusest.

Naised õiendasid neile kätt. Nad olid annud oma annid juba jutlusele minnes, kuid ühel-teisel oli teerätis veel leivaviil või päikesekuiv kala. Need olid mõeldud küll oma suu jaoks, sest paljud kirikulised olid pikatee inimesed. Aga nad asusid ju teele kodu poole ja nii võis oma kõht oodata kodu-seni ning käsi olla veel kord lahtine siin jumalakoja ukse ees...

Mehed ei vaadanudki sinnapoole. Ei olnud neil silma ootava puusärgi, ei kirikusantide ega ka oma naiste ja koduste jaoks. Nad tulid kirikuuksest üksteise järel, pilgud jalge ees. Vaatasid kirikuõue kui uut maad. Vaatasid udu ja tuult ning unustasid mütsid pihku. Nii seisid nad, kuni udu ja tuule jahedus tuletas meele, et nad on jälle Issanda lageda taeva all ja kirik on seljataga. Kuid seljataga pole veel see jutt, mis säääl kõneldi. Kantslist kuulnud sõnad nõörivad veel südant ja seisavad risti jalgade ees ja keegi ei oska mõtelda, tunda ega näha, millist teed kaudu pääseb neist üle või mööda.

Seistes salgakestes ja tihenedes üha koomale, pöördusid silmad mõtlema-tult lääne poole. Säält tuli tuult ja udu ning kuuldus mere koha. Need olid Läänemere ääretusest tulevad rahutud lained, mis säääl kohisesid, joostes kaugelt tulles siinsetele randadele. Kuid mitte rannas nad ei kohanud, vaid kaugemal udus, kaugemal meres — karide ja kuivade rägastikus. Need paigad

olidki kirikust tulles meeste südames ja meeles, sest nende kohta olid kõlanudki kantslis üteldud sõnad.

— Mis siis nüüd? ümisesid vanad mehed.

— Noh, papp luges, mis talle oli kästus, lausuti.

— Luges jah, ja sina pidid kuulma. Ja kui oled kuulnud, kõnni selle järele.

— Eks nad ole siin ennegi lugenud mitmeid kirju. Ja eks ole kuulnud neid lugemisi. Egas veel seepärast veeta elu teise paika, ümises Kureneeme küla vana peremees Odali Larats.

— Sa mõtled, et kui mõni sarviline on kuivas, võiks ikka minna? küsisid teised, sest Kureneeme küla juure tuuled neid just kandsidki.

— Et mis säääl mõtelda või minna. Pole meie loonud merd ega tuuli ega ole seda teinud kirjade ja käskude andjadki. Kui torm toob laeva randa, siis on see tema asi.

— Aga sina ära mine ligi, hüüti vahele. — Surma sõnavad...

— Sõnagu siis nii, et laevad ei tuleks. Aga näe, on üle nende käskude ja kirjade veel midagi. Ja kui see saadab laevad randa, siis on see nii, et nad on säääl. Ning Mere Önnistus on vanem kui nüüdsed kirjad ja käsud. Ta on niisama vana kui meri.

— Öigus aetakse nüüd vaka alla. Ja kes läheb sääält otsima, see kaotab kaela, lausus Hispri Jaak, Kureneeme küla vanem ja mere-tundja.

Jälle seisid kõik nõutult ja vaikselt — muist kaabulottides, muist paljapäi, kuna tõusev tuul rebis üle kirikuõue udukangaid ja surnukandjad viisid kiriku kiriku võlvitud uksest sisse, kus lahkunule pidi antama kaasa önnistus-sõnu. Ning teised, need elavad, seisid jälle vait, nagu oleksid mere-keelud olnud neile samad kui surmasõnad.

Polnud pikalt kõnelda selle üle, mida oli kuulnud kantslist.

Muude seadmiste hulka oli saadetud jälle kord kiri sellest, et palju laevu tuleb tormide ja tuulte aetuna, kuid ka seesuguse kui tänase uduga neisse randadesse ning nii rannamehed kui isegi mõisad tarvitavad kurjasti vana pärimuslikku rannaõigust. Eks ole rahvasuust teada, et niisuguseid seletusi olid saatnud juba mitmed põlved tagasi Taani valitsejad ja piiskopidki ning annud käske, et kes omastab merehädalise vara ja võtab hädaliselt elu, see peab lõpetatama samas paigas, kus kuritegu sündinud, ja kõlvatu laip peab antama merele. Eks seesugust kõneldud pärast, kuid eks seesugune keeld ununenud ka üsna pilku, sest meri ei kõnele ja inimesed olid üksinõus.

Mõisa kaitsis ses asjas omasid. Kirik arvas, et on Jumala tahtmine, kui ta saadab siia randa laevu ja varasid ning hukutab seeläbi elusidki. Nii käisid käsud ja kirjad oma rada, elu ise teed! Nüüd olid aga maad läinud Rootsi kuninga alla ja see ei ulatunud nägema ega mõistma selle ranna õigusi. Ja küllap halbade nõumeeste või muidu paha mõtte ajal Rootsi kuningas pani oma käe alla sellele kurjale plakatile, mille murelikult luges ette papp oma kirikkonna rahvale.

Selles kirjas oli üteldud, et:

„...kes iganes vale tule abil ühte laeva eksitab, see kuiva jookseb, see kaotab kaela.”

„...kes iganes, olgu kes ta on, merehädalistele viga teeb, see maksab oma eluga. Ja kes tema surmab, see tõmmatakse elusalt rattale ühes kõigi oma nõumeestega ja nad kaotavad kõik oma vara.”

„...kes merehädaliste laevadele tule külge pistab, kaotab kaela ja vara, ja kes rannast varastab, see saab nuhtlust otsekui see, kes varastab kirikust.”

Nii oli seda lugenud papi murelik hääl ja nii see oli veel meeles. Nõutute silmadega pidid mehed vaatama nüüd udusse maetud tuulise mere poole ning nende murelikud südamed tundsid, et raskemad sõnad ja ähvardused kui kunagi on üteldud vana rannaõiguse kohta.

— Mis te mõtlete niipalju sellele? Sedasi see jutt ei unune niipea meelest, seletas Odali Laratsi poeg Roomelt.

Ta õõtsutas muretult oma tugevat turja ja vilksatas vaadata kiriku kivise aia poole. Sääil istusid mõned värvilisis undrukuis, kõrge pühapäevase mütsiga tüdrukud ridamisi kui rännule minevad linnud ning Hispri Marja, keda ta eriti tahtis vaadata, oli nende seas. Papi kõned ja surmasõnadega keelud olid noorest julgest hingest kadunud ja ta võis naerda.

— Ega sellest naeruga üle saa, arvas Hispri Jaak pahuralt.

— Ega murega saa ka kaugemale, naeris Roomelt edasi, sest noored ei näe muret enne, kui see juba särgi all on. Mõne nahk on aga nii tuim, et ei märka seda siiski veel, vaid sügab end hooletult, otsekui oleks tegu vaid tühise söödikuga. Aga vanad tunnevad õnnetust ja häda eemalt nagu targad hobused haistavad hunti ja lähevad varakult rahutuks ning see ei tule elamise juures kahjuks.

— Panevad käe merele ja rannale, ohkas Larats, vaadates esiteks pojale, siis teise pilguga mere poole.

— Panevad, jah! Et nende hinged leiaks teises ilmas kurja koha! Tahavad keelda seda, mida Jumal ja meri annavad? Sääil kaugel kirjutavad pabereid ja siin peab seepärast rikutama rannamehe elu? Et põrgu neid võtaks!... urisesid teised.

— Ära karda. Küll neil on kõik paigad täos — siin- ja säälpool surma. Ja vaata, esmalt keelavad randa aetud laevad ja varad, seetaga mere aetud ok-sakesed ning lõpuks — ega tohi enam võtta kinni kalagi. Ka Jumala loodud asi ja tahab elada. Muudkui aita tal võrgust välja ehk muidu kaotad kaela...

— Kuulsid: papi häälgi värises, kui jõudis altaripalves sõnadeni, et „Jumal õnnistagu randa!” Ta ütles seda üsna tasa. Jättis sõna pooleli ja siis alles ütles.

— Aga ära ikka palus. Ja küllap see, kes kuulma pidi, kuulis, arvas Larats.

— Ta kuulis küll ja õnnistab randa — olgu siis tuultega või vaikusega, olgu tühjade päevadega või mere andidega. Aga mis sul sellest abi, kui ei saa hammast ligi? ohkas Hispri Jaak.

Teisedki ohkasid ja lahkusid siis vaikselt kirikuõuest.

Nende seljataha jäi võlvitud uks, mille tagant kuuldus surnumatmise-juttu. Nende kõrval tõusis udusse vana kellatorn oma jämedate sammastega ja sellest mööda viis tee, jagunedes mitmeks väiksemaks — külade ja mõisate poole.

Hämarate tervistjättudega lahkusid mehed salkadesse — igaüks oma teele.

Odali Larats, Hispri Jaak, Rootsi Tähve ja teised vanemad mehed läksid vaikselt Kureneeme küla poole. Odali Roomelt ja küla nooremad ning muretud, lõbusad tütarlapsed, kes ikka naeravad — kuni naiserätini — need tulid sädistades tagapool. Siis aga põikusid nad äkki laiali, sest kahehobuse-tõld vuras piki kevadist, rööpalist teed. Tundsid ja nägid kõik — need olid mõisa hobused.

See, kes sõitis, oli härra ise! Talve kestel oli ta olnud ära tea kus, nüüd oli jälle siin ja täna istus kirikus. Tema poole nemad vaatasid, kui loeti kuninga-kirja. Temast mõtlesid nüüd teist puhku, kui sõitis mööda — küllap ta oli ikka niisama kortsus kulmuga kui kirikus. Sest kuigi ta oli teist verd ja tööviha valitses tema ja külameeste vahel, olid nad üsna üksinõus, kui meri andis midagi. Ning eks ta ole ka nii tark, et teab: kui ei saa ses kivises paigas elav külamees midagi ranna-andidest ja jääb kehvaks, siis see kehvus ajab end laiali kui lamba kärnatõbi mõisani ja sääal on seda tunda samuti kui santide-kambriski, sest tühja kotiga ei vea keegi kokku varamäge ja seesuguse kandjast pole õiget olijat ega teisele andjat. Kui nüüd mereannid lähivad keelukaotsi, on elu piiratud siin hoopis ahtaks ja kitsaks nii sulasele kui isandale.

— Tea, mis tema'nd ka peaks arvama? osutas Odali Larats kadakavälja nurga taha kaduva tõlla poole.

— Mis ta arvab! Samuti rõngas ninas. Kuningas on üle tema, vastas Hispri Jaak.

— Jah, aga merele oleme jälle meie lähemal!...

— Mis see aitab?

— Ega rohkemat kui et me saame siin kuulda küll, mis kuningas tahab ja pajatab, aga kas tema peaks sinnapaika teadma, mis meie siin toimetame?

— Küll kantakse sinnamaale? Kust see käsk siis algamise sai, kui poleks olnud teadmist, kuidas siin elatakse?

— Hooletuse jälil. Eks nüüd pea vaatama enam ette, arvas Larats.

— Nii et sa arvad ikkagi, et...? jättis Jaak sõnad pooleli ja nad jäid pilguks seisma.

Keegi ei lausunud enam sõnagi. Nad heitsid pilgud vana, kohiseva Läänemere poole, mis on kannud siia randa nii mõndagi ja mis on kannud mehi

endidki mitmel käigul. Küllap see teab rohkem kui kuningas, aga ta sügavused lausuvad vähe sellest, mis on jäänud nende hoida. Ja küllap see meri varjab veelgi üht-teist ja küllap tal on lainete-õienduses lahkustki. Eks aeg ise näita, mida ta annab. Eks aeg näita, kui on elu...

Pikkamisi ja mõtlikult läksid vanemad mehed üle kadakavälja. Läksid mööda vanadest ja madalatest kiviaedadest — mereäärsel kiviseljakul asuva Kureneeme küla poole. Siin rannamäel asetsevas külas, kust pilk alati ulatus õuest ja aknast nägema merd ning kalapaate, siin lahkuti üksteisest raskekatuseliste tarede vahel — igaüks oma-tee — ikka mulikena ja mõtlikena, et jah, kes elab, see näeb, mida aeg toob. Aga — näib, et ajal on nende jaoks kurjemat varuks, kui on olnud enne — ja see teeb kaela nõrgemaks, pää raskemaks ja sõnad vaiksemaks.

Tütarlapsed lahkusid sädistades koduvärvate poole. Odali Roomelt ja paar teist noormeest takistasid neid ja küsisid, kas ei peaks veel mängima kulli või midagi muud, sest harva antakse pühapäevi. Kui parajasti arvati, et kas õhtu pole liialt tuuline ja udune ning hüüti teisalt, et juba see udu ongi rebitud heieteks ja mere kohal näib juba päikestki, just siis kajas hele hüüatus kellegi suust.

— Näe! ning käsi osutas udust vabanenud valgeis laineharjus mere poole.

— Näe, jah, korra. — Näe! ja mitu kätt osutas merele.

— Tulnud. Just täna, kahistas Odali Larats tasa ja jäi kui post seisma oma õue väravas. Nii seisis vanemad mehed teisteski väravates, kuna kõikide silmad olid pöördud mere poole. Säält paistis murdude valgel põhjal mingi tume mütsakas. Selgesti olid näha aga lahkuvais uduhebebeis mingid vardad. Need olid randunud laeva mastid, millel risti-purjed nagu tuuliku tiivad näisid tunnistavat, et see pidi olema Hollandi laev. Kuid laev ise oli veel osaliselt varjatud udust ega seletanud silm seepärast otsustama enamat. Nii palju teadis aga iga vaataja, et see laev oli sel ajal, kui kirikus loeti neid jutte, tulnud päälttuule ja udu tõttu kivisesse Panga-kuiva ja see oli otsekui taeva-märk, et sääil taheti teisiti, kui nõudis kauge kuninga veel kaugem käsk.

— Sääil ta istub, ümises Hispri Jaak, tulles tagasi teiste juure. Ühest ning teisest õuest tuli teisi vaikseid mehi, pilgud pöördud mere poole. Tütarlapsedki seisis äkki hoopis vait kui äkilisest sädistamisest ehmunud rästaste parv ning kõikide silmad olid samas paigas: kuivahambusse kinni aetud laeval.

— See laine rammib ta kuivast üle, arvati mõnelt poolt.

— Siis ta läheb!...

— Kui on veel põhja, millega?... Panga-kuival on hambad! Hoiab nagu haug — mis suus, see oma!

— Kui hoiab küll paigal, aga... Silm näeb, käsi ei ulatu! Ta tuli ka just täna! üteldi nukralt.

— Või homme parem? Sama keeld, sama karistus, uriseti vastu.

— Aga vaatama võiks ju ikka minna, üteldi mõnelt poolt.
— Nojah, vaatama. Sellest pole loetud sõnakestki, leiti aias auk.
— Ega vaatamata saa teda aidatagi, nagu kästi, arvas ligi tulnud Roomelt.
— Nojah! Aga kui juba säääl ja vaadatud, siis... kartis vana Rootsi Tähve.

— See ta on, ümisesid teised, mõistes hästi üksteist, ning arvasid, et sel kurjal päeval ei ole muud nõu kui saata sõna mõisa. Tehku siis ülemadvanemad, mis nad arvavad, ja ju need enam oskavad mõõta, kas sel kuninga käsul on ka silmad pääs ja hambad suus või lõppes ta jõud kantsli serval...

Uks mees ruttas kiiresti lepiku-võsa poole. Siit oli enam kui ühe jooksu maa mõisasse. Ja kuni ta kadus võssa, liikusid teised aegamisi ranna poole lootsikute juure. Taevast selgines, tugevnev tuul kündis merd ja võõras kahemastiline laev, mis oli nüüd hoopis purjelage, seisis oma paigal Panga-kuivas kui kõies loom. Ja kuna oodati mõisast sõna, siginesid paatidesse kirved, tuurad, pootshaagid, merepõhja pihid ja muud seesugust ning meeste pilgud jooksid kannatamatult mere ja mõisatee vahet.

Päike oli juba üsna madalal, kui lõppeks tuli mõisasse joosnud mees. Ta oli tulleski joosnud ja pühkis silmist higi, kuid teised pahandasid, et nüüd sul küll keel suust väljas kui jahikoeral, aga kus sa olid nii kaua?

— Ei saanud sõna... vabandas jooksja.

— Ja nüüd siis said?

— Nüüd ka ei saanud.

— Noh?

— Opman arvas, et tea...

— Selle sõna on kerge. Selle najal ei sõua kaugele...

— Härra oli ütelnud, et ta ei tea sellest asjast midagi ega taha teada.

— Mis sest siis oskab mõista? Tema on kodus ja ta ei taha teada...

— Uus kantslilugemine... Ta ei tea!

Ise ei tulnud, luba-sõna ei ütelnud, mõisakupjaid ei saatnud! Arva nüüd!

— Ta ei keelnud ka midagi? küsis Odali Larats.

— Isa, sa ju kuulsid: ta ei taha sellest asjast teada, ütles Roomelt. — Ta ei tea, et see laev on siin ning ta pole sellest homme ka midagi kuulnud. Ning sina oled loll, kui tead rohkem. Nii et... jätab meie hooleks.

— Ning meie kaelte tasuda, kui käsul on hakkamist! nurises naaber.

— Ja mis see kael sulle ära ei ole? Kas kole kalliks pead? Ja õrnake-seks?... küsis Roomelt nooruse-julguses ning teisedki kuraasitasid kaasa, sest vana merekäigu vaim löi kõigis lõkkele. Paadid olid samas, laev karidel kinni otse nina ees, tormine meri samas — kuninga käsk aga kusagil kaugelt tulnud paberitel...

— Jah, ega me pea minema laevale otse kallale, arvas siis Odali Laratski.

— Ehk on õnne niigi!

— Jah! Või hakkame ootama, et laine viskab ta meile siipaika sülle? arvas Hispri Jaak.

— Sää! ta on ja sinna laguneb. Ehk on merestki midagi võtta, sest mis laine lammutanud, selles on inimese käsi puhas. Lähme, sõuame, eks näe... ja Odali paat libises vette. Paar teist paati olid juba kõrgete lainete tantsitada, kuid Odali paadi juures tuli äkki veel viivitust. Sinna oli tulnud naisigi ja kuigi nad kärgiti asja juurest eemale, sasis Hispri Marja kinni Roomelti vammusest, et ära mine.

— Ega's lootsik lähe üksinda. Näe, meri vastane, seletas poiss.

— Täna... kuulsid ise! hoiatas tüdruk.

— Nojah, kästi anda hädalisele abi. Ega siitmaalt ulata.

— Aga sina ära mine. Siiski!...

— Eh, kas sülle võtaksid? Noor oled lapsehoidjaks. Ja mina raske süles hoida... naeris Roomelt, sest kuigi tüdruk oli meeltmööda, ega seepärast pea veel jooksmata ta sõna sabas nagu lammas leivatüki järel. Ei, las ta sää! väristab oma häält. See just ajab veresse kihku näidata, et vaata, mis mees ma õige olen ja kuidas lähen.

— Tea, mul on hirm, habises tüdruk. — Tea, mispärast.

— Eks siis kõnele isale, õpetas Roomelt.

— See juba teel, ütles nüüd Odali Larats kannatamatult osutades lainetel tantsiva Hispri paadi poole. Pikemalt viivitamata nad panid käed omagi laeva parraste külge. Uhisel jõul lükati paat rudisedes üle kaldakivide. Lained laksatasid mööda sääri, vesi paiskus üle servade. Kuid tugevad käed haarasid aerud, kõverdunud turjades tõmbusid lihased pinguli ning kerge lootsik sööstis läbi laineharjust, üle vaolise mere — ligemale Panga-kuivale ja võõrale, põhjapidi kividel istuvale kauge ranna laevale.

2

inek Panga-kuivani oli üsna ohtlik.

Merd katnud udu oli rebenenud ja tõusnud kõrgemale. Nüüd lendas ta kiire hatakpilvena üle vee, kattes pilguks päikese ja lastes selle teisel pilgul jälle sädelema veele. Kuid ühtlasi oli muutunud tuul tormiks ja mida ligemale võõrale laevale, seda vihasemaks tõusid lained ja nii oskajail rooliaeru hoidjail kui ka sõudjail oli palju hoolt ja vaevanägemist, enne kui jõuti Panga-kuiva lähedale, laskmata murdlainel langeda üle paadi.

Sõudjate seljad olid randunud vara poole. Nad kuulsid üldises mere kohas küll murdude teravat ja tugevnevat mürinat. Nad muutusid kannatamatuks ja nii üks kui teine pöördus jälle vaatama sõudmis-sihi poole.

— Mis sa vaatad! Ega jalgsi ikka ette jookse, käratas isa Roomeltile, kes istus paadininas esiaeru juures ja võttis vastu üle esitäävi murduvad laine-latvade löögid. Ta oli üleni märg, kuid tundis seda vaevalt. Ta noor veri oli kannatamatu ja silmad uudisenäljased ning ikka jälle pööris ta silmad ettepoole, vallandades mõneks pilguks käegi aerutüve küljest.

— Poiss! ütles Larats roolija kohalt uuesti. — Tee oma tööd!

— Ega ma sõudmist jäta, hüüdis Roomelt vastu.

— Ega see siit kivihambust kusagile lähe ja ega ma ole ka pime! ütles isa ja ta laup oli kipras, kulmud laskunud madalalt kui reheräästad üle silmakoobaste ning suu oli surutud tugevasti kinni, nii et huuled muutusid veretuks.

Ta juhtis osava käega lootsikut, istudes raudses liikumatuses oma paigal. Ta nägi ees üsna lähedal laeva. See kadus siis silmist, kui paat langes lainevakku. Kuid ta ulatus pilku heitma isegi selle dekile, kui raske laine veeres lähemale ja tõstis lootsiku kõrgele oma turjale. Säält pidi siis silmama teed kari ohtlikku lähedusse ning sääll pidi kindlamalt kui kunagi haarama ka rooliaeru, sest laine lau-külge mööda alla liueldes lainevahe sügavusse on paadid tujukad. Saab ta siis pilguks pöörata külje ette, katab uus lainehari laeva raske veehulgaga, millest ta võib-olla enam ei tõusegi. Siis pole võõras vara see, mida lained heidavad kaldale, vaid oma ranna mehed ja oma paadi killud.

Kui enne veel oli vahetatud sõna-paar, oldi karile lähenedes peagu vait. Jututagi teati, et ees pole siitmere laev, vaid küllap sääll dekil on laiapäksilised flaami mehed, kelle keelt ei tea keegi. Ja kui see pole sääll, siis on see veel kaugemalt — võõrastelt meredelt. Ja see on suur laev... Ning on nähtud, et mida kaugemalt ja suuremad nad on, seda võõramad ja ihaldusväärsemad on ka kaubad, milliseid nad kannavad põhja või ida linnade poole. Ning et sääll ei saa hoolida palju endast ega tormist või karilolijaist — see oli selge.

Paadid olid otse karialuses vees. Sõudjad hoidsid nad kohal lühikeste järskude tõmmetega. Vesi loksus ja paiskus üles siin-sääll, andes mükse eest ja küljelt, sest kuivakividel murdunud suure-mere vägevast hoost kantud laine vahutas siin oma riismetes ja kees nagu päratus katlas, mille põhjas heitlevad nägematud väed.

— Tea... Ei pääse teisele ligigi... kuuldi ümisevat Hispri Jaaku oma paadist.

— Istub otse keset kuiva... hüüdis Roomelt.

— Kindlasti... lausuti keskmiselt sõudelaualt ning siis äkki surus Odali Larats end kummargile ettepoole, nagu oleks karta, et midagi riivab pääd. Ta klammerdus rooliaeru ümber, nagu peaks seda hoidma kui oma elu. Ning silm kui hüppele tõmbunud kiskjal teravalt ettepoole, kähistas ta sõudjaile:

— Valu! Valu nüüd!

Aerude labad paindusid. Vesi paiskus paadi ninast üles. Murrud, niidetud äkki suure mere teele tõusnud kuivakividest, langesid mürisedes kokku mõlemal pool lootsikut. Kuivas kinni olev laev jagas neid omakorda ja seda jaotusteed kasutaski paadijuht. Kuid laeva vari kaitseb mere suuruses vähe ja nad said hulle tõukeid ja mühavaid laineharju, enne kui esimesed sõudjad haarasid äkki pootshaagid ja heitsid need laeva kõrgetele parrastele kinnitatud vantide taha. Vesi märatses nüüd ümberringi, kuid paadist eemal. Pootshaagi varred tundsid suure, võõra laeva kere vabisemist lainete löökide all ja tuul vihises mastides ning alasti taklaažis, kuid väikesed rannalootsikud olid nüüd tihedasti suure laeva tuulevarjuses küljes. Siinne veel lokslemine ja rahutus tundus nüüd nagu tuba võrreldes sellega, mis sündis Panga-kuivas ja eriti laeva tuulepäälmisel pardal.

Mõned laevamehed — võõrais, laius rõivais, nõjatunud pardale ja hüüdsid üle selle sõnu, milliseid keegi ei mõistnud ja milledele ei osanud ka keegi vastata. Laevamehed vehklesid kätega, näitasid kalda poole ja kõnelesid omavahel rabeleva rutuga. Küllap nad ei usaldanud ka hästi kirveid ja tuure meeste käes, sest mered olid sel ajal kurjad mitte ainult tuulte ja puudulike juhtmärkide poolest, vaid ka rannad olid halastamatud ja vara polnud neis liiga, et põlata mere ande. Ning eks siis juhtus vahest niigi, et laevurid kaotasid lasti tõttu oma elud, sest surnute suud on tummad ja neist on kõige vähem karta päälekaebamist. Ja küllap neid lugusid oli teada ka kaugemere laevureil ja ehk oli pikk tee teinud need kõned veel kurjemaks, kui asjad tegelikult olidki.

Roomelt viskas nüüd laeva parda taha väikese konksredeli ja oli minemas üles. Kuid niipea kui ta tahtis tõusta oma õõtsuvast paadist üles, tõsteti redeli konksud parda tagant ja tõugati eemale.

— Ei lase üles, hüüdis Hispri Jaak.

— No, tondinäod... ähvardati kolmandast paadist kirvekeerutamisega, kuid see ei tõstnud usaldust paadimeeste vastu.

— Ligi ei lase, aga ega nad pääse ka, hüüti.

— Siin nad on ja siia jäävad. Või sõrad vastu!

— Kui pühime nad üle parda, hüüti ähvardavalt, unustades samal päeval kirikukantslist loetud hoiatus.

Paatidest tõusis üldine hüüete ja ässituste jama. Ning kuna Roomelt uuesti tahtis heita konksredelit pardale, kostis teisalt mürdudemühasse kirve nätsatavaid hääli. Teras lõikas iga löögiga läbi jämedaid, tõrvatud trosse, mis sisid kõrgete mastide tipud laevaparrastega. Raiuda läbi need pidemed, see on, nagu raiuks keegi läbi linna tiivakondid. Ei raiunud vantidega laev tõsta enam purje ja vaata, kõrgema laine hoogki juba murrab vigastatud, toeta jäänud mastid. Ning siis... kui tal pole maste ja kui ta ei kannu purje — siis ta jääb sinna, kus ta on.

Mitmed keelud ja käsud eksisid läbiseigi. Äkilisest puhangust ja vanast veeres olevast ihast ärritatuna tormati pardale ligi ja mõne pilguga olid jämedad trossid raiutud läbi. Laevamehed kisendasid ja ähvardasid asjata. Näidati mõõku ja kusagil nätsatas laiatorulise püstoli pauk, kuna laengu roostetanud naelatükid kiskusid lõhki Hispri sulase pool pöske. Veri peletab aga ainult kartlikke — siin paisutas ta ainult viha. Ning kui pardale ilmus mees, kelle pääst tuul rebis laia, sulega ehitud kübara, ja kui see mees valmistus võtma ühe ligi joosnud meremehe käest põleva tõrva katelt, et valada selle sisu üle laeva kõrge serva otse Odali paati ja selle ninas seisvale Roomeltile, siis haaras noormees sõudelaualt tuura ja heitis.

Põlev vedelik loksles alla mööda laevakülge. Katel langes surtsatades vette, järel sinine leek. Roomelt tundis valu oma õlal ja randmel, kuid ta ei hoolinud sellest. Ta nägi, kuidas tuur, millega ta oli tahtnud tabada just põleva tõrva katelt, kadus selle varju ning enne langes katel, siis mees, tuur otseti rinnas.

Pilguks vakatus laevalagi. Tuur oli tabanud kaptenit. Vastuhaku pää oli halvatud ja mehed seisid pilgu jahmunult ja nõutult. Kuna nad siin nii seisid ja paatidest ulatati parda taha mitmed konksredelid, kuuldus laevadekilt hele karjatus. Nagu tuulest heidetuna sööstis noor naine langenu juure ja kadus deki varju.

— Nüüd üles, muudkui... sumasid mehed paatides.

— Mis siin muud. Kui on juba niikaugel... kisati alt. Kuid seda julgustamist ootamata asuti niigi rünnakule.

Laevaparras oli aga korraga tühi. Teiselt poolt parrast kuuldus hääli ja hüüdeid. Keegi jooksis langenu juure, kummardus laevaserva varju ja kui ta tõusis uuesti, nähti, et ta rebib eemale karjatades maha langenud naist. See karjatas uuesti ja rabeles lahti. Aga et samal pilgul esimesed randlased tõusid üle laeva parda, jättis mees naise ja kadus laeva pära poole.

Samal ajal kui randlaste ärev vool tungis üle tuulealumise parda, ruttasid teisest küljest mehed mere poole ja neil oli veel suurem rutt, sest nad ei teadnud, mis nendega sünnib, kui nad jäävad selle tundmatu ja karmiilmelise meestehulga kätte. Mitmed laevale jõudnud randlased tahtsid joosta neile järele, kuid Hispri Jaak astus neile vastu.

— Ei!

— Noh? — —

— Mis sul minejaist. Las lähevad... Lähevad oma paati. Mis meil neist.

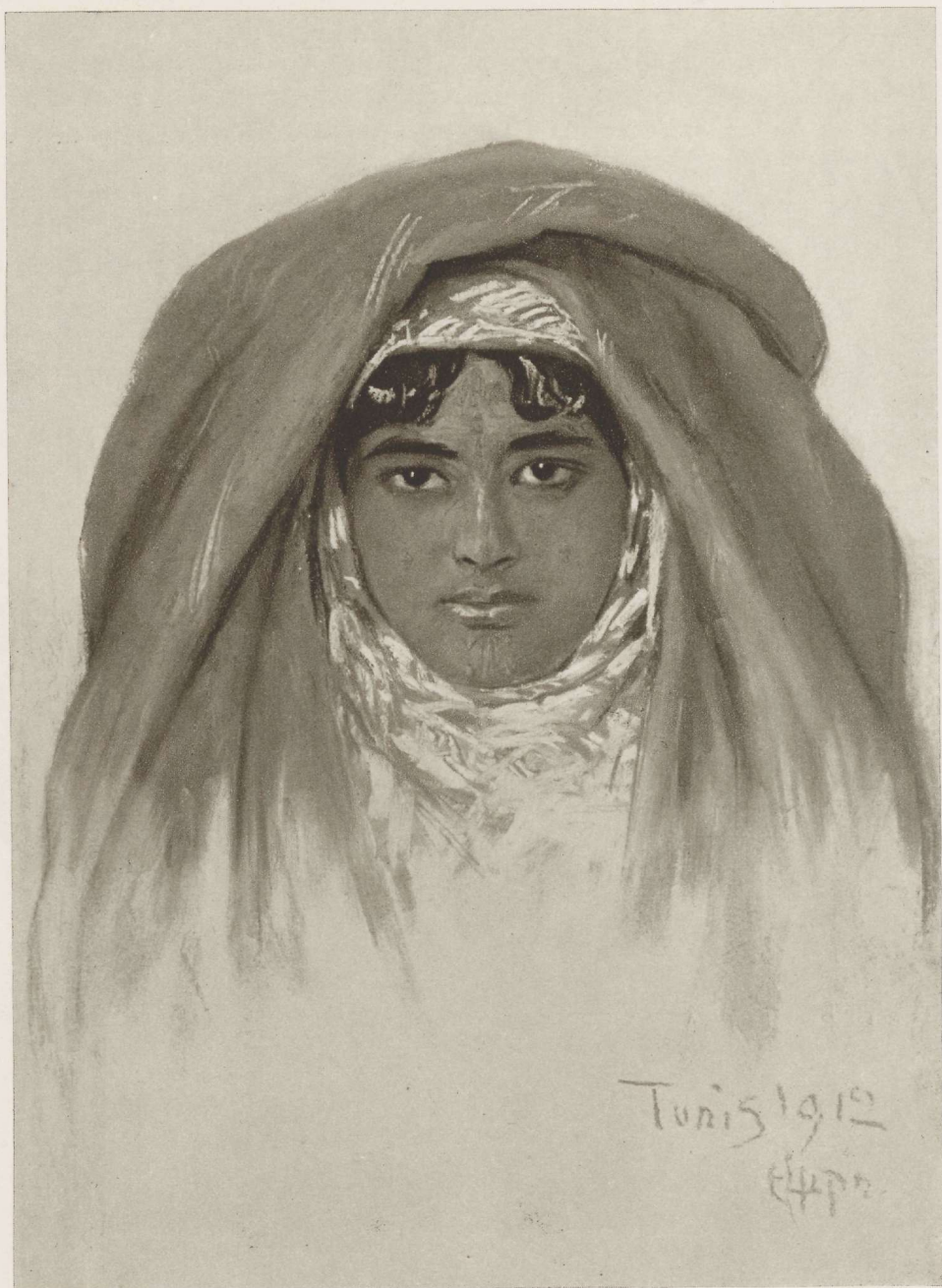
— Ise jätavad laeva maha. Õige ja hää! kiitis Larats ning nad liikusid aegamisi laeva pära poole, kartes ühtaegu nurga tagant heidetavaid odasid ning andes ka aega põgenejaile minekuks.

Kui nad jõudsid laevapärasse, oli paat juba vees. Tugev laine paiskas ta vastu laevakülge, kuid nad pääsid, ehkki paadi külg kuuldus raksatavat. Nad hoidsid kinni laeva küljes olevaist köitest ja endast mitte hoolides pidasid

Ants Laikmaa: Capri maastik (pastell, 1912)

Paysage de Capri (pastel, 1912)

Ants Laikmaa: Aïša, beduiini neiu (pastell, 1912)

Aïcha, jeune fille bédouine (pastel, 1912)

paadi nina vastu lainelööki. Nii jõudis viimane laevameestest ligi ning siis heitis laine paadi eemale. Ta kadus pilguks lainevaku, tõustes siis teise turjale. Kuid kolmanda, kõrge emalaine juure veeredes jäi rooli juure asunu hiljaks ja nagu saatuse märgiks otse paadi kohal puhkenud murd vahutas üle meeste. Ja pühkis paiga tasaseks, nagu reheluud pühib kerged pääd kivipõrandalt. Murrule järgnevas vahukeeriste nõos nähti veel paari kätt ja pilguks püsti tõusvat aeru. Siis kohises samale paigale teine murd ja nad olid läinud.

— Kadusid... ümises Odali Larats ja vaatas kurja merd, mis mässas tühjal samal kohal, kus enne oli olnud paat põgenikega.

— Meri tegi nendega omatahti! ütles Hispri Jaak. — Meri on suur. Mis me sinna võimel!...

Teine noogutas mõtlikult pääd, ehkki kummalegi polnud päriselt selge, mis see pidi tähendama. Kuid küllap midagi enam kui jaksavad inimesed. Ja küllap meri ise teab, kuidas ta talitab või mida tahab see, kes on üle selle maa ja mere ja üle kõige. Kuid nüüd oli see nii, et laev oli peremeheta ja sulasteta siin rannakuivas ja ta sisikonnas pidi leiduma varasid, mis polnud liiaks sellele kehvale tuulisele rannale ja neis paigus oma olemise eest võitlevatele inimestele.

— Nüüd on siis... peab pidama nõu, arvas Larats, pöördudes murdude poolt. — Sinnapoole pole enam midagi vaadata.

— Nüüd on vaadata muud. Siin pole enam kedagi, vastas kolmanda paadi juht ja kuna nad pöördusid, nägid, et siin on veel muud, mis paadi heitlemist vaadeldes oli jäänud unustusse. Sääl, dekikambri läheduses, otse vastu laeva välist serva lamas surnud mees ning selle juures nuuksuv, kõverasse tõmbunud noor naine — ja Odali Roomelt seisis säälsamas nõutult ja liikumatult.

— See, jah... Sellega on nüüd veel... ümises üks vanem mees.

— Surnuga on lihtne, arvas Hispri Jaak.

— See küsib vähe ja kaebab veel vähem. Aga see elav?...

— Ootame ära, ehk oskame teed... ning nad läksid alla laevaluukide poole, kust kuuldus meeste käratsemist. Mõned olid juba tulemas dekikambri toidunõudega ja tarbeasjadega. Teised kolistasid aga laeva koorma kallal ja kuuldus kirvehoope kaubatünnide pihta.

— Ikka üsna kalli kauba laev! hüüti vanematele meestele vastu.

— Ärge nüüd jooske kohe kaelapidi aia vahele, keelis Jaak.

— Mis siin veel oodata. Päike loojas, laev rahvata. Jääb öö ja mere ja meie hooleks...

— Jääb küll, aga oma asjaga peab ka mõtlema, kuidas talitada. Mis see laeva koorem õige näitab's?...

Suurtesse pakkidesse oli seotud mitmesuguseid lõngu — jämedamaid ja peenemaid. Need pidid minema mingi idapoolse linna emandate jaoks, kuid küllap neist saab asju, mis kõlbavad iga ihu ümber. Säälsamas oli tünne kalli kaubaga — riiete ja paeltega, ning sellest pisut eemal kotte lõunamaa vilja-

dega, missuguseid oli rannas nähtud ennegi ja pärast üht tormi riisunud mere äärest haneheinalt ja mujalt koguni rehadega. Küllap torm oli siis puistanud laiali ühe lõunapoolse laeva koorma ja nad said siis rohkesti seda võörast, mõru koorega, kuid muidu söödavat vilja ja lapsed olid hakanud nimetama neid mere õunteks. Nüüd oli neid siingi ja ehkki neist polnud tarbeasja — nad olid ikkagi midagi. Laeva tagaosas, mis juba mattus pimedusse, sest eha laik langes luugist üsna jõuetult alla, oli mingit tundmatut vilja, millest ei osatud arvata, kas see on inimese või looma jaoks. Ning säälsamas oli raskeid pakke, mis sisaldasid kõva, võõramaa puud, mis pidi päevavalgel olema küll punane, nagu nähtud. Ning puude juures mõned rasked aamid, mis panid mehed hõisatama.

— Laev pole laita, arvasid vanemad mehed.

— Kui meri annab harva, siis annab ta hästi...

— Küll ta arvet peab, üteldi ja asuti kraami välja kandma.

— Oodake, käskis Hispri Jaak. Ta oli kõige vanem. Tal oli tosinaid käike randunud laevadele seljataga. Ta oli näinud sel puhul mitmeid varasid, kuid ka mitmeid õnnetusi ja hukkumisi, mere võtmisi ja merele andmisi. Kuid nüüd... Kas just täna ei loetud kantslist?

— Papi lugemine ka meeles või? küsis meestelt. — Praegu teeme — kas pärast jaksame taluda? Keeldu kuulis igamees oma kõrvaga...

— Kus see siia ulatub.

— Tea... Ulemere kuninga sõnal on vahest terav nina. Kui võtab jälgi?

— Kus ta võtab, kui öö siinsamas.

— Kauaks seda ööd.

— Uus päev ei tea tänasest enam midagi.

— Kui ta on nii tumm ja tasane. Mine tea... Näe, mõisa ei tulnud ligi. Ega ta salved aja üle. Käed ikka võtmisi, seda me teame. Aga ei tulnud. Ju astumine pole kindel...

— Kui mõisa magab, olgu külapidu seevõrra suurem, arvasid noored. — Kes mullust lund enam leiab või oskab näidata? Ega me jäta siis vara siia? Või laevagi — tunnistama vastu randa ja taevast. Ning mehed... noh, te nägite.

— Üks on dekil.

— See on vait.

— Teine nutab juures...

— Jah see. Selle naine?

— Nii noor naine vinguks nii vana mehe surma jälil?

— Siis tütar või muidu?... Kes teab teiste käimisi, kus nende sõbrad ja sugulased. Keelt ka ei mõista, et küsiks...

— Küll maakohus küsib. Või mõni suurem veel. Ning kui käsk peab sõna, siis oleme rattal.

— Ühe naise lobisemise pärast?

— Uhe naise lobisemise pärast. Selle pärast on juhtunud päikese all mõn-
dagi. Mis suur asi see meie elunatukene siis...

— Mis ta meist saab ütelda? Mehed läksid ise oma-teed.

— Jah, aga see, kelle juures ta pühib silmi?

— Juhtus, noh. Näe, Hispri Paavli põseliha läks veel enne. Ja me võime ta
lasta merre, nii et pole kellelegi enam näidata...

— Lasta merre? Kas õige mõlemad või? küsis Odali Larats. Tema oli
veel enam mures kui teised, sest Roomelti käsi oli heitnud tuura. Küllap oli
ta juba mõtelnud sellest, kui nüüd ütles, et võiks ju minna see elavgi.

— Kui poleks olnud tänaseid kuulmisi, ümises Hispri Jaak murelikult, mõ-
teldes kantslijutule.

— Eks seda enam. Muidu veel, et las tunnistab. Kaugele ta ikka tunnis-
tab, kui mõisa ega kirik ega kohus taha kuulda. Aga kui nüüd sääl on teine
tuli katla all, siis oleks parem, et kaoks see üks, kui minna ise hulgakesi. Ja
laeva varad ka...

Nad tõusid laeva sügavusest uuesti dekile. Peatusid nõutult Roomelti, sur-
nud mehe ja nuuksuva tüdruku juures. Aga jõudmata otsustada, nad pöör-
dusid jälle varade poole.

Paari sõnaga korraldati parema kauba ladumine paatidesse. Mis üle jäi ja
võis ujuda vee pääl, see visati üle parda, et las läheb ise tuule sunnil. Mida ei
kannud vesi, las see läheb kuivakivide vahele ja vaikse ilmaga aitavad siis
põhjapihid. Homseks ei või aga siia jätta midagi ning öösel ei usalda tulla ka
enam tagasi, sest torm suurenes. Oli vaatamist, kuidas saavad koormatega
kaldalegi, kõnelemata muust.

Kui paadid laaditud ja mehed olid osalt juba aerude juures, läksid vane-
mad mehed murelikult nõu pidades surnule lähemale. Noor, üsna heledate,
lahti pääsnud juustega naine ei pühkinud enam silmi. Ta istus, nägu vastu
ehapuna, ja ta silmad vaatasid tühjalt õhtutaeva poole, kuna huuled vabise-
sid ja sõrmed kiskusid laia kleidi volte nagu sureva linnu varbad. Roomelt oli
ikka ta juures ja puudutas teda õlast ja kõneles midagi oma keeles, millele
võõra ranna naine ei vastanud. Kuid poisi hääl oli pehme ja igati seesugune
nagu emadel, kui lapsed on saanud viga, ning küllap see teine mõistis, et see
hääl ütleb häid sõnu ja ega südagi sääl oma nägematus paigas või siis olla
paha.

— Mis sa sest siin... äiutad, ütles Larats pojale.

— Ta ei saa jalule... muretses poeg.

— Seda pole vajagi. Tõstab pääd, siis salvab.

— Tema?

— Nojah. Kui kukub seletama. Ajab üksi hulga auku.

— Ma ei usu... pomises Roomelt, kuid kahtlus mattis temas pilguks kõik
muu. Jah, siin on kohisev, tormine meri, lainete löökidest rappuv laev ja
kanged randlased, kes kannavad maale mere antud vara. Ning siin on see,

kelle ta niitis maha, ja teine, kes langes oma südame sunnil. Jah, kui see homme hakkab seletama? Jah, peab mõtlema!...

— Me ei saa panna laeva põlema. Tuld nähakse... arvas siis teist juttu Hispri Jaak.

— Tuli võib tõusta mitmeti ja tuleaset ennast ei jää. Kuid siin pole midagi panna tule jaoks. Ja ärgu olgu sel ööl loitu meie ranna piires. Tulime omal käel ja nii nüüd läks. Saagu, mis saab. Küll lained lammutavad hommikuks laeva ja heidavad tükid meile järele kaldale. Meri ei kõnele ja rand ütleb ka vähe. Muudkui — kui see surnu satub kaldale — auk rinnas — sellest võib tulla küsimusi.

— Sellepärast... talle tuleks panna midagi rasket kaela, ümises Larats ning astus surnu juure.

Noor naine võpatas ja karjatas. Ta tõmbus siis kartlikult eemale ja lõi käed Roomelti pükstesse, surudes end vabisedes mehe põlvede vastu.

— Las... pole midagi. Surnu ei tunne sellest palju, kus ta magab... lohutas poiss, ning vanad mehed otsisid mõned rauatükid ja lükkasid raskustega koormatud laevajuhi üle parda.

— Nüüd on seegi ära — oma paigas. Nüüd ära paatidesse! käskis Hispri Jaak.

— Ning see? küsis Roomelt, osutades võõrale naisele, kuna see hoidis endiselt kinni ta riideist.

— Pole see sinuga laulatatud, ühmas Larats.

— Pole. Aga...

— Siis ära ütle kõnet, vaid kobi paati.

— Mina ei jäta teda siia, ütles äkki Roomelt valjusti, sest ta tundis, et oli süüdi selle noore võõramaalase hädas, ning oli ühtlasi selleks, kelt see anus abi. Ta oli tugev ja uhke poiss — kas see naine ei peaks seda temalt saama? Nojah, nii ta siis ütleb, et nad ei tohi jätta teda laevale, kui nad vahest nii mõtlevad.

— Sa võid jääda talle seltsiks, õpetas keegi parda poolt.

— Jään ka. Ja kes teda puudutab...

— Mis me tühjast puudutame. Isegi kortsakil maas. Nii et... Aga mis te siin laevas pääle hakkate, kui hommikuks pole seda enam olemaski. Juba vesi sees...

Roomelt viivitas pilgu ja vaatas nõutult ringi. Siis haaras äkki hapra naisekogu sülle ja läks parda poole.

— Noh... No nüüd on valge väljas! hüüatas isa, kuid tugevasti oma kerget kandamit kaenlas hoides libistas Roomelt enese lootsikusse, asetaski naise kaubatünnide vahele otse oma jalge ette ja võttis aeru.

Ta süda kihvatas, kui kuulis pardal veel Hispri Jaagu sõnu, kui see kallutas end Odali Laratsi poole ja lausus:

— Ära viis... rumalast pääst! Aga läheb pimedaks... Eks selle võiks kaotada teelgi ära!

Larats ümises midagi vastu. See oli nõusoleku ümin ja küllap ta sääls pardal õhtuhämaruses noogutas pääd. Kuid samal hetkel käratas Roomelt mees-tele:

— Aerud. Noh! — —

Paar aeru torgati vette.

— Oota ometi... urises isa laevapardalt, kuid Roomelt laskis lahti kõie, millest hoidis seni kinni, ja lükkas paadi laeva varjust eemale lainete võimusesse.

— Sõudke!.. jõudis käskida. Siis lohises hulk vett tast üle ja kui see oli sündinud, liikusid aerud juba mõõdukalt ja paat libises kiiresti pärituult ja -lainet kalda poole.

Isa hüüdis talle järele:

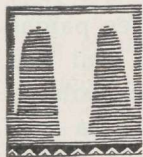
— Poiss! Oled ogar või! Pööra tagasi!... Jalamaid tagasi!

— Tule Hispri paadiga, õpetas Roomelt ja seletas oma sõudjatele:

— Hispri paadis on ruumi... Ja kus me enam murdudesse — pimedas? Pole juttugi... Nüüd annaks aga õnn minna kaldale...

Ja õnn andis minna, sest pärituult pole laine nii ohtlik. Päälegi tundsid nad vett ja randa kui oma ihu. Nii pääsid kõik veatult kaldale ühes kõige varaga ning ka selle võõra eluga, kelle Roomelt päästis laevalt.

3

uli pilvine ja tuuline hommik.

Veel polnud rehekambri aknaaugust langemas sisse suurt valgust, kui Odali Larats tõusis murelikult pingilt, kus ta oli istunud ja lamanud selle uneta öö. Nüüd oli vaja minna välja ja vaadata mere poole, sest oli karta, et tuul vaibub. Karta seepärast, et kui torm pole öö jooksul jõudnud lõhkuda võõra laeva, siis ta võib jääda sinna paljudeks päevadeks igauhe silma alla.

— Kui kord juba võttis käest sedasi, siis oleks tuli ikka pidanud tegema viimase, urises habemesse ja kui läks välja, ütles valjemini:

— Aga mis sa teed mõistmatutega...

See oli üteldud Roomelti kohta. Oli tal vaja nii hädasti ja hästi visata tuura? Pigem lasknud end kuumast tõrvast kõrvetada kui kiskuda ohtu omaenda ja teiste kaela. Küllap laev oli niigi kindlasti kividel ja küllap kirvehoobid vantidele oleksid teinud oma osa. Kogu vara oleks niigi tulnud kaldale ja sattunud õigetesse kättesse. Ootama ja vaatama ja valvama, seda oleks pidanud. Aga nüüd on laevamehed hukkunud ja pole seda, kes sind

küsimise päeval tunnistaks õigeks. Küll aga on samas parte all rehekambris see, kes võib ütelda hukusõnu.

— Ema tõusis laudilt. Pahn ta külje all kahises. Siis kuuldusid kivipõrandal vanainimese lühikesed astumised ja pilk hiljem puhumine lee-esiselt. Sää! ta otsis tuha alt süsi ja torgates nende ligi paar koldeservalt võetud pilbast, hakkas puhuma tuld. Ikka heledamalt löid söekesed leetuhas hõõguma ning varsti ruttas leek piki vaigust peergu edasi. Hoolitsev käsi lükkas oksi koomale, süütas need tahmase ahela otsas rippuva katla all ja pistis siis peeru pilasse.

— Sa pole mitte küljeli-olemist katsunudki, ütles, pöördudes Roomelti poole, kes istus paksul, tahatud puust pingil ukse lähedal. — Maga nüüdki niipalju, et saad korrakski naha silmadele, muretses vanainimene.

— Eks magada saa jälle... ümises poeg.

— Jälle, küll, aga... Mis ikka tegemata, see tunda.

— Ohh! lõi Roomelt kannatamatult ja vaatas leeseina poole, mille savist laiguline külg paistis vahel heledamini, vahel tumedamini peeru heitleva leegi valgusel. Säälsamas seina ääres õlgedel oli see, kelle ta oli toonud.

— Ema õiendas niistest vabastatud peeru sinnapoole. Ta püüdis vaadata ettevaatlikult, nagu vaadatakse oma last.

— Magab... ütles sosistamisi. — Mere käest toodud... üsna ainukesena. Las, jah, magab, sest kui ärkab, pole tal enam seda rahu, mis nüüd. Aga... eks ta ikka ole hää, et on ärkaja...

— Mis sa sest jagad, keelis Roomelt tasakesi.

— Ei, mis ma sest... jäi ema vaikseks ning võttis kaelkoogud ja läks tooma vett. Ta teadis vähe sellest, mis oli juhtunud laeval. Kaldal kõneldi juba nii, nagu oli vaja, ning sedagi üteldi nappides sõnades. Ja naised ses paigas olid harjunud ootama, vaatama ja vaikima, et olgu siis, mis on. Kui aga poeg tuli pimeduses tuppa, merelt toodud elu süles, löid vanainimese silmad särama, et omad on tulnud tagasi kurjalt merelt. Ning muretsev süda tundis meelehääd sellestki, et oli päästetud see võõras, üsna haprakene naine, sest see oli hoitud elu.

Larats torises ja näis olevat pilves. Kuid tal oli öösel tegemist veel väljas, et toimetada kõrvale ja matta seda, mis toodi randa, et keegi ei leiaks midagi maja juurest ja et ei aetaks kellegi kaela rannavarguse süüd, mis üteldi olevat nüüd karistatav nagu kirikuvarguski. See oli ülekordne käsk, sest üks nemad siin tea paremini, mis on kiriku, mis ranna, ja kuidas seda arvata. Aga kui seesugune käsk ja keeld on lausunud kesteab mis kasude ja tahtmiste pärast, siis peavad nemad siin olema seda toimekamad ja hoolikamad oma õiguste, kasude ja tahtmiste pärast...

Tulles väsinult kesköö aegu tuppa, ei lausunud ta sõnakestki, ainult pani ukse haaki ja lõi haagiavausse puulasta, et keegi ei saaks avada ust. Ning

kui ema imestades küsis, et mis sa õue kardad, ütles ta ainult, et võõrast peab hästi hoidma.

Võõras nuuksus öösel oma õlgedel. Usna tasakesi, nagu peaks ta varastama oma nutmist. Ta nuuksus kaua ja seepärast Roomeltki ei saanud und ja pereemagi ohkas üsna tihti. Nüüd aga magas merelt toodu leeseina taga ja tulehelk ega kõnesumingi ei äratanud teda.

Roomelt tõusis ja õiendas omakorda peerutule ta palge lähemale. Kükitas magaja kõrvale ja vaatas kaua võõra piimavärvi palet ja raskeid, pikki ripsmeid, mis olid sedapuhku kuivad. Uhtlaselt jooksis hingeõhk sisse poolavatud huulte vahelt. Katteks antud kasuka all paljas rind tõusis ja vajus rahulikult ning ahtake käsi puhkas kasukaserval kui hele pael.

Kuna Roomelt vaatas seda kätt, et mis maa veri võib ses olla ja mis seesugusega jaksatakse teha — tõmbas käsi äkki kasukaserva kõrgele. Naine oli ärganud tule või vaataja lähedusest. Nüüd ta vaatas unesegaselt ja hirmunult peerutulega ta juures kükitavat meest. Kasukas tõmmati nii kõrgele, et see mattis kerge karjatusega isegi ärkaja suu, ning ainult ehmunud silmapaar vaatas kasuka veere alt Roomeltit.

— Maga, maga... ruttas Roomelt ütlema ja tõmbas tule kaugemale, kuna endal suunurk seadis nagu naerugi.

Tõmbudes veel enam koldeseina vastu, nagu tahtes end matta või varjata, ütles ta midagi oma keeles. See oli lühike häämitsus ja see võib-olla polnudki sõna.

— Maga... Magada ikka võid, ütles Roomelt uuesti üsna vaikselt ja võõra naise silmad vaatasid kestvalt tema omadesse — nõudvalt ja ärkavalt. Siis tõusis oie ta huultele. Ta sulges laud ja käe haare kasukasse lõtvus. Küllap ta nüüd teadis. Nüüd oli kõik jälle meeles ja küllap nüüd ärkas kõik see valugi, mis talle oli antud osaks.

Keegi kobistas sel pilgul ust. Järsku avas võõras silmad ja võpatas.

— Ksss! keelis Roomelt. — Kss! Ole, ole ilusasti. Ega see ole kedagi, et karta...

See oli ema. Ta astus ettevaatlikult üle kõrge lävepaku, kaks ämbrit kaelkookudega õlal.

— Ärkas? küsis, nähes poega võõra läheduses.

— Kohkub igast kobinast. Kartust täis... ja Roomelt pani peeru tagasi pilasse.

— Eks see tee hinge haigeks. See, kui on sedasi... arvas ema ja valas katlasse vett. Ning kuna Roomelt istus jälle pingile ja rehekamber jäi vaikseks, pragises tuli rõõmsalt veevalamisest pisut kiikuma löönud katla all ja tahmunud seintel tantsisid lustakad varjud. Aknaaugust viskus aga põrandale lai valgusvihk, mis hakkas võitma tulehelki.

Ema kustutas peeru. Koldeseina-äärne jäi pisut hämarusse. Ainult võõra

pale ja käe valge laik paistsid üha selgemini kasvavas valguses. Ning üsna selgesti kuuldusid ka summutatud nuuksed.

— Jälle... ümises Roomelt. Nii jäi, nii ärkab!

— Nii ärkab! kordas ema. — Kui saab süüa, ehk siis... Ma keedan kalu, seletas hoolitsevalt ja hakkas kiiremini talitama kolde ümber.

— Ega see söök teda palju tõsta, arvas Roomelt pärast vaikust.

— Ikka pisutki südamekõvenduseks. Mis me's muud?

— Jah, mis me muud! kordas Roomelt. Vaikis pilgu, siis tõusis äkki, läks ukseni ja ütles säält tagasi:

— Jah, ega praegu oska muud! Keeda, jah, kalu... ning siis oli ta väljas küljekojas, kus oli veel talvist lambasõnnikut. Säält astus välja reheesisele ning hommikune heledus, mis nii visalt pääsis rehekambrisse, lõi siin silmisse ning tüklikult pilvine taevas tõotas päikese tõusu ja hääd ilma.

Roomelti süda oli rahutu.

Oleks võinud kergemini tunda mõndagi valu, nagu neid oli tuntudki. Oli alles sel talvel lõmastanud käe kivide vahel, kuid ta polnud seepärast ohanudki, vaid jätnud pähe ikka mehe palge, olgu valu kui suur ja jonnigu see kui kaua kogu ihus või mõnes liikmes. Aga see oli nüüd hoopis midagi muud kui ihu valud või pää mõtlemised või ka muidu vere siia-sinna tahtmised. Siin polnud ruumi selgi murel, et kui tuleb päevavalgele ta tuuraheide ja selle eest nõutakse kostmist? Elu on elu — nad võivad selle talt võtta, kuid rand jääb, teised jäävad ja elu ise ka — see, mida elab rand ja elab rahvas.

Nüüd aga ei saanud ta mõtted lahti sellest, kelle oli kannud oma kätel kaldale. Keegi polnud vaadanud seesuguste silmadega. Keegi polnud ütelnud seda, mida see oli temasse saatnud sõnadeta. Ta küll oli teinud selle võõra silmad surmanutuseks — aga ega ta seda polnud tahtnud. Selle-eest oli tema see, kes tõi ta vanade kiuste laevast.

Nüüd on nii, et peaks midagi tegema veel edasi, kuid ei tea, mida. Et peaks nagu kuhugi minema, asja korraldama, seadma nii, et ta enam ei nuuksuks, kuid ei oska midagi. Ei midagi muud kui olla rahutu ja seista paigal selle vana rehekambri ees, kuna päike tõuseb üha kõrgemale ja uus päev on õues...

Ta isa Larats, Hispri Jaak ja Rootsi Tähve tulid siis rannast, tõusev päike paistmas neile näkku. Nad tulid vaikides, üksteise taga — Larats maaspäi ees, pisut sirgemalt Hispri Jaak keskel ja vana, vaevu veel teed võttev üheksakümnene Tähve kõige taga. Odali õue väravas jäi Larats seisma ja ootas teisi. Ja kui Tähve oli jõudnud neist pisut möödagi, läksid nad kõik vana, längusseinalise viljahoone ette ja istusid muldpingile.

Larats viipas käega pojale. See astus aegamisi istujate poole ja surus käed rusikasse, nagu oleks tal tea mis hoida peopesades. Aga küllap ta teadis, et need kolm ei ole muidu koos. Nüüd on midagi kõneldud ja ta ei tea veel, mis see on.

— Noh? küsis Larats, vaadates ainiti pojale.

Roomelt kehtas õlgu.

— Kus ta on? küsis Jaak.

— Rehetoas...

— Nojah!... ütles Tähve ja toetas pööda käele.

Vaikus täitis õue. Tuul kahistas vana pooppuu jahuhalle lehti ning raskem pilvetomp kattis taeva. Raske oli noorel mehel seista nende kolme vaikiva vana ees.

— Pole see asi nii hull, usaldas siis Roomelt lausuda.

— Seda mõistab mõõta üsna hilja, arvas Tähve, sügades oma halli, vanadusest tudisevat habet.

— Mis sa's nüüd ise ka arvad valmis keeta? küsis Larats siis pojalt etteheitvalt.

— Eks näe. Kuidas katel annab...

— Annab ajada teiste omad ka ümber, sähvas Hispri Jaak. — Näe, kergetasime eile laevakoorma — see oli hää. Nüüd on laeva-kere peksetud üle kivide ja uurakil sügavvees — ilusasti varjul nagu vili salves. Mitmesugust vara on mere ääres — mis meie sest teame? Koeranina lõukasse on toonud lained kaks meest... ihust veatud, veesurma võetud. Igaüks märkab — säääl pole kellegi kätt... ja polnud ka. Aga nüüd see pole nagu enne ja ikka. Säääl ta on — rehekambris! Ütle nüüd, kui oskad!...

Nad olid sellest kõnelnud ja mõtelnud rannaski. Sellest oli juttu olnud ööselgi. Mitte seepärast, et võõrad ei võiks tulla sellele kaldale. Eks siia veel mullu tulnud üks laev ja mehed samuti. Osa vara viidi ära, osa raideid ja jätteid jäi siia ja neil oli talvel tagumist sepikodades ning käimist mööda sisemaa viljakamaid valdu, et vahetada hobuserauda ja adraninasid selle vastu, mida oma kiviseljandikud olid visad andma. See kõik kuulus elu juure ja teisiti ei tulnud siin toime ja tuli elu ajada edasi sedasi ja teisiti.

Oli tulnud siia Taani ajal, kui oli ranna korra järele napilt valvet. Siis oli siin rööve ja hukkamisigi, millest teab ainult taevas ja meri. Kuid oli tulnud siia kuivadesse samuti läänest suurte vete laevu, millede mehed sõudsid paatidega maale. Eks siia jäänud kunagi mitu võõramaa meest ning eks Lõuka külas ole tumepäisi perekondi. Eks siia ole tulnud ja jäänud laevu ja mehi mitmelt rannalt. Siit nad kadusid, kuid neid jäi siiagi. Need õppisid keele, võtsid naised ja nende laste suust kadus nende kunagine omakeel, sest laps õpib emast. Nii nad on siin-säääl rannas sulanud teiste sekka, nagu lumi sulab kevadel küngaste vahel ning pärast jõe ääres ei tea keegi, kust üks tilk vett on pärit. Mõisal pole selle vastu midagi ja rannal ka. Nad tulevad ja nad pole ilmiski üsna tühjade kätega. Ning tööskest, vaata, mine õpi veel neilt mitmeltki.

Nüüd polnud juhtunud ammu midagi sääarast, ehkki meri saatis üsna tihti laevu. Ning nüüd kui juhtus, oli see päeval, kui kirikus loeti ette karid. Na-

gu kõige selle kiuste juhtus veel sedasi, et tuldi toime vereteogagi ja lisaks tõi Odali Roomelt kaldale naise, kellest saab päälekaebaja või mida tahes, kuid mitte tuluhääd ja rõõmu.

— Kui mina olin veel noor, siis polnud neid keelde, ümises Tähve. — Siis tehti nii, et tulid kaldale kõik või ei tulnud keegi.

— Ega nüüdki oleks tulnud, kui... urises Hispri Jaak.

— Eks ma oma kaelaga kann, viskas Roomelt vastu.

— Üks kael, palju sa sellega? Annad ära — teiste jaoks ei jatku.

— Kes oleks pidanud siis võtma selle võõra naise oma hingele?

— Ning sina oma kahekordse lollusega võtad ta hingele? küsis Larats.

— Hää küll!... Aga kuidas sa ta suu kinni hoiad? Mis?

— Selle oksa küljes oleme kõik, ütles Jaak. — Mis kantslist üteldi: „Kes iganes mere-aetut vigastab, kaotab elu, ja kes ta surmab, see tõmmatakse elusast-pääst rattale kõigi oma nõumeestega.”

— Minul polnud sääl kellegi nõu. Ise tegin, ise kosten.

— Vähe kostad... Mine nüüd parem pisut eemale, käskis Larats ja vanad mehed langetasid pääd üksteisele lähemale. Vaikne nõupidamine pidi andma abi.

— Kui hiilitada mõisasse, et nii on? arvas Tähve esimesena. — Eks nad tule saagi jaole ja üks võtku siis ka osa hädast? Ega sääl seda taheta, kui rannast tõuseb ilmsiks pahandusi. Vaata, kaevatakse vanad asjad ka veel välja ning siis on päikese ees, et oleme ühed mustad lambad kõik, nii siin kui mõisas. Seltsis on käidud, seltsis on saadud, seltsis söödud ja salatsetud!...

— Kas ei jõuaks salatseda oma-allgi? Kui hoida ta kinni kusagil — siis pole kedagi, kes seda kurja kuninga käsku läheks sabast kiskuma. Ning selleta ei tea see kauge käsk hambaid meie külge ajada! ütles Larats.

— Jah, aga kus sa teda varjad?... Oleks surnud asi! kurtis Jaak.

— Kui mõtelda, ehk on aias auku! Kui ilusasti arutada! ümises Tähve ja kolme elatanud mehe pääd otsisid loole ilusat lõppu.

Nii nad mõtlesid ja Roomelt läks rehe taha koplisse. Ta mõtles omakorda. Mõtles, et on, mis on, aga teha ta sellele võõrale midagi ei lase. Tema pole järeleandja vaimuga — just nagu isagi. Ning siin nüüd — kas või mis! Kas või võtta paat ja purjetada otse merele ühes selle võõraga, kuni maa tuleb vastu. Teine maa...

Kuna nii mõtted mitmetes päädes ja mured südames vingerdasid teed ot-sides mööda paljusid radu, tõusis päike kõrgemale. Roomelt läks üle uue kiviaia jälle õue ja parajasti tõusid vanad mehed muldpingilt. Ta astus nende juure, suu tumm.

— Noh, näib siis... lausus isa.

— Mis siis... tuleb? päris Roomelt.

— Ta jääb seks päevaks ilusasti meie rehekambrisse. Keegi ei tea. Ja kes teab, see peab olema niisama loll kui see, kes ei mõista millestki. Eks öösel, siis... Siis viime ta ära!

— Kuhu?

— Tähve juure. Ta elab üksikumas kohas ja tal on kinnine väike kamber. Esiotsa... Ju su suu ikka koos seisab. Sellest ei tohi keegi teada...

Nad astusid rehe poole ja Hispri Jaak võttis siit sammud väravasse. Sel pilgul tuli toast ema. Ta ei saanud hästi jooksvahaiget jalga üle läve, vaid pidi käega aitama. Kuid olemata veel õues, ta juba kõneles:

— Ma keetsin kalu... Kas tulete?... Ennehommikune läks niigi... Ega töö sedasi kahane. Saaks põllule...

— Saab sinna ka, ümises Larats ja valmistus astuma üle läve, kui sööma kutsuja küsis:

— Seda... pole siin nähagi?

— Mis sa? Keda sa küsid?

— Merelt toodut.

— Pole... pole rehekambris?

— Pole...

— Kas ma ei ütelnud, et... vaata järele! kähvas Larats.

— Ütlesid küll. Aga ta kohendas end riidesse ja lipsas korraks välja. Ma mõtlesin, et ju läheb oma-pärast!... Ega ta kaugemale — ju on kusagil siin nurki-mööda? ja vanainimese pahakartev silm asus otsima õue piires.

Võõrast polnud kusagil. Merelt toodu oli läinud ning mehed jäid nõutult sinna, kus nad olid: üks ukسلävel, teised väravas ja Roomelt keset õue. See, kelle keele küljes oli nende saatus, oli põgenenud ja kui jõuab kuhugi, kõneleb.

— Jah! Nüüd siis... ümises Hispri Jaak. — Nüüd tuleb oodata ei enamat ega vähemat kui kohtuköit.

— Jah, nüüd! Aga kui ajada jälgi?... ütles Larats ärevalt.

— Kust kandist?

— Kuhu ta ikka oskab? Teed ei tea, küsida ei oska.

— Aga joosta oskab. Kui kaugel ta juba võiks olla? Mine tea...

— Siiski... peame vaatama! ruttas vahest mõisa poole.

— Vaadata võib, aga... salata pole enam midagi, ohkas Tähve ning meeste pilgud langesid Roomeltile, kes raskelt hingates seisis keset õue nagu post — nõutu ja ärev nagu teisedki.

tuul jäi vaikseks. Tal oli nähtavasti nõu minna märgatamatult teise ilmakaare, sest pilve tume parras nihutas end edelast ikka kõrgemale, kuni ulatus katma päikest. Ja siis tundus tuulejooksugi säältpoolt. Väikeste vaheaegade järel pistis see oma nina maa ligi, hakates seadma teisiti loode-tormist längu käänatud hõredat rannamäe rukkipoõldu.

Odalilt läksid öösistele muredele vaatamata mõlemad härjapaarid kordama kesa. Ema võttis ühe paari juba kohe pärast sööki. Kui heinamaadel otsimised ja järelekuulamised, kas nagu polnud näha kusagil midagi võõrast, läksid tühja, võttis Roomelt kiudu ja vana ruske, köitis ikke tugevate sarvede külge ja vibutas pihelgast vitsa. Kuivad kivid kolisesid adranina ees, pöörates vao servale oma niiskusest pisut tumedamaid, kontvalgeks pleekimata külgi. Isa jäi seadma õueaedade vahele ja otsis üles sirbid viljahoone seinalt, sest rukkipoõld oli valge. Ning küllap tal oli muidki toimetamisi õue ja ranna piires, sest polnud veel nähtud, et ta seisis paigal või kõndis tühja.

Keskpäeva paiku jättis Roomelt härjad põllunurgale, kus oli sõrgrohtu, puhkama. Ootas, kuni nad on puhanud sedavõrd, et hakkavad mäletsema, ja sai aega äiata endalgi higi laubalt. Vaatas mere poole, kus polnud enam midagi märgata eilsest laevast. Murrud langesid Panga-kuivas kohiseses kokku, kohas veel mere vanast hoovusest. Kalda ligi aga säbrutas vett uus vaikne tuul, kuid kõvaoksalised pooppuud õuedes näisid üsna liikumatud, püstjad oksad taeva poole, nagu oodates selle sõna — kas vihma, päikest või tuult.

Enne kui taevas jõudis anda vastust või enne kui jõudis inimsüdagi midagi välja arvata, mida sellele rannale õigupoolest antakse, nägi Roomelt midagi, mis pani julge noormehe võpatama — mõisa poolt tulid opman ja õuekubjas.

Need ühekorraga teel küla poole — see polnud väike asi. Ning ega see saa olla häägi asi, sest neil on kiire. Kas juba niikaugel, et tema järele? Kas seepärast, et kantslist üteldi: kes merehädalist puudutab, kaotab kaela?...

Ta haaras kiiresti adrakure najale heidetud vitsa. Aegamisi ja raskelt liikusid jälle härjad. Ta püüdis eemale mõisatee äärest ega vaadanud mujale kui kividele, mis adranina veeretab kerge kõrinaga vagudeks. Kuid teisel põlluserval peatus ta ja vaatas pääd maas hoides üle härjaselgade, et kuhu need kaks lähevad? Kas ikkagi juba tema järele? Ja kas ta ei peaks siis jooksuma siitsamast? Põgenema kuhugi, sest muidu ei künna ta enam kunagi...

Tulijad läksid aga Rootsi värava poole. Nojah, võis arvata, et nad tulevad siiski muu pärast, sest mehed olid toimetanud öösel ranna-varaga oma-pääd, aga see tuli ometi jagada mõisaga. Säält üteldi eile küll, et ei nemad tea ega taha teada randunud laevast midagi. Kuid nad teavad, et siin oli laev, ja nad teavad seda sellest, et merevõetute kehad viskas laine randa ja laev pole saanud sellest rannast kaugemale. Ning üks sel hommikul päeva-

valgel korjatud lainete poolt randa heidetud vara jäi suurelt osalt päikese ette — et näe, siin ta on, ja see ootas otsust. Ning kuhu pole mõisal omalt poolt midagi juure panna, sääl on ta varmas ja nii ehk siis nüüdki?

Roomelt rahunes pisut, et nad läksid Rootsi Tähve juure. See on ettevaatlik ja tark ega ütle liigset. Ja kui ongi, et see võõras jooksis mõisasse, märtgates suuri puid ja kõrgeid katuseid, ja ehk sääl oli neidki, kes said ta jutust aru — noh, siis... see on ikkagi parem, et ta ei sattunud oma teedega ei-tea-kuhu, kas võõrastesse mõisatesse või koguni nunnade juure või kirikusse või linna, sest siis oleks lugu juba niisuguste lindude jalus, kes lendavad kurja tarkusega kesteab kuhu. Oma mõisa... ega oma omasid nöki ja ranna asjus liiati. Ning siis ei tahakski ka, et ta oleks läinud kaugemale... Tahaks seda võõrast veel näha, sest ta oli selle toonud merelt. Kui on rannaõigust, siis on see nagu tema õigus teada, kus see võõras on? Kuid ta ei tea midagi, ei midagi sellest teisest ega omaenda saatusest ja see näris hullemini südant kui mõni suur, selge häda ise.

Ta kündis ja vagu tuli kõver nagu sea-rada, sest silm polnud enam põllul. Härjad vedasid peenrani ja jäid seisma, ader peenrakamara taga. Ta laskis neil seista ja vaatas. Jah, Tähve ühes mõisameestega tuli õuest ja nad läksid Hisprile. Ning siis jooksis Marja üle kivirünka Odali õue ja seetaga läks isa aegamisi Hispri poole. Isa läks sinna ja nad kadusid. Jah, siiski... Ikkagi on häda õues ja ta ei tea...

Roomelt jättis härjad sinnapaika.

— Marja, hüüdis ta ranna-tee poole, rutates ise põllu kiviaia ääre. Tüdruk jäi seisma.

— Marja!...

— Jah?

— Nad on teil?

— Mõisamehed? Jah.

— Mis asja nad seavad?

— Ei mina tea. Hüüti ja kästi, et jookse. Kes mind sinna ligi laseb.

— Ehk ranna asjus?

— Ju... jah! ütles muretult ning siis äkki vaatas oma paljastele varvas-tele ja sosistas:

— Hää, et ometi ei juhtunud midagi. Mu süda oli eile nii raske.

— Süda raske? Mis siis pidi juhtuma?

— Ma ei tea. Võib-olla ilm oli kuri. Ja üldse sel ajal... ikka ju, eks ole?

— Just kui oleksid olnud ise väljas!

— Ise küll mitte, aga... teised.

— Sinu isa tuleb omaga ikka välja!

— Isa... ega isa üksi.

— Su mured käivad üsna laialt.

— Laiemalt, jah! Sinu pärast ka! sosistas hääletult.

— Mis siis minuga?

— Julge oled. Ja... ma ei tea! Eile niikui lõi südamesse! Ja nüüd kui mõisamehed tulid — jälle! Ma ju tean küll, et pole midagi. Et nagu ikka, eks ole? Aga mul on seesugune süda vahest... ning süüdlaselt naeratades lahkus Marja poisi juurest.

— On nagu ikka? kordas Roomelt, vaadates talle järele. Siis libises pilk merele ja taevale, siis kiviseile põldudele. Sääl temal olid vanad, tuttavad, sasiatud katustega, pikkade madalate seintega rehemajad ja väikesed vilja- ja kalahooned. Ja Marja, see tema jaoks mõeldud, jooksis just tema juurest. Maailm on nagu ikka — just tõesti, nagu poleks juhtunud midagi. Ja ometi — maailm on täna teine — tema jaoks ja võib-olla teistelegi...

Ta istus põlluaiale. Mõtles ja arutas. Mõtted aga ei jõudnud oma hõlmadest kaugemale ja arutamised jäid teadmatusse nagu takku kinni.

— Ema hüüdis teda teiselt põllulapilt.

Ta pöördus sinnapoole. Härjad olid tulnud hoopis vaost. Nad olid rohutu peenral ja püüdsid säält üksikuid liblesid, minnes samm-sammult lähemale peenrale veetud meremaja kuhjale, mille ümber näis rohkem rohelist.

Ta laskis neil minna. Siis tõusis nagu väsinult, läks loomadele järele ja hakkas päästma lahti nende ikkerihmu.

— Lähed ära? hüüdis ema.

— Jah...

— Kuhu sa's? Põld pooleli...

Ta ei vastanud midagi. Mis ta ütlebki? Kas seda, et on tast üldse enam vao-ajajat ja mis ta neist ajab, kui kohus hakkab nõudma ta kaela? Kohutuga olgugi ehk veel aega, sest mis kaugel, selle hirm on väiksem. Kuid muidu ka — ta ei taha enam künda. Ta tahab teada, ükskõik kui palju ta seda saab. Ta tahab olla kusagil mujal, mitte siin härjapaari juures ülal põllumäel. Nii ta ajas härjad koju ja kõndis küla-vahel — Hispri värava ees edasi-tagasi, ehkki sel teel oli südames rahu veelgi vähem.

Ootaja aeg on pikk, seepärast näis Roomeltile, et ei isa ega teised tule millaski Hispri tarest. Ja kui nad siis lõppeks tulid, olid mehed kõik norus. Opman ning õuekubjas näisid turris kui kurjad koerad ja nende altkulmu pilk hoidis Roomelti tagasi. Kui vanemad mehed olid astunud tast oma ühtlasel kõnnakul mööda, kaapsas ta isa vammust.

— Kuule!...

— Jah? küsis isa peatudes. Ta hääli oli pahur ja pilk tige.

Roomelt ei osanud nüüd äkki küsida. Laev, mõisa, see võõras tüdruk — kõik see oli segi ja kõigest oleks tahtnud teada.

— Kas sul... tööd pole või? küsis siis isa. — Kao omasse, muidu mine tea... ütles ta mõistaandvalt ning nad läksid üle karjamaa-kaela, mööda koppelit ja lõikusvalmeist rukkipooldudest sinnapoole, kus suurte õuepuude vahel

asetesid mõisa kõrged ja akendega hooned. Sinna nad läksid ja teda, seda süütõstjat ja pahanduse hakatust, ei küsinud keegi.

Pisut pärast vanemate meeste minekut mõisasse tulid säält härjavankrid. Töölised ja külade päeva-rahvas olid saadetud randa ning Rootsi Tähve oli nendega ühes. Oli arvatud, et kõik mis laevast on tulnud kaldale ja kõik mis toodud öösel — see kõik peab viidama mõisa aita, kuni saadakse teada, kelle õiguse alla need varad jäävad — kas nende omaks, kellele meri nad tõi — või neile, kes hakkavad neid otsima ja küsima...

Enne veeti ära mere aetud vara ja osa sellestki, mis oli hästi maetud, anti mõisavankritele. Teine osa jäi varjulistesse paikadesse. Kui keegi ei oska ajada selle jälgi, siis pole seda ka olemas ja kedagi ei võia süüdistada. Ning mis teada oma käe panduna, see on enam oma kui see, mida peab ootama ja lootma tagasi mõisa aitadest, kuigi kõik peaks jääma vaikseks ja varad selle ranna pidada.

Kui varad veetud ja laevatükkide küljest kistud viimased rauad, viidi ära ka uppunud meremehed, kuid mitte mõisasse, vaid kiriku juure, sest nad pidid minema oma paika. Mõisast tulid tagasi veomehed ja rakendasid härjad ikkest lahti, kuid Odali Larats ja Hispri Jaak olid veel ära ning kui Roomelt käis mõisaskäinutelt küsimas, kus nad on ja mis nad teevad, ei teatud neist midagi. Oli nähtud ja oli silmast kaotatud. Keegi ei tea...

— Ehk viimaks? ... ümises ema ja hakkas neelutama ja nuuskama, hoides nuttu tagasi. — Ehk on nõnda silmast kaotatud, et polegi tulijaid?

— Ei arva, urises Roomelt. — Mis nad siis just neist kahest?

— Eks vanemad pea vastama... Ja ega nad anna teisi välja.

— Seda'nd küll! Aga kes neilt nii nõuab? Meri annab mõisale rohkem kui kuningas. Mõisa on mere poolt... Ju siis on meeste poolt ka? Ja kauge- mal see asi pole ja... kas lähebki?

— Kui see võõrast-verd tüdruk? Kui selle suu läbi?

— See? Sest ei tea keegi midagi...

— Oled sa katsunud kuulda?

— Jah. Keegi ei tea midagi...

— Kui on metsas, hoolitses ema.

— Kui ta oleks metsas! lootis Roomelt.

— Aga kui pääsis mujale ja seletab? Aga laevu on tulnud ennegi. Ja veesurm võttis mehed. Kui see oli ainult... puhas veesurm? kahtles ema.

— See oli puhas veesurm. Murrud lõid üle nende paadi.

— Aga tüdruk pääsis?

— See pääsis teisiti...

— Ning isa oli nii mures. Küllap säääl on veel muudki...

— Küllap säääl natuke on, kuid ära sina jaga!

— Ega ma jaga! Hoian suu koos, aga süda kõneleb oma...

— Olgu seegi rahul! Meeste asi... Eks näe, mis saab. Eks näe, kui saab suuremat selgust.

— Annaks taevas, et ikka hästi...

— Annaks jah! Ning... võib-olla et... Mis siis enneaegu!

Nad vaikisid, istudes kolde ees, kummalgi oma mõtted suletud huulte taga. Ainult ema ei pääsnud ohetest, sest öö tuli lähemale ning pereisa jala-astumisi polnud veel kuulda kusagil.

Koldetuli kustus. Ema mattis söed tuha alla. Peerg põles maha ja niisteilm hõõgus veel mõne pilgu raske rehekambri pimeduses. Siis oli vaikne ööpimedus kõikjal ning seinatagant hakkas kuulduma kerget nahinat: suveõine taevas puistas alla sooja, pisut hooglikku vihma.

Pere läks vaikides magamislavadele, kuid uni ei tulnud sõbraks.

Keegi ei maganud. Silmad olid avatud tühjusse. Kõrvad kuulatasid, nagu peaks öö iga pilk midagi ütleva. Kuid ööl polnud muud kui vihmanahinat ja alles vastu hommikut kuuldusid aeglased sammud, siis ukse-avamine ja puusagarate kägin. Ning seetaga astus isa raske, tuttava kopsatusega jalg üle kivipõranda.

Ema otsekui heideti voodist välja. Juba paistsid koldetuhast söed. Ta oli otseli nende kohal, puhudes tuld peerusüüteks.

— Oh, mis sest... keelis isa.

— Kuidas sa siis... käsikaudu? vastas ema.

— Oma riided, küll saan nad kätte, arvas isa ja ta sõna oli selge ja hooletu, nagu siis, kui tuli hilja merest ja saak oli olnud hää.

— Kui süüa või? hoolitses ema.

— On sedagi saadud. Nüüd... muud kui magada pisut. Homme jälle päev...

— Ega see enam kaugel ole.

— Roomelt... magab või? küsis siis isa vaiksemini.

— Ei! vastas noormees ise ja tõusis laudil istuma.

— Ei? Ma ei saa aru... Öö aeg. Mis sa's valvad? Hakka siis magama.

— Mis sa magad... Polnud teadmist...

— Mida rohkem sa tead, seda raskem magada.

— Ikkagi... Kuidas siis asjad nüüd on?

— Mis asjad? Ei mina tea asjadest midagi. Seetaga tuleb uus päev ja kus eilne asi enam. Eilne asi on... ju see on nii, et jääb üsna vaikseks. Mis sest enam jagada...

Ta vammuse küljest lendas külmi veepiisku Roomelti palgele. Kas oli siis sadanud juba nii kaua ja palju? Ning mida see isa sääl mõisas nii kaua toimetas? Kas ikka oli nii, et pahandus hoidis mehi kinni, aga isa oli nagu hooletu ja murest vaba? Kuid ta ei kõnelnud ega ole ta seda liiki, et hakkab hommegi palju seletama, kuigi teine siit-säält katsub pinda üles kiskuda. Nii

Ants Laikmaa: Krüsanteemid (pastell, 1919)

Les chrysanthèmes (pastel, 1919)

Ants Laikmaa: Linnamäe Lemmi (pastell, 1937)

Portrait d'une jeune fille (pastel, 1937)

ta heitis nüüdki sõnatult ema kõrvale. Õled krabisesid ja vihm nahises seinaga. Ning siis kuuldus isa norskamine läbi vaigse, pimedate täre.

Järgmistel päevadel püüdis Roomelt nuhkida välja vanemate saladusi. Ta teadis, et varad olid mõisaaidas. Teadis, et uppunud olid antud mulda ja jutt sellest, et jälle üks võõra ranna laev lõpetas oma tee neis kurjades vetes, ei läinud kuigi kaugele, sest see polnud kesteab mis uudis. Ning mis juhtus laeva pardal, seda nagu ei mäletanud enam keegi, sest üks oma nahk ole igäihel kallis ja üks ühised hädad ole õpetanud pidama suud ja unustama, mida pole vaja kanda kaasas. Kuid Roomelt ei saanud rahu selle ühe pärast — mida pidas oma asjaks — võõrast-verd tüdruk! Jonni pärast hoidis kinni sellest mõttest ja muu pärast ka, mida ei teadnudki. Kuid ta ajas selle jälgi ja leidis niipalju, et just nagu oleks õuekubjas laevahukule järgneval hommikul kohanud kedagi niisugust võõrast ja viinud härra juure, kuid seitsaadik kadus kõik, nagu kaovad aerujäljed lainetesse.

— Nii et sa nägid teda? küsis ta õuekupjalt ääri-veeri, olles mõisas tööl.

See kiskus kulmud üles. Siis naeris ja vastas:

— Unes saab nähtud mõndagi... Aga ma ei tea, et oleksin näinud.

Nii jäi kõik sinnapaika. Näis, nagu hakkaks kõik ununemagi. Kuid siis ühel õhtul märkas Roomelt, et isa seab salamahti kalahoones kokku toidukompsu. Ta selg oli poolavatud ukse poole ja ta ei näinud Roomelit. See jättis küsimuse huultele, et kuhu nüüd? Ta oli märganud nagu ennegi midagi uut isa toiminguis ja nüüd siin oli selgeid jälgi. Ei säääl saa küsimisega edasi. Ta tahab vaadata...

Isa sulges kalahoone ukse ja lõi pulga haagiauku. Seepäale toimetas õues, käis tühjalt vahtimas väravas. Vaatas taevast ja pilvi ning kui pimedus oli tulnud üle vaikselt kohava mere, lahkus ta tarest ning kadus. Roomelt hiilis talle järele, kuid kaotas ta pimeduses. Siis, pärast mõningat tühjamõtlemist, läks Hispri poole. Kuid säääl ei paistnud seinaugust toast valgustki. Sinna isa küll ei läinud. Kadus küla-vahele, just nagu oleks ta läinud tea mis andamiga merre...

Teisel päeval kohtas ta Hispri Marjat.

— Kas isa oli õhtul teil jälle nõu pidamas, üks ole? küsis.

— Ei. Meie isa tuli teile... imestas Marja.

— Teie isa?

— Nojah. Poole ööni oli ära...

— Ju nad siis olid kusagil mujal... ümises Roomelt ning ta oli nõust lahti, sest isa ei läinud ju ka Rootsi poole. Siin oli asi, mis andis mõtlemist, ja ta pidi arvama, et nad olid jälle mõisas. Kui ta aga jäi sellest mõtisklema vee ääres kalapaatide juures, märkas ta, et Odali paat on käinud sel öösel merel. Nagu välgulöök sähvatas tast läbi uus mõte. Silm langes kaugel saarterisus asuva Pahamaa saarekese poole, kus olid mõisaküünid ja heinamaad ning

mõned puud. Sinna polnud enne talve tulekut, kui tuleb üle-jää heina-vedu, kellelgi minekut. Aga kas sinnapoole ei viidud see leivakott? Kas see pole sedasi?...

Oh, ta oleks võinud seda mõtelda ennegi. Mis nõu nad mõisas pidasid? Ja millele paremale nad võisid tulla? Inimene, kellel pole enam midagi ega kuhugi minna, aga kes võib tuua ja kättemaksuks ehk tahakski tuua häda üle teiste — eks ole mõistlik seda hoida säääl, kuni rohi kasvab käidud teedele? Kas võõras näitsik pole lõpuks Pahamaal ja kas isa ja Hispri Jaak ei toida teda sel laevateest eemal oleval saarel?...

Pikemat ootamata lükkas ta kohe vette sama paadi ja sõudis merele. Ta oleks võinud oodata ööd, kuid öösel on raske otsida kaugel asuvat Pahamaad ja veel raskem leida inimest, kui see säääl on. Nüüd aga sõudis ta piki rannikut eemale ja siis asus sõudma kiiresti Pahamaa laidude poole ning nende varju mööda edasi suuremale saarele, kus olid küünid ja pisut võsa ning tuulenühitud männikesi.

Mõtlematult, otse putuka mõistmist ja teetaipu mööda ei hakanudki arutama, vaid läks kohe väikese küünikese juure. See oli heintest tühi. Seda polnud enam tarvitatudki heinte jaoks, vaid säääl oli meriheinast ja kividest laotud kolle ja säääl olid mõisamehed vahel öid sügisese siiapüügi ajal, kui siiad tulid neisse kuivadesse kudema. Nüüd astus ta otsejoones selle uksega varustatud osmikukese poole ja pisut südame kloppides lükkas selle lahti. Ah! Muidugi... Säääl ta oli, paksud, võivärvi juuksed seotud paeltega, teine rüü seljas, säääred paljad. Ning koogu otsas, põikpuu külge kinnitatud keti küljes kõikus katel ja seina ääres oli mitmesugust elamisvara. Viletsa kolde ees istuja suured heledad silmad aga vaatasid tulijat.

— Sina! ütles Roomelt.

Teise silmisse ilmus üllatus. Siis rõõmukiir, nagu pilve tagant pääsnud päikesehelk löikab äkki sädelust veeloikudele.

— Sina, kordas Roomelt ja naeris. Ning ka teine naeris, hõõrus käsi ja tuli talle vastu. Ta ütles jälle paar poolhabisevat sõna omakeeli ning siis äkki nagu nuuksatas ja haaras poisil ümbert kaela. Niisama viskus ta säääl laevadekil surnu juure. Siis oli see valu. Ja kuigi nüüd Roomelt tundis, et ta põse vastu puutus teise silmade märg, teadis ta: see on jälle enam, kui tüdruk talub, aga see pole surmavalu või seesugune. Kuid kas see on päris rõõm, ega sedagi tea. Küllap säääl on palju segamini ses südames ja nüüd see lööb silmist välja...

Hoides ühe käega luksuvat, pisut tasakaalu kaotanud tüdrukut, pühkis ta teise käe krobeliste, tööst kõvade sõrmedega ta silmist pisaraid. Ning siis ta ei osanud äkki muud või ei osanud hoida end seda tegemast. Ta andis tüdrukule suud. Otse huulte ja kaks korda ja pühkis siis tal jälle üle silmade ning endalgi oli seesugune tunne, et oleks võinud pühkida üle omadegi.

— Su huuled on külmad, ütles poiss muretsevalt.

— Kimmad! kordas ta ja ta suunurka sigines naer. Ta hoidis ikka kinni poisist. Ta oli Jumalast loodud hapra ihuga — see pidi oma hinge poolest olema midagi seesugust, mis pidi otsima endale tuge, nagu humal otsib endale hoidepuud, et ta võiks tõusta, kasvada ja tunda päikest oma õitel. Ja sel siin polnud teist kui see, kes ta oli kannud ära merest, murdude ja hukumise eest...

— Nime sul pole... pomises Roomelt ja hellitas teda.

Tüdruk kallutas pääd ja vaatas talle otse silmisse. Naeris ja vaatas tuletades midagi meele ja ütles siis selgesti:

— Sina!

— Hakkad kõnelema... naeris Roomelt. Siis võttis ta kirve ja raius talle puud peenikeseks. Kohendas paremini koldekive, ehkki need olid üsna seatud. Korraldas potte ja varatünne ning märkas: siin oli kõike rohkesti. Siin oli mõisa mängus. Nad hoidsid teda siin ja tema hoiab nüüdsest pääle teda siin ja see on hää...

— Puu... Kivi... Katel... Vesi... nimetas ta võõrale asju ja võõras naeris. Ta polnud seda saanud vist ammugi. Ja kui jõudis õhtu ning päike pani punama suure, piiritu mere ja rannad hakkasid peegelduma vaikselt vees, lükkas Roomelt paadi vette ja sõudis kodu poole. Ning sõudes ta vilistas ja oleks tahtnud hõigata üle mere. Nii hõigata, et see kajaks rannast rannani — sinna, kust laevad tulevad ja sinna, kuhu nad lähevad, ja sinnagi, kus on maailma äär...

5

Küla elas endiselt.

Põllumägedel küpses rukis. Kõhnakesed viljapääd murdusid mulla poole ja kui päike oli kuivatanud kõrtelt kaste, särtsusid kõrtes sirbid. Õhtud olid vaiksed ja meri hõbenes täiskuust. Koorad haukusid, mõned linnud lendasid vee poole või veelt metsade sihis. Tulid varasügisese kuuööd ja inimesed magasid rasket töövaeva-und.

Neil õil ei lamanud Roomelt enam hinge tagasi hoides oma voodis, et kuulata, kas isa jälle läheb kuhugi? Nüüd ta teadis ja isa läks ju ära nii harva. Kuid nüüd ta ootas, millal taganurgast laialt vanemate-aseemelt kuuldus rasket une-hingamist ning siis ta hiilis ise välja majast, välja vaikselt mere ääre, ning ta oli ikka ruttamisest higinenud ja väsinud, kui jõudis Pahamaale.

Esmalt ta käis sääli harva, kuid siis ikka tihedamini ja tihedamini; päike, mis muidu oli pruunistanud ta tugevaid põski, ei jätnud ta palgele enam oma küpse värvi. Ta oli neist unetuist öö-sõudmistest kollakanahaline, pisut kõhnenenud ja ta ei kuulnud vahel juttu, mis kõneldi hommikul kile või õhtul oasupi vaagnate juures. Ning ühel päeval vedades ühes isaga vanema härja-

paariga mere äärest kive uueks põlluaiaks, jäi ta hajameelselt vaatama merele ning kivi veeres isa jalale. See polnud suur õnnetus ja jalg jäi jalaks, kuid see tegi valu ning isa vaatas imestades Roomeltile.

— Tea, kus su silmad on? ümises.

— Libises käest, vastas poeg.

— Mis sa sest merest vahid. Ega see kao... arvas isa, kes oli märganud Roomelti veel hulkuvat pilku.

— Ega ma just merele vaadanudki.

— Mida sa siis vaatasid?... Seda peab vaatama, mis parajasti käes, muidu teinekord... Siin on kividega tegemist.

Nüüd vaatas Roomelt rasketele kividele ning veeretask neid väsimatult ja kiiresti mere äärest härjavankrile ja põlluaiaks ääres vankrilt jälle maha. Kui aga härjapaar pikkamisi tuli kägiseva puuvankriga tagasi mere ääre, olid ta silmad jälle merel. Mitte veel, mille kerge lainetus ulatus kuni taeva-piirini. Ta vaatas saarekeste rida ja mõisa heinamaade-saart paari küüniga. Need paistsid kaugelt ja ta ei näinud sääli inimest, kuid ta teadis, et see on sääli, ja ta tahtis sinna.

Oöd olid nüüd pikemad, kuid sõudmine sinna polnud ka lühike. Ning juba oli märgatud koduski, et ta käib nii tihti ära, ja ema ütles ühel kahvatul hommikul, kui puhus maa-tuul ja Roomelt oli pidanud tagasiteel tublisti sõudma ja istus väsinult kolde ääres kui tõvest-vaevatu.

— Sul see enam kui mõisategu.

— Millest sa pajatad? tegi Roomelt end mõistmatuks.

— Ühel öösel kodus rehi... teisel oled väljas. Kauaks nii inimesest jätkub?

— Kelle küljest see tüki viib?

— Kelle muu kui oma. Otsa lõped... Sedasi jääb sust inimese vari. Mis vägi see sind nii ära veab, et...

— Oma tahtmine...

— Too ta parem ära...

— Mis asja ma ära toon?

— Noh, ega sa tühjas paigas?... Ju see Marja pärast! Ega meil selle vastu midagi ole... Aga ega enne sügist, kui tööd koomal. Isa arvas ka, et ega enne...

— Isaga ka kõneldud?

— Näh!...

— Ning muidu suud vaevatud.

— Muidu? Ristike!... Kaua siis sedasi? Muidu tea veel...

— Sääli pole midagi teada.

— Pole, näh... Seepärast ma ütlesin, et too ta siia. Sügisel maja rikkam — siis aega ka...

— Tea ma teie sügisest midagi...

— Lastakse seda Marjat siis sedasi...

— Tea ma Marjast ka midagi.

Emä jäi vait. Ta ajas end pikkamisi sirgu, toetades käega jooksvapuisi ristluid. Pika pilgu vaatas pojale, siis liigutas ripsmeid ja pühkis käeseljaga üle põse.

— Siis... siis ma ei tea ka enam midagi, ütles imestades.

— Ega sa teagi. Ning need mõtted jäta ka. Kui tahate just kedagi paari panna ja keegi peab sügisel siia peret tooma, siis kõnelge vennaga. Ning kui Marja peab siia tulema — eks siis Tanel too.

— Tanel? Tanel ju noorem ja käib mõisas! Ning sina?...

— ...ning mina käin niisama.

— See sul siis üsna viga küljes... arvas emä ja kõverdus ohates kolde ette seadma katelt tulele.

Roomelt läks välja õuemäele. Siit oli avar vaade madalatele majadele ja kadakaväljast ja klübukivi-vallist üle merele. Sääl see oli — see kauge paik. Jah, see oli üsna viga küljes... Nii see oli.

Imelik, et esmalt polnud nagu midagi. Et oli ise surmanud selle mehe laeva parda ääres ning siis päästnud teise, siis nagu tahtis hüvitada kõike naeratusena ja hää pilguga, sest et ei osanud sõnu. Siis tuli teadmatuse rahunus — südames ja veres nagu valati kogu aeg midagi kuuma ühest anumast teise ja ta ei teadnud õieti, mis see on. Kuid nüüd seisis see võõrast-verd tüdruk otse ilmsi ja unes ta ees.

Tal on isemoodi naer. Ja isemoodi suu, kui ta kordab sõnu, õppides selle maa keelt. Ning soojad käed, kui ta võtab kinni Roomelti randmest või laiast käelabast. Jah, ta on mitmeti isemoodi ning kõige enam seepärast, et sõuad ära — ta nagu tuleks kaasa. Ja oled Pahamaalt ära — tahad istuda ta juure ja vaadata. Ning silitada ja lohutada, kui ta hakkab nutma. Jah, maailmas naerdakse ja nutetakse palju, aga siin on emal õigus: nagu viga küljes. Viga, millela ei oska olla. Ning tal on häämeel, et tal on küljes seesugused vead, südames seesugused rahutused ja öösiti seesugused sõudmised. Ta on sellega ikka enam rahul ja ta on mures, et tulevad sügistormid. Seesugustel öödel on sinna raskem minna. Aga mida raskemini ja harvemini ta sinna pääseb, seda tihedamini ja suurema tahtmisega läheks.

Emä jutt tegi ta aga ettevaatlikuks. Või siis juba isagagi kõneldud? Ning nad mõtlevad Marjat. Nojah, ta oli isegi mõtelnud Marjat ja küla noored teadsid ka, et see on nii, kuid nüüd ta oli selle unustanud. Sellal kui kodused mõtlesid temast ja Marjast nii palju, mõtles ta ise sellest nii vähe. Ning ühel pilgul rebeneb see pide, mida kummastki otsast veetakse ise poole.

Mõtles, et peaks sõbrustama Marjagagi. Siis nad usuvad endist. Ning peaks olema öösiti kodus, siis nad usuksid veel paremini. Kuid ta ei saa olla kodus, sest tahab teisiti. Ning seesugune tahtmine on kui vesi riietes — see imbib pikapääle läbi ning jätab jäljedki järele.

Kui nüüd tuli pühapäev ja noorem vend Tanel tuli mõisast koju, juhtus Marjagi Odali väravasse.

— Sind näeb nii harva, ütles Roomelt, et teha teed teisele lähemale.

— Jah, sa näed mind nii harva, ütles tüdruk ja ta sõnad tulid nii, nagu ripuks nende küljes rohkem, kui ta ütles.

— Suve asi. Tõid kaelani, õigustas end Roomelt.

— Tee talude vahel on kasvanud ka nagu pikemaks.

— Minu poolest...

— Sina oled imelik, Roomelt. Nüüd, viimati...

— Mere lugu. Tea veel, mis sest tuleb. Sa ju tead, mis kantslist loeti. Igäühel oma kael armas... seletas nüüd.

— Kardad seda? Ooh! See oli ammu. Ja nüüd ootame juba lund.

— Tea midagi. Kui koer magab, ega see veel ütle, et ta ei ärka ja ham-musta. Või kui uss on keras heina sees ja sa teda ei märka, ega mürk ole seepärast väiksem — siis just ta salvabki.

— Isa ütles, et sest pole enam karta midagi. Laev kadunud, surnud mullas. Ning papi jutt on ka juba vana ning säält kantslist on loetud ennegi... Kui seda kõike teha, mis säält... olgu siis piibli või kuninga kiri, siis poleks enam ilmas elamist. Mis sa seepärast? Ning kui tulebki veel tagantjärele urgitsemisi — ega küla sind välja anna, kui keegi ei tea...

— Kuidas ei tea? See üks...

— See on ära. Ning seda pole karta.

— Sina tead!

— Isa teab.

— Nojah, Hispri Jaak teab mõndagi. Aga taevast on kõrgem kui inimene oma näpuga ulatab ja vesi sügavam kui varbad hakkavad, ning ega temagi tea kõike.

— Kuule... Ma olen ta käest üht ja teist välja kiskunud. Kuule, sa tuled ju kiriku juure? Siis, pärast... Siis kõneleme? küsis Marja.

— Jah. Siis, pärast... Siis kõneleme! leppis Roomelt, kuna tüdruk vaatas teda pika, uuriva pilguga.

Hommikul, kui raske kaste sädeles kadakaokstel ja pisikesed pärlikesed kiirgasid põõsaste vahelistes ämblikuvõrkudes, läksid kirikulised teele. Nagu kombeks, läks peagu kogu küla üheskoos kirikuteele, ainult majavahid, lastehooldajad ja õuekoerad jäid tared juure. Poiste vallatav jutt ja tüdrukute kirevad undrukud, kirjatud pluusid ja naiste kõrged pühapäevamütsid kadusid võserikku, muudkui hääled jäid. Ning kui needki olid kaugenenud, tuli Roomelt äkki võserikust tagasi, hiilis nagu varas põlluaia tagutsi randa ning sõudis väikese lootsikuga piki kalda varju eemale, et siis sõuda laidude ja saarekeste-räga poole.

See oli ilus pühapäev sääl Pahamaal.

Nad ei vaadanud ainult teineteise silma ega hoidnud Roomelt peos ainult seda ahtakest valget kätt, mis tavaliselt oli jahe ja pisut vabisev. Nüüd nad käisid suure Läänemere-poolse saare servas, kuhu ei ulatunud ühegi maalt-vaataja pilk. Siin nad istusid rohul, mis oli segi tustitud vesirottide poolt. Siin nad naersid merele, päikesele ja teineteisele. Roomelt õpetas talle sõnu ja tüdruk laskis end talutada ja õpetada. Ning sel päeval sai Roomelt teada ta nimegi.

— Maria, ütles tüdruk ja osutas endale.

— Maria, kordas Roomelt.

— Maria! naeris teine ja lisas veel midagi võõrast.

— Maria, kordas Roomelt jälle ja ta hääli oli üsna pehme, sest ta ei ütelnud seda kellelegi kuulamiseks, vaid iseendale. Kord vaid meenus, et näe — see on nagu Marja nimi — sääli pole suurt vahet. Kuid ta ei tahtnud mõtelda Marjale, kellega pidi kõnelema pärast kirikut. Ta mõtles ainult ühele, silus selle kätt ja juukseid ja kordas ikka jälle:

— Maria. Sina oled Maria!... teine naeris ja püüdis hääldada Odali Roomelti nime.

Vastu õhtut muutus Roomelti meel rahutumaks ja võõraski jäi vaikseks. Nad istusid kõrgeil lainete lakutud kividel. Meri oli need kannud tea kust, tuuled nühkinud, külmad ja kuumad päevad paitanud, pikk aeg libisenud neist oma mitmesuguste ilmadega üle. Nüüd istusid nemad siin ja Roomelt ärkas jälle mõtlema, et mis sest loost lõpuks saab? Näe, päevad on juba lühikesed. Liialt lühikesed, et olla kellegagi tahtsi siin mõisa keeldud maadel. Nad lähevad aga veel lühemaks ja siis tuleb talv. Ega see võõrastelt meredelt, see friisi laevalt toodud tüdruk või jääda siia! Ja ega ta või minna hästi mujalegi, sest nad ei usalda teda.

Tema, Roomelt, usub ja see usub Roomeltit, olgugi et... Ning nüüd tuli jälle meele see, et tema käsi, mis on usaldavalt olnud võõra aitajaks, lohutajaks ja toeks, oli surmahaava andja sellele, kelle laevaga see võõras tuli. Ju see pidi nii olema ja ju see oli nii seatud, sest ega meri aja omatahtsi tuuli, ei pääse laevad oma saatusest ja ega inimesedki või käia oma teed üsna omatahtmist, vaid midagi on neist üle.

Olnu on olnud, ta pole tahtnud halba ega taha seda praegugi. Ta tahab ainult hääd. Ja ühel päeval, kui Maria saab kõigest aru, siis ta seletab. Ning küllap ta saab kõigest juhtunustki aru — sellest, mis on selge, ja sellest ka, mis on imelik. Kuid seni peab mõtlema ja muretsema veel paljugi pärast...

— Ma pean minema, ütles ta siis ohates ja ajas enese sirgu.

Ta sai aru.

Ta kartis kallast ja ta sai aru, et küllap see, kes on temaga sõbralik, peab samuti salatsema ja kartma mõndagi. Nii ta vaatas nukralt järele, kui poiss sammus üle saarenurga, üle veepiirde kivide — merimaja-peenral ootava lootsikuni.

— Ära ainult karda, hüüatas Roomelt talle tagasi. Jah, ta võib karta. Oöd lähivad pimedaks ja ta on üksi. Siin peab midagi parandama!...

— Ära karda midagi, suutis ta aga praegu ainult lohutada, astudes lootsikusse.

Mahajääja vastas midagi oma keeles. Vististi ta ei saanud aru, sest ta noogutas pääd ja naeratas. Siis ei osanud Roomeltki muud kui naeratada, sõudes hämarduvale merele.

Õhtu varjud aitasid varsti matta saare, sulatades ta ühte merega. Eest aga hakkas paistma väikesi aknaunka tulukesi kui soesilmi, millede helgid rebevnate kiududena vabisesid veel. Need olid küla hoonete tuled, sest rukkid on põllult maas ja rehed rabatud — nüüd põlevad peerud kolde-pilades ja inimesed istuvad nende valguses.

Täna oli imelik sõuda kalda poole.

Meri oli tuuletu, kuid voogas sellest rahutusest, mis oli kusagil mujal. Panga-kuivgi kohises ning õõtsuv veepind murdis ja paiskas küla tulukeste kumasid. Ning tuli meele, et varsti on külmad tuuled ja tuisudki selle vee kohal. Siis on aknaaugud topitud. Siis ei murdu ega tõuse enam tulede-valgust. Siis... mis on siis? Siis, kui ei juhtu midagi juba varem!...

Ta ei pruukinudki kaua oodata seda pilku, millal neis asjus pidi midagi juhtuma. Ta käigud merele olid tihedad ja tee Pahamaale pikk — nii pidi rebenema tema saladusekae, nagu see oli rebenenud isa, Hispri Jaagu ja mõisa häält mõttelt. Ja kui ta täna õhtul astus üle kodutare kõrge lävepaku, vaatas isa pilgu vaikselt temale ja ütles siis:

— Tulid lõpuks...

— Kiriku juures ei olnud, lõikas kohe Tanel.

— Ma küsisin Marjalt... ütles isa.

— Ega see pole minu karjane.

— Pole. Aga nüüd ma tahaksin sinuga kõnelda...

Isa tõusis ja sirutas käe kadakaoksast koolutatud seinavarna juure. Sääll rippus pikk, uus lambanahkne kasukas. Selle nahk krabises vaikselt tares, kui isa käed otsisid teed varrukaisse, kuna pere oli vait.

— Teine söömata, algas siis ema, kuid isa lõikas:

— Söök oodaku inimest. Inimene ei oota sööki. Kui kõneldud, eks suu ole endises paigas!...

Isa astus pikema jututa üle läve õue. Roomelt järgnes talle ja nad läksid üle üsna pimedaks muutunud õue kuni väravani. Sääll olid pilgu vaikselt teineteise vastas. Siis kägises värava-pöör ning Roomelt arvas, et tuleb minna Hisprile nõupidamiseks. Kuid isa märkis ühtaegu raske värava avamisega teise tee, üteldes:

— Lähme randa.

— Mis me sinna sel ajal...

— Ma vaatan, kas panid lootsiku endisele kohale.

— Lootsiku?

— Nojah. Vaatan, kas lootsik on käinud merel. Ning kui on käinud, siis pidi sõudja istuma sees. Ning kui see säääl istus, sellelt saab siis juba küsida, et kust-kaudu need teed käivad?

Isa ei astunud edasi. Peatus värava-avauses ja pöördus poja poole. Roomelt seisis ta lähedal, kuulis isa hingamist otse enda ees, seetaga pimedusse mattuva kaldavee sulinat, kuid ta ei ütelnud midagi.

— Noh? ootas isa.

— Mis sa veel küsid, ümises Roomelt.

— Nii et... jah?

— Sellega pole kurja tehtud...

— Ning hääd?

— Sellega pole kellelegi midagi tehtud. See on meie endi asi...

— Kelle meie? Minu ja sinu?

— Tema ja minu.

— Ei ulata nagu teie voli alla. Ning ei ole teie asi. See on nende asi, kes asju ajavad. Oled joosnud kaelapidi sinna, kuhu pole vaja. Nagu lammas aia-auku. Läbi saad, aga tagasi ei tea. Ning siis on hingamine ühel päeval kinni. Midas sa sinna läksid?

— Sain aru, et ta on säääl.

— See on mõisa asi. Ja nende asi, keda kästi.

— Ma läksin oma-tahtsi.

— Ning nüüd? Noh?

— Ta ei saa ikka jääda sinna igavesti. Talvel lähevad sinna heinavedajad. Ning ta pääseb üle jää... Ning kuidas ta säääl ongi?

— Sina oled see maailma-tola! Sinu korraldada? Ning siis jõudsid teistest ette... muretsema. Tead, et sinu oma kaela ja kogu küla hüve pärast ei võidud teda lasta joosta ja lobiseda.

— Kui ta on siin, ei ta lobise.

— Oli siin ja jooksis...

— Ei ta jookse enam.

— Andis sõna või? Mis keeles?

— Ta on... Ma saan niipalju tast ikkagi aru. Ja ma tooksin ta sääält ära. See oleks õige.

— Siia? Meile?

— Jah. Kui sa arvad.

— Küla sekka? Ja muidu ka?... Lollisti usud mind arvavat!

— Siis... siis peaks korraldama elamist säääl.

— Sina korraldaksid? Sina ja tema?

— Mina. Mina ja tema.

— Nii et... kasvõi paari?

— Jah. Mõtlesin, et paari. Kas tast siis oleks veel kaebajat? Ning kõik elaksid...

— Kõik elaksid? Kuidas sa temaga elaksid? Asi ütelda, aga kes annab elada?

— Hästi. Hästi elaksin. Ja elan ka, lõpetas Roomelt kindlamalt.

Isa oli hulk aega vait. Loojuva kuu kuma, mis pilguks vabanes pilvede vahelt, kadus veelt ja kuu ise vajus suure mere sügavusse. Raske pimedus mattis õue ja mere, ainult karid kohisesid, märgiks, et suur meri elas ja ta süda oli alati rahutu. Siis ohkas isa ja astus sammu õue poole. Ning pimedusest kuuldusid ta vaiksed sõnad:

— Sinul pole hakkamistest puudu... Aga käid looma-radu — ümber sama põõsa. Kuidas siis?... Ta ei mõista keelt, ei tööd? Seesugune majas — see on nagu haige peres. Söögilauas on suu — mujal ei ole midagi...

— Haigeist saab terveid, terveist haigeid.

— Seda nüüd saab...

— Ja ma ei tahakski teda tuua siia. Las Tanel toimetab siin. Ma läheksin sinna ja elaksime... Kui mõisa on mures, siis andku voli. Sääl on maad ja merd. Sääl saab elada...

Isa vaikis jälle. Siis ühmas äkki:

— Elada saab igal pool, kui aga elu annab, ning ootamata Roomelti vastust, ütles rahulikult, kui oleksid tulnud hiljaõhtul töölt:

— Noh, on aeg, et magama... ning nad läksid üksteise järel vaikselt tarre, kus Tanel ja ümmardaja juba magasid, kuid ainult ema veel valvas, peerg näppude vahel, sest tal oli koldes katlas oasupp ning Roomelt polnud veel söönud.

6

asked pilved jooksid üle taeva.

Tuul tuli kaugelt merelt ja rebis rannapaplite verelaiklikuks muutunud lehti ning kohisevad lained paiskusid vihaselt kruusasele kaldale. Rand ja kadakaväli oli tühi. Koeradki olid pugunud varjualustesse ja ainult paar näljast varest lendas tuule esitsi, jõudmata vastu panna loode-tormile. Nad kadusid kurjalt kraaksudes mõisa poole ning rannaküla jäi taas tühjaks. Väljas aga hakkas rabisema külma, sügisest vihma.

Sel kurjal päeval olid inimesed taredes ja tehti tubaseid töid rehekambris ja aitades. Hispri tares aga olid koos pereisa ise, Odali Larats, Rootsi Tähve ja — mõisa opman. Viimane oli ennegi käinud külas mees-meheliseks nõupidamiseks ranna asjus ja muus, sest siin polnud kord nii nagu mitmes paigas mujal, kus mõisa kasukad õmmeldi ainult taludelt nülitud nahast. Siin oli

ühist jagamist mere ja rannaga ja käsi leidis teise sama mure ja mõtte juurest, olgu mõisas või külas.

Sel suvel polnud mõisa enam osa võtnud randunud laevade tühjendamisest, — pärast kevadist pahandust tuli ka ainult üks laev soola ja maa-kiviga. Kuid seda ei puutunud talumehedki, sest endine asi oli alles meeles ja soola sai muutigi kui vägisi kiskudes. Kui taevas annab tuuli ja sügis udusid, võib-olla juhtub rannale paremat õnnistust kõigi kurjade keeldude kiustegi, kuid nüüd oli opmanil ja külavanemal kõnelda muust.

— Teie ütlete ainult, et hää, aga minu kanda see jääb, polnud Odali Larats rahul, kui jutud jõudsid lõpuni.

— Kui hulganisti arvatud, siis hulganisti kantakse. Kui tee hää, eks seda ehita ja korralda siis paljud... arvas Hispri Jaak.

— See seab üle servade ajavale katlale hää kaane, kinnitas Tähve tõsine suu.

— Ega mina ole tühjalt siin. Mõisa annab maa ja annab puid. Ning vaadatakse ehk rohkematki. Oli ennegi tahtmine, et Pahamaal peaks keegi elama. Nüüd siis... elu juhatab ise, ütles opman oma sõna.

— Ja poiss, sa ütlesid, tahab ka? küsis Jaak Laratsilt.

— Tahab... lausus Larats ja jäi ohatas vait.

Roomelt tahtis ja sellest tahtmisest see kõik tõusiski. Tuli esmalt nõupidamine Hispri Jaaguga, et merelt tulnu asukoht Pahamaal pole enam ainult nende teada, vaid teab sest teisigi ja käib säääl teisigi ja mis sest nii saab? Siis oli tulnud kõneks seegi, et küllap see võõras on Roomelti nii enda järele pannud, et seegi teeb rumalusi, ja kui ei küsinud enne vanemate käest, kuidas olla ja teha, ei see tule küsima nüüdki.

— Vaata, ühel päeval pole saarel enam hingegi ning kogu see suvine asi on nagu vesi sõelas, urises Hispri Jaak ja näris murelikult oma eakat, halli habet.

— Et põgenevad mõlemad? küsis Larats.

— Mõlemad, jah. Kui hakkame midagi ette võtma, ja seda peaks, siis vaata, on ühel öösel mõni kena kalalaev läinud ja siin pole kumbagi. Otsi siis...

— Maailm on suur. Kas nüüd Roomelt seda teeks?

— Naine veab ühe juuksekarvaga tugevamini kui paar härgi jaksab heinaköiega... Ning hääkene küll, lähevadki... Kuid ega seega tea veel, et lool on lõpp.

— Kui läinud, mis siis veel...

— Mis muud kui naine oma näoga ajab poisi siin jalule, aga kes näeb teise sisse? Näe, kui saab Roomelti niikaugele, et see viib ta siit teise paika, siis ehk kaebed väljas. Ning need pole siis siinsed jutud, et heida vammus pääle ja mata selle alla, olgu kui hull või halb... Siis on asjad jämedamat otsa pidi võõraste sakste käes ning siis tuleb küsimist... Vaata, kui kistakse veel

vanad asjad avalikuks ning saab mõisa, saame meie, saab kogu see rand, nõnda et mitu põlve veel ohkavad...

— Sellepärast ma mõtlesingi, et kui paneks nad enne Marjaga paari. Kuhu ta teise küljest enam?... arvas Larats.

— Kuhu ta küljest, aga kas annab enam painutada külge. Või annab? Ta su poeg!...

— Ega see kerge ole. Lapsest saati seesugune, et omast küünte-hammastega kinni, olgu hää või halb. Eks ta selle eest tundis kurjagi, aga seks jäi. Nüüd ütles ka lausa välja, et ega tema tahagi tuua seda võõrast Odali tarre. Ta tahaks minna sinna, Pahamaale, ja elada...

— Ega sääl ole viga elada. Aga see on mõisa maa... ümises Jaak ja lisas siis:

— See on mõisa maa, aga see on mõisa mõte ka, mis seadis selle võõra naise sinna.

— Ja mina pean nüüd andma poja...

— Ega sa teda seega veel mata. Iga poeg peab seadma pere...

— Ikkagi... Keelt ega kõnet ei mõista. Aga, kui lähedavki minema, ongi nagu hauda antud, kui jäävad Pahamaale — jah, see on parem. Sest väike pahandus on suurest armsam — see ju selge. Aga mõtelda ei oska — kuidas?

— Kel kitsas, see otsib auku. Kui meie ja mõisa üheskoos seaksime olemise Pahamaal elamiseks — eks sääl võiks elada. Ning Roomelt ise tõi merelt selle võõra ja mõisa seadis ta Pahamaale — eks need kaks pea nüüd olema asjale uureteks.

— Aga... mis Marja ütleb? kahtles kord Larats.

— Ega minda küsima, heitis Jaak sekka. — See on suurem asi — üle tüdruku pisara. Peab kõnelema mõisaga...

Siis jäigi nii, et kõneldi mõisaga. Mõisa vaikis seepäale mõne aja ja siis tuli opman külasse, et jah, võiks seada Pahamaale elamise ja võiks anda selle elamise Odali Roomeltile ühes selle võõraga. Mõisa märgiks oma vakukirjadesse uue talu ja see poleks paha talu sääl kaugel mere rinnas. Seda võiks tahta ilma selletagi, kui et matta kevadine laevahukk ja hoida võõra naise suu suletud. See asi jääb vanaks ja kaob talvise lume alla, kuid elu läheb edasi ja meri jääb edasi ning sellega tuleb alati tegemist. Ja siis poleks tõesti paha, kui otse selle suure, kurja mere rinnas, Panga ja Suurelaiu hambuliste karide piires on mõisal talu. Ning Roomelt peaks passima sinna talumeheks — mõisa merevahiks ja ka küla sõbraks.

Nii nad nüüd sel kurjal sügispäeval istusid Hispri tares ja kõnelesid jutte koomale. Kõnelesid sellest, kuidas jääks sel talvel ja kuidas saaks edaspidi. Ja et see polnud päris puhas lugu, tuli seda ajada siin ainult vanemate meestega, et mõisakupjad ja küla lahtise suuga jutuedajad ei saaks enneaegu sellest hõõritama lugusid. Ja kuna mõisa käsi oli tugev ning külagi polnud kehv, poleks raske korraldada seda pisukest asja.

Jutt oleks võinud olla lühemgi, et korraldada talu raudvara lugusid. Oli vaja viia talve tulekul Pahamaale lambaid ja künnihärgade paar, kuna heinad asusid juba enne sääl. Ja kui Odali omalt poolt kavatses toetada viljaga ja kalapüüstega, siis pidi uus elu Pahamaa kalamajas tõusma ruttu. Koosolijad võisid lahkuda selles tarkuses, et sellele mere süles olevale maale tuleb üleöö Odali Roomelti talu ja elu veereb jälle edasi oma-teen — kisata ja kergelt nagu võitnud ratas.

— Ning näe, lõpuks on nii, et kõik, mis meri annab randa, on ikkagi õnnistuseks, arvas Hispri Jaak ja vaatas aknast välja vahusele, kurjale merele, millega on olnud sülitisi-jagamist ja millele on antud elusidki. Aga eks ta ole lasknud inimesi siiski elada põlvest põlve ja lisandanud kalda andidele oma ande, et lapsed on võinud kasvada ja elu minna edasi. Ja eks lähe nüüdki kõik jälle hästi!

Sellest nõupidamisest pääle läks kõik vaikselt ja targu elamise korraldamisel Pahamaale. Palgid ja ehitamised pidid toimetatama Pahamaale talvel. Samuti pidi sinna üle jää viidama loomad ja varad ning sügisel pidi tehtama sääl põlluhakatust. Odali Larats käis juba päise-päeval ühes Roomeltiga vaatamas paiku, kuhu võiks rajada põllud, ning arvas, et siin ei tule lastel puudu leivast, sest et kallas oli täis lõhnavat merimuda.

— Kui mädaneb, küll see ajab vilja pikaks, ütles muheldes ja siis lisis teise hää asja, üteldes:

— Ja meri on sul lähedal. Ning laialt ees. Kui sedakanti tuleb ka õnnistust, siis... ning vana randlane jäi kauaks vahtima merele, kuna Roomelt läks kalamaja juure ja kõneles Mariaga, niipalju kui nad said teineteisest aru.

Kõneldud oli niimoodi, et pärast mihkclipäeva, kui põldudel töö läbi, tuleb Roomelt selle kaugelt Friisimaalt pärit tütarlapselga kiriku juure. Mõisahärra oli ise käinud saarel. Oli kõneldud ise need kõned ja Maria oli ütelnud, et... kui nii on arvatud. Jah!... Nii oli siis lahendatud see viimnegi mure, et kui lõpuks see võõrast-verd, mere antud külaline polegi vallaline ja nad panevad ta paari teisega.

Nüüd oli kõik niikaugel, et külas oli rahu ja Roomeltil õnn kojast. Oli tarvis avada ainult uks. Kuid ema terane silm märkas, et mida lähemale tuleb see ukse-avamine uude ellu, seda mõtlikumaks jääb Roomelt.

— Eks ta seljatäie muret too, arvas ema vaikselt.

— Ega see...

— Eks ta ole muuti ka! oli ema nõus.

— Ta ei tea ju...

— Ju ta teab ning ju talle on üteldud, mis rajale ta läheb... Ega teda ju ta oma koju ulata viima ning ega tal, kuulda, seda suuremat olegi.

— Jah, aga ta ei tea, et mu käsi viis ta isa...

— Mis ta sest... Eks meri oleks ikka viinud. Ning ega ta teadnud...

— Aga ta ikka peaks teadma...

— Koormaks... Teab vähem, pilk soojem... Aga kui just tahad — ütle. Eks ta siis mõtle veel kord, tuleb ta sinuga...

— Ma ei saa ju talle kõnelda. Nii palju...

— Kui mõisa kaudu?...

— Ei. Ei kellegi kaudu...

— Ju siis seda pole vajagi. Kui õpib, siis kuuleb. Ning siis on valu ahtam ning vanem. Küll elu magab sellegi madalaks, õpetas ema ning Roomelt jäi uskuma, et jah, teadku Maria päälegi vähem...

Päevad läksid. Ja rasked, pimedad ööd.

Roomelt oli neil õil murelik. Ta mõtles, et ega Marial ole hää üksinda saarel seesuguste öödega. Meri ei tule tegema kurja ja keegi teine ligi ei pääse, kuid ikkagi... Inimene on loodud sedasi, et ei taha põletada üksi oma koldetuld, liiati tütarlaps. Siis mõtles Roomelt ja ütles teistelegi, et — kas ei võiks tuua võõra Pahamaalt külasse, kuni papp loeb oma sõnad ja see saab omaks? Mõisa oli selle vastu, et nii aetakse veel koorem enne väravat ümber. Kuid siis lepiti ometigi, et mis omaks määratud ja mis nõus liitma end selle rahva külge, seda pole enam vaja hoida aegade taga.

Ühel õhtul, kui Roomelt nüüd seadis rannas paati korda, et järgmisel hommikul minna Pahamaale Maria järele, tulid ta seljataga vaiksed sammud üha lähemale, kuid keegi ei kõnelnud. Roomelt tõstis pääd. Ta oli korraldamas paadipõhja. Ta tahtis, et see oleks kuiv paat ja hästi korras seks sõiduks, sest see oli juba nagu osakene nende elust. See tõi Maria Odalile, tõi kiriku poole ja see tõi ta ühisele teele. See pidi algama hästi, nagu seda on ikka tahetud ja tehtud, ehkki alati pole saadud hääst algusest kaugemale ja vahest mõraneb seegi kas inimese enda või saatuse käe läbi. Kuid Roomelt igitahes tahab teha, mis jaksab ja võib, ja esimeseks tegemiseks on, et seab selle paadi, millega ta toob omaksmõeldu isakoju, ilusasti korda.

Kui ta nüüd selle töö juurest tõstis pää, nägi rannakividel, otse vee piirides teist tütarlast, kes oli ka kord olnud üsna lähedal sellele, et pidada teda omaks ja minna ühist teed. See oli Hispri Marja. Ta seisis rannakividel ja vaatas ega ütelnud musta-valget.

— Sina! ütles Roomelt. — Ma kuulsin, et keegi tuli!

— Jah. Ma tulin vaatama...

— Mis siin vaadata...

— Säed paati. Tema jaoks... Ma tean!

— Ega seda pole varjatudki.

— Tood ta ära. Isa rääkis...

— Isa kõneles õigust.

Mõlemad vaikisid pilgu ja Roomelt surus pussnoaga jälle takku paadipõhja pragudesse, kust imbus pisut vett tammiste kaarte vahele. Siis astus Marja ligemale ja pani käe paadi servale ning küsis üsna vaikselt:

— Ega sul kahju hakka?

— Millest?

— Minust!

— Sinust?

— Jah. Usna minust.

— Sinust?.. küsis Roomelt veel kord ja ütles siis pärast vaikust toppides sedapuhku paadipõhjas pragu, mis oli juba topitud. Ta ei tahtnud vaadata Marjale silmi, kui see nii küsis.

— Sinust, kordas ta. — Seda ei saa küsida... Pole midagi parata!

— Sinust on küll kahju, ütles siis Marja ja vaatas üksisilmi poisile.

— Kui on, kannata ära! Ei minu õuele saa enam uut väravat.

Marja vaikis viivu. Siis küsis uuesti paati toppiva poisi turja poole vaadates:

— Ainult... kui su maja ei jää pärast madalaks? Võõras jääb võõraks...

— Oma pole enam võõras. Sinuga... Noh, saime hästi läbi ja sa pole pahane?

— Ei. Aga ma pole rõõmus ka!

— Rõõmus nüüd!...

— Mina kardan, et kas sinugi naer ei kuiva edaspidi. Sina oled tema järelle — tema jääb sinust üle... Parema, kui jääks!

— Kuhu ma tema jätan? Ise tõin merest... Mere antud!

— Minu isa ütles, et ta on tahtnud heita ta merre, lausus Marja äkki ja ta hää oli kähe.

— Merre? Ning sa arvaksid, et...?

— Jah. Ta oleks võinud olla säääl. Ning sul oleks jäänud meel ja mõistus alles. Ning poleks vaja toppida seda paati! salvas Marja ja pöördus äkki ringi.

— Marja! hüüdis Roomelt. Ta oleks tahtnud pisut seletada.

— Ei, mis see jutt aitab, lausus tüdruk vastu, tõmbas sõba õlgadel koomale ja läks kiiresti rannavalli poole.

Säääl kõrgel kivisel paigal peatus ta ja vaatas merele. Vaikiva põhjatuule tõttu läikles meri hõbedaselt ja madaldunud päike heitis sesse vasehelki. Eemal tumenes Pahamaa saar ja kohasid mõned igirahutud karid. Säääl veel kaugemal paistsid ühe möödasõitva laeva mastid. Võõras laev seisis paigal, ehkki oli kaugel karidest. Tal polnud tuult, millega minna oma-tee ja nii ta seisis säääl kaugel merel, tea mis laev ja mis teel. Kuid Marja vaatas seda kaua, kuni tõstis äkki seeliku jalge eest kõrgemale ja jooksis ära.

Uuel hommikul läks Roomelt värskelt kohendatud laevaga tee. Odali Larats kui perevanem tuli kaasa. Ta arvas, et kui on niisugune tee, siis peab pereisa olema vastu võtmas ja toomas. Nii nad sõudsid kahekesi öö kestel loodesse pöördunud tuulest laineliseks kistud merd mööda Pahamaa poole ja neil oli hulk sõudmist, enne kui jõudsid sinna.

— Jõudnud saarele, läksid otseteed kalamaja juure. Nad nägid ju eemalt, et see, kelle juure nad läksid, istus ukse ees.

— Ootab... rõõmutses Roomelt.

— Kui tee ees, mis siis... Ja et ootab, see on hää. Kui jalg tahtsi astumas, onhalbki tee tasasem, arvas Larats ja nad läksid lähemale.

Mida lähemale nad aga jõudsid, seda teisem paistis ootaja. Nüüd langes hiljuti tõusnud päike maja nurga varjust juba temalegi ja paksu üle-räti alt paistsid kellegi punetavad põsed ja laik heledaid juukseid.

Roomelt lõi end järsku seisma.

— Marja!... ümises endamisi.

— Mis? ja isagi seisatas.

— Hispri Marja...

— Mis see siin's?...

Larats astus ees ja Roomelt järel. Roomelt aimas midagi, millele ta ei tahtnud minna hästi ligi. Ja kui polegi midagi halba — ta ei taha ikkagi, et Hispri Marja seisab ukسلävel, mille üle ta peab tooma oma tulevase. Ta ei taha, et Hispri Marja vaatab, kui ta läheb sellega. Ta ei taha, et Marja seisab siin...

— Noh, imet, alustas Larats eemalt. — Vaatame — sina! Mis sa siin toimetad?

— Istun, lausus tüdruk ja naeris, kuid ta naer oli seesugune, et selle varjus võis olla paljugi.

— Ja midas sa siin istud? Pole nagu paik...

— Tulin vaatama.

— Millal? Polnud meie ees nähagi.

— Tulin juba õhtul.

— Ja jäid siia istuma? Kuule, tüdruk! Siin... Kui sa siin midagi?...

— Mina? Minust nüüd midagi?

— Eks me näe.

— Siin pole enam näha midagi.

— Pole enam?

— Jah. Muudkui mina. Ja ma ootasin teid. Ma ei saanud enam Paha-maalt ära.

— Siia said, ära ei saal!

Marja vaikis pilgu ja mõlemad mehed seisid ta ees ja vaikisid samuti. Ning Roomelti kartlik pilk libises suletud uksele ja siis jälle Marjale ja ta silmad olid rahutud nagu südagi. Ja kuna ta parajasti kaalus, kas Marjast võiks olla kurjategijat või muud ja mis ta siis teisiti siin peaks istuma ja seletama ja miks on uks suletud ja vaikne, ütles Marja:

— Mul pole enam paati.

— Pole paati? Kui tulid õhtul...

— Jah. Aga ta viis selle ära.

— Kes viis selle ära. Sa ütles juba kohe... sundis Roomelt.

— See, kelle järele teie tulite.

— Maria?

— Jah. Ta läks ära...

— Sel ööl? Kuhu? ning mõlemad mehed kartsid, et ega see pole lõpuks uus õnnetus selle tüdruku käe läbi. Kuid Marja tõusis muretult päikeselisele majaesisele, nagu oleks pühapäeva hommik. Ta silmad olid rõõmsad ja ta näitas laevale, mis tugevnevas loodetuules ruttas kaugemale üle lainevaolise mere. See oli eilne laev — nüüd ta ruttas eemale.

— Ta võttis minu paadi, ütles Marja jälle ja osutas laevale.

Mehed vaatasid pilgu laevale. See oli kaugel ja lained olid juba kõrged. Taevasse tuli pilvi ja tuul muutus hooglikuks.

— Kuidas ta pääsis? Laev kihutab eemale? ja Roomelt vaatas kahtlustavalt Marjale.

— Ta sõudis öösel. Laeval põles ju tuli... Ta on säääl? Või kus ta muidu on?

— Jah, kus ta mujal on! Ning kui ta säääl on, siis... Ning Larats heitis käega laeva ja kauge mere poole.

— Säääl? kordas Roomelt. Siis pöördus äkki ja haaras Marja õlast.

— Ja sina saatsid? Sundisid? Mis?

— Mina istun siin. Kui ta läks, ju ta siis tahtis minna...

— Ju ta siis tahtis minna! kordas Larats.

— Mina ei usu, lausus Roomelt tasase valuga ja vaatas kaugemale, laine-murrulisele merele, mille taha hakkas kaduma tea-mis-maa laev.

— Mina ei usu seda, ütles ta jälle ja pilk otsis pidet mujalt. Ta heitis lahti maja ukse. Kolle oli külm ja tühi. Riided ja vara kadunud. Maria oli tõega ära ja ühes kõigega.

— Ehk ta seda hauduski, arutles Larats. — Kord läks nurja, nüüd siis... Ehk ta seepärast sõbrustas sinugagi, et saaks sedakaudu üle aia...

— Ma ei usu seda...

— Kui ta sind nii oleks hoidnud, ta poleks läinud mu paadiga. Ja mina ei keelnud, kui tahtis minna... ütles Marja ja astus aegamisi meestest eemale, Odali paadi juure. Istus selle istelauale ja ootas. Ta ei tahtnud kuulda, mida isa ja poeg seletavad omavahel. Ta ei tahtnud kuulda, mida nad ütlevad selle jälil, keda enam pole. Ja ta ei tahtnud kuulda ka, mida nad ütlevad selle kohta, kes on siin ega taha kõike seletada, kuidas see just oli...

Pisut hiljem tulid Larats ja Roomelt paati. Nad istusid kõrvuti istelauale ja hakkasid sõudma. Ning sõnagi lausumata võttis Marja kolmanda aeru ja libistas vette. Ta roolis sellega ja hoidis sõudjate tee otse kodusadamasse.

Kui laevapõhi jooksis kivisele kaldale ja aerud tõmmati istelaudadele, ümises Larats esimesena:

— Nüüd siis tagasi. Siinsamas, kust mindi.

Roomelt vaikis ja vaatas paadi põhjale.

— Noh, nüüd nagu poleks kõike seda olnudki. Olgu sedasi... kui pidi kõik sedasi olema. Muudkui — mis saab nüüd neist Pahamaa-asjadest? Kõik sai mõteldud... tühja! heitis Larats jälle käega.

— Ega säääl poleks viga elada... ütles Marja tasakesi, pani oma aeru ära ja ruttas minema. Ta läks oma tare poole, kuid libises selle nurgast mööda võrguhoone lakka heintele. Säääl viskus kummuli ja hakkas nutma, sest ta ei jaksanud kauem olla teisiti.

*

Uuel kevadel, kui lääne-torm murdis mere vabaks, tuli kõnet jälle Paha-maast. Sinna oli siiski veetud palke ja sinna seati siiski elamist. Ning Hispri ja Odali poolt korraldati pulmad.

Meri kajas ja noored hõikasid üle vee. Ning kui Roomelt Marja kõrval jäi mõtisklema, ütles Hispri Jaak:

— Näe, kõik on hästi ja paremini. Mis sa enam sellest mõtled, keda pole!

— Ma ei mõtle sellest, keda pole. Ma ainult mõtlen, kas ta on kusagil või pole! lausus Roomelt hämaralt, valu vanas haavas.

— Eks ta omas paigas ole! lausus Larats.

— Marja ei ütle!

Marja surus end paarilisele lähemale. Tahtis suruda eemale kõik mõttedki teisest, püüdes ruumi endale, nagu oli püüdnud kogu talve. Nii puudutasid ta juuksed peagu Roomelti pääd ja ta hingeõhk mehe põske, kui ütles:

— Marja ei tea! Marja andis talle aerud ja näitas laeva... ja aitas lükata lootsiku lahtisesse vette. Aga kuhu ta läks — seda teavad ainult meri ja tuuled!

— Meri ja tuuled! kordas Hispri Jaak. — Nende teha! Ning meie asi on elada nii, kuidas need mõlemad annavad. Ning see ka, kes on kõige üle.

Vanamees tõusis, pilk kevadisel, piiritul, päikeses läikleval merel. Vaikis pilgu ning seletas:

— Näe, lõpuks pere koos ning elu korras. Kõik jälle hästi... Ning näha on, et õnnetuse ja mure kukilgi võib sigineda elu ja õnne... Muudkui õnnistagu aga Jumal merd ja meri randa...

— Jumal merd ja meri randa! kordasid teised.

Need olid väärt sõnad ja üle kõige muu, ja seda tundsid needki, kes pidid kahekesi asuma oma uuele elujärjele siin Pahamaa saarel, otse suure ja tuju-ka mere süles.

Asjalik ennelõuna

unane rist on laatsaret.

„Sinine rist” on surmav gaas.

Ristiti mõlemiga

ja mõlemad ristlesid.

Valgus tuli ülalt.

Taevast huvitusid kõik.

Lasud

täitsid lindude aset.

Lõpp oli algus:

kes hingas — ei hinganud enam,

sest torbikuile

gaas oli salapärane Mask.

Diviisikindral ütles: „Kena!

Kogu kupaust — lihtselt kaanena katab

gaasiuputus.

Puhas töö!”

Ja selle eest jällegi rist.

Jeesus, kristlaste asjasse kist,

igatund tassiti uuele ristile.

Londonis vististi

tõusid aktsiad.

Baktoreid

telliti teaduselt:

tüüfust, grippi ja keskaegset katku —

jatku leivale!

Patareid

hoolsasti lasksid

perekonda, tööd ja tulevikku.

Tulitikuna

süttisid vabriku hooned.

Kapiten naeratas binoklisse:

„Tore! Varsti langevad talad!”

Cocktail mürskudest, röökeist, tarduvaist
silmist

oli segatud hästi.

Mäng ei sallinud out'i:

piiriliinidel

— nagu kästi —

hüppasid püsside kirbud:

tuli keegi — tuld!

tõusis keegi, siis langes!

Lumehanges

tukslesid kellegi reied.

Aga sinises taevas sale lennuk tegi plastikat,
raadioühenduses seistes kaugel laevamastiga.

Eraku sõbratarile

Võib olla, et soomustet saatuses

S i n a oled konto mu ainus.

... Muidu elu viimases vaatuses

Pisut igavust on vaid — ja kainus.

Kuivand oksana hing vahib taevasse,

Matnud unistust orjus ja uni...

Aga kallid on sellegi vaevase

Maise matka säilinud tunnid.

Ent kas mõtet siin viivelda ongi?

Ikka enam kaob elada tahe.

Kutsub tülpimus viimsele rongile,

Kus ei ole klasside vahet.

Sääl — kui saabuvad hinged me tolli ja

On võimata teesklusse põige —

Mulle ütleb viimne Kontrollija

„Teie elu, poeet, on õige!”

Carmina ex libro amoris

Avang

On mõrsja neitsilikus süles
Maailma keskus julm ja kuum.
Kõik mis meid püüdma sunnib üles,
Me hinge pime rõõm ja huum,
On peidet mõrsja kuumas süles,
Kui kõige kauni kauge tuum.

Kui poleks tema püha süle,
Me ainsaks püüuks oleks nuum.
Meid astlana ta ajab üles, —
Ja keerleb meie aeg ja ruum
Taas ikka ümber tema süle,
Kus elu keskus julm ja kuum.

Unelm Virurannikul

Sõstrasilmne, elavhõbehingne,
rannajoonena Sa jooksid läbi suve.
Kiusatuslik, üleni nii pingne,
naine, kellel mehelikke huve.

Kõnelime Künkelist ja Marxist,
suurushullustusest, alaväärsustundeist...
Tantsu ajal ennustasid vargsi
minu huultelt hellitusetunde.

Aga äkki — sügis, mis Te teete?! —
nagu tahvlilt oli pühit suine,
ja Sa oled nagu Nefreteete,
kübarastet, kivine ja kuine.

Kuidas usun, mida silmad näevad?
Kuidas notis tunnen ära äikse?
... Või need olid ainult suvepäevad,
terendused ranniku ja päikse?

Sihiteadlikkuse poole

1

Meie viimaseaegses kirjanduseelusus selle avaldusis hakkab järjest enam ilmema ummikuline sihtus või ideoloogiline ükskõiksus. Kui viimaste aastate kirjanduslikus võitluses on teostet mõningaid edasitunge, siis on sellele tihti järgnend taandumine vanale positsioonile või on asut õige lühikese aja kestel hoopis vastaspoolsele seisukohale. Arvustuse alal on ägedamad sõnavõttud ja teravamad lahingud käind ainult auhindade ümber, kusjuures põhiprobleeme on käsitlet riivamisi ja erapooalikult, jagades forsseerit kiitust kaitsealuseile ning lamedakujulisemat eitust vastaspoolele. Kirjanikud ise, kes kergekäelisemalt, kes pidevama töökusega, on hoolitsend peamiselt oma teoste valmimise ja nende edukuse eest, hoolimata palju üldisemaist ja kaugemaist sihitaotlusist. Nii-suguses olukorras, kus kandvamad elulised probleemid on ähmumas, pole ime, kui need, kes soovivad leida veel kirjanduslikule tegevusele tugipunkte, pöörduvad lihtselt kunstimõiste üldjuhiste või vormiküsimuste juure. See on kindlam, mugavam ja sageli edukam, sest need küsimused on olemas juba igas kirjandusteooria õpikus ning vähemagi haridusega inimene on nendega kui aksioomidega tuttav koolipõlvest saadik. Seesuguse ühekül-

suse juures on juba olemas soodsad eeldused eraldet triiphooone-õhustiku tekkimiseks, kus puhta kunsti ideaal hoolitset potitaimena võib lokata ning kasvuhooonele heisatakse loosung: „kunst kunsti pärast!“

Sellase nii meil kui ka välismaail kõrvale heidet lipukirjaga näibki veelkordselt tunglevat kirjanduslikule tandrile meie kirjanike uusim generatsioon, kelle püüdlused selgemini avalduvad eriti luule alal. Et selle põlvkonna eestvedajaiks on kõrgema akadeemilise oreooliga ümbritset tegelased, kes impressionistliku sõnaohtrusega võtavad tarvitusele kogu poetilise ja kaunikõlalise leksikoni selle „uue“ voolu ülistamiseks, siis ongi õige lühiajaliselt olukord kujunend seesuguseks, et paljud teisedki vähema iseteadvusega, kuid oma peenust ja tarkust näidata tahtvad intelligendid ei sõanda enam läheneda kirjandusele teisiti kui üksnes puhta kunsti ja estetismi mõõdupuuga. Juhtuvad nad käsitlema kirjandust mõnelt teiselt vaatekohalt, siis piiluvad nad otsekohe ennastvabandavalt ringi või kogelevad samas vastupidiseid lauseid oma teo õigustuseks.

On siiski vähe usutav, et sel nooresteetide rünnakul algatet kujul oleks edaspidi kestvamaid tagajärgi, sest selleks on nende usutunnistus liigselt sektantlik ning nende praegused voorused ja sügavused

on arvustuslike hooldajate poolt enamalt jaolt neile juure luuletet. Selle uue voolu kirjanduslikud esindajad on alles algajad, kellest mõnelgi on eeldusi laiemaks haardeks oma jatkuvaks ja kujunevas loomingu. Meie tänapäevases kirjanduse-elus avalduva ideoloogilise võitluse lõtvumist on aga esmajoones uue koolkonna arvustuslikud eestvedajad olnud kärmad ning osavad kasutama selleks, et vastset elustada puhta kunsti ilutsemis-ideaali. Sellega võiakse ju mõni aeg meeli segada, võiakse kõditada meie rahva seas ikka veel edasi hingitsevate ja eliidiks kippuvate tüüpide enesetunnet, kuid meie kirjanduse lugejaile on parem, kui siin varem jõutakse teadlikule selgusele.

Estetismi üle on meil vaieldud palju. See küsimus pole enam uudne ega üllatav. Vaatekoht, et tuleb luua kirjandust ainult kui kunsti kunsti pärast, on praegu õigupoolest naiivne ja koolipoisilik. Ainulisel stiilipeenutsemisel ja vormikultiveerimisel ei ole jäädavat iseväärtust, vaid ajajärgu nõudeid rahuldav, väljendusviise hariv kõrvaltähendus. Peenutsemisega kunstis võib juhtuda samuti, nagu elus juhtub peente kommete ning hää kasvatuses. Kui need omadused muutuvad sihiks omaette, siis tekitavad nad üksnes veidrusi, vaimset verevaesust ning ühiskondlikku eraldust. Siuru järelepäevad näitavad, et ainumäärav stiili- ja vormikultuur lõpuks viib looja ummikusse, enese isiku kallal nokitsemisele, kuni hiljem kaob viimnegi side looja ning selle loomingu vajava üldsuse vahel.

Kui meil siiski püütakse eriti kõrgelt hinnata stiiliharivate osatähtsust, siis on lausa hoolimatus ja lühinägelikkus viimaste aastate elulisema kirjanduse sisulisile otsinguile ja heitlusile ette heita ainult maitselamestamist. Kuigi osa sellest toodangust ei evi püsivamat kunstiväärtust, nagu seda pole puhtakujulisel ilusõna-kõlistamisel, siis on see tõesti proosaline ja vähetänuulik looming toond meie publiku tagasi kirjanduse juure ning ärgem unustagem, meie oma kirjanduse juure. Siin on tulnud lunastada ja hääks teha

paljud omaaegsete esteetide patustusi. Nii ei ole selle kirjanduse nõrkused tingit üksnes selle enese väärtusist, vaid juba varajasemad maailmavaatelised puudujäägid ideestikust ning tühikud ainekust on soodustanud siin liigselt kärsitud tempot ja paigutist ülepaitsutust. Kui tahame uhkelt tungida kestvate väärtuste poole, siis ei tohita ühel ega teisel puhul muutuda ühekülgeks, sest nii võime loodet avaruste asemel jõuda peagi ängistavasse kitsikusse.

Siin ilmnevadki meie kirjanike noorima põlvkonna suunitlusis mõningad võõristavad nähtused, millele on oluline tähelepanu juhtida, tarvitsemata seejuures kedagi olematuks rünnata. Kui uusromantikud oma ilutsemisi õigustasid vajadusega rikastada talupoeglikku keelt ning pidasid tarvilikuks vormiviljelemist, et jõuda sel alalgi lääne-euroopalikule tasemele, siis uusim moevool näib pidavat erandlikku peenutsevat mõtte- ja vormilaadi peamiseks väärtuseks kirjanduses. Oma loovale tegevusele püütakse õilistavat sära anda erakliku vaimuhoiakuga, pingutet vaimutsemisega ning intellektuaalse mänglusega. Siin on tegemist juba teadliku ja tahtliku estetismiga. Selle uue voolu tekkimise põhjused pole ometi nii suursugused, nagu neid lastakse paista pääliskaudsel vaatlusel. Kuigi vastukaaluks eluläheduslastele püütakse esineda lakkamatult vaimuläheduse eestvõitlejana, ollakse tõeliselt ise just vaimu alal vähese iseteadvusega ning iseseisvusega.

Kui senist valdaval määral elulähedast kirjandust hakati ründama osalt põhjendat, kuid enamalt jaolt küll liialdet ja mõnitavate hurjutustega, siis võis mõnelgi nõrgal iseloomul edasine tõus ja orienteerumine tunduda raskena tõelise elu probleemide ja võitluste keerises. Kirjandustargad pidasid mõistlikumaks hakata vaadata juba varem ajul proovit kunstikindluste poole, kus võiakse oma vaimsete lõbudega olla enam omaette ja aristokraatsemas seltskonnas. Hakati eelistama taandumist elust eraldet, pagulasliku hingeeluga vaimueliidi seisundisse. Kuid

vähe sellest. Ikka ei tuntud endid veel kindlana. Tuli otsida vaimusugulust ja õilistavaid eeskujusid väljastpooltki maailmakolosside seast. Vaimukadakuus võis end jälle hästi tunda. Meie kirjanduslugu pakkus ju selleks küllaldast julgustust. Möödunud sajandil arenes meie kirjandus saksa eeskujudel, nooreestlased tõstsid esirinda prantsuse vaimulaadi, Siuru päevil lisandus taas saksa ja vene juhtivat mõjustust. Näib, nagu tahetakse meil seesugust eeskujude ja võõra vaimulaadi jälgimist muuta kirjanduslikuks traditsiooniks. Loetelust puudus seni inglise kirjanduse üliluslik õnnistus. See ei võind jääda tulemata ning siin on A. Oras leidnud paraja aja ning võimaluse olla teenäitajaks.

Kui osa meie luuletajaist nooresteete järgisid päämiselt prantsuse kirjandust, siis näib see viimane nende väejuhile A. Orasele olevat veel liigselt elulähedane. Tema arvates kõrgemaks ning ülimaliks eeskujuks võib olla vaid inglise kirjandus, sest säält hoovab see „jumalikult vastutusetu, õhuliselt ilutsev mullarõhutu rõõm, mida just inglise luule ja üldse kirjandus pakuvad üsna erilises kvaliteedis“ („Akadeemia“ nr. 4, 1937, lk. 245). Ning selt ülevalt vaatekohalt asutakse siis hindama meie kirjanduslikku loomingut, eriti luulet: kelle toodangust leitakse mõningat sarnasust, nendele langeb osaks erakordne kiitus, kelle loominguline tee on lahkuminev, need langevad kõige valimatuma kallaletungi ohvreiks. Siin jääb vaid küsida: kas meie kirjanikud peavad olema siis klaunid, et mõne võõrkirjanduse alal spetsiks tudeerind iga noormees peab end õigustatuks neid tasalülitama vastava võõrkirjanduse retsepti järgi, nõudes kord ühe, kord teise vaimulaadi järeleahvimist. Isegi asjaomaseis mais loov mõte käib juhtivalt elava inimesega kaasas tänapäeva edasiviivat teed ega piilu alatise hirmus või joobumuses seljataha mineviku kolosside poole, olgu need nii suured kui tahes. Ainult meil on see viimane nõue alati efektikalt moodne ja vaidlematult paikapidav. Kui keegi tunneb hästi mõnd

võõrkirjandust, on veendund selle väärtusis, siis hoolitsegu nende väärtuste otseste tõlkeülekannete eest. See oleks tänuväärne kultuuritöö, mida ei asenda mingi algupäratsev järeletegemine. Tuleb veel mainida, et ei anna ometi vaimse selgroo sirgumisest tunnistust asjaolu, kui meie eneste seast tõuseb alatas võõrkultuurile vabatahtlikke ja innustund agente, kes meeleldi oma õhina eest võtavad vastu teiste maade teenetemärke, kuid üpris üleolevalt ja pilkavalt suhtuvad sellele, kui püütakse samal kombel tähistada saavutusi meie omakultuuris.

Uheks nooresteete vooruseks peetakse nende mõjustamatust üldsuse tõekspidamisist, omaenese veendumuste ja kunstitõe rippumatut teenimist, kuna eluläheduslasi süüdistati laia massi maitsele ja ajatuultele järelejooksmises, tellimuse-täitmises, paindlikkuses jne. Ometi olakse siingi pettekujutuslikult enesevaimustuses. Tõstes vormikultuuri esiplaanile, tullakse vastu just sellele pinnalisele intelligentsile, kes õpiaastail sisendet formalistliku käsitusviisi tõttu ainult oskabki hinnata ja mõista kirjanduse välist külge. Sama intelligents valdavas enamikus juba varemalt ajult pärit eksiarmuse põhjal ei vaata haridusele kui kogu rahva vaimset taset rikastavale kultuuritegurile, vaid kui võimalusele pääseda lihtrahva mustast ja raskest tööpõlvest peenemasse, mugavamasse ja eraldet keskusesse, kus poleks enam tarvis pilkugi heita hirmuäratavale kodumiljööle. Just sääraseile haritlasile on meelepärane, kui kirjanduski aitab siin vahet suurendada. Alles tegelik elu on hädasunnil toondesse mentaliteeti murrangu ning paljude püüdlike noorukite lahkusulised taotlused on kujunend tragöödiaks, millest kangelasliku võitlusega on välja jõutud, et luua uut kontakti eluga ning muutuda ühiskonna loovaks liikmeks. Nooresteetid oma elukauge vaimukultusega, intellektuaalse peenitsemisega ja eliitsuse rõhutamisega aina ergutavad ja süvendavad ebaintelligentide omaaegset eluvõõristust ja pettelootusi. Nii on ka neil olemas oma

härrasmass. Nad on veel kaugel, et näha meie tõelise haritlase siseheitlusi, otsinguid ning tagasitee algust oma loova rahva ühiste ideaalide juure. Paljud meie haritlased pole enam sääraseid, kui nad ehk olid 10 või 20 aastat tagasi. Neis on siiski midagi muutund ja ümber kujunend. Nende maitseid ei saada alati ja igal ajal rahuldada Euroopa kultuuri valmisretseptidega, vaid haritlastki tuleb käsitada kui elavat inimest seoses oma rahvaga, ümb-rusega ja olustikuga. Kui igavese üle-kohtu ja häda kujutamise asemel on pai-guti elulähedases kirjanduses püütud esile tõsta töölise loovat tähtsust ning ehitava inimese töö rõõmu, mis on hoidnud mandumast seda ühiskonna kandvamat kihti, siis on kohe esteetide ridadest kostnud imetus, kas säärane lustlik töömees pole haruldus. Ent enam põhjendatult võiks küll pärida, kus on tänapäeval õigupoolest need haritlased, kes võivad üksnes „ullatada“ ja hullatella kaunite mõtetega kusagil pirnipuu all või otsas? Paljude haritlaste maine häda ja vaimne ummik on suurem kui osal töölistkonnal. Õigem oleks siin näha ja arendada neid siduvaid ja ühiseid omadusi, mis viiksid edasi mõ-lemaid, selle asemel et ainult ühel pool teritada pilku eliidierakluse. Igavusele, elu üksluisusele ja hädadele võiakse ju puhuti lohutust otsida kunstlikult ja kunsti abil tekitet ekstaasidest ja joobumusest, kuid narkootiliste vahenditega pole ku-nagi suudet otsustust-nõudvaid küsimusi lahendada. Kord tuleb siiski paratamatult tõelusele näkku vaadata.

Lõpuks deklareeritakse nooresteetide puhul, et „asjaomased ei kirjuta suure publiku jaoks“ (A. Oras, „Akadeemia“ nr. 3, 1937, lk. 181). Säärane ebarahva-pärane kunst ei olevat paljudele mõistetav, ainult vähestele huvipakkuv ning mõ-nele hoopiski kättesaamatu. Vaevalt on intelligentsele lugejale tarvis niisuguseid seletusi, küll võiakse aga vastu omaenda tahtmistki rahuldada seega just kultuuri-tõusikluse nõudeid. Mis liigutakski kultuu-ritõusiku snobismi enam kui teadmine, et ometi on meil kirjandust, mis on ainult

eliidi asjaks, millele iga lihtsurelik ärgu tulgu ligigi. Kui sama lihtsurelik naudib seda, mis talle on arusaadav ning selle kaudu püüdleb kõrgemate väärtuste mõist-misele, siis tõusikule pole tarviski mõista, vaid näidata end selle pooldajana, mida autoriteedid on kuulutand peene rahva erialaks. Ning seda tõusiklust keerleb eriti praegu küllaldaselt ajatuultes juht-konna ja aristokraatia moodustamise kü-simuse ümber.

Nii ei ole vaimuõilsusse tõmbuva kitsa-magi ringi taotlused vabad kahtlasist kokkupuuteist oma keskkonnaga. Samuti ilmneb vastuoksusi selle uusima voolu suunitlusis ja võitlusviisis. Endile luba-takse tegelda mõtetega, mis pole abso-luutselt uued, sest sääraseid leiduvat maa-ilmas vähe, kuid nende mõtete väljendus-likku keerulisust peetakse siiski suureks väärtuseks. Kui elulähedases kirjanduses paiguti „üldtõdede“ mõistmiseks esineb raskepärast, siis on säärane asjaolu otse hävitav teose kirjanduslikule väärtusele. Kui säältpoolt on lakkamatult rünnat elu-lähedast kirjandust selle positiivsuse pä-rast, siis ei loeta enese suhtes sugugi ala-väärseks vabanemist haiglasest pessimis-mist ning „siirdumist“ rõõmsamale, jaatavale elutundele. Meie viimaseaegse kirjanduse paljuhurjutet ühiskondlikkusest ja ajaprobleemidest kõigele vaimuülevu-sele vaatamata ei sõandata siiski päriselt mööda minna. Kuid siin pakub nooresteetide luule kujukaima näite, kuidas nende huvitava, kuid ühekülgse kunstiinnukuse tõttu ühiskondlikud võitlust-tekivad ja valulikum probleemid võivad muutuda bravuurseks mängluseks ja vaimseks spordiks. Kokkuvõtlik on siin H. Talviku hüüatus: „Vajame ahelaid, et neid murda“. Kogu ühiskondlik võitlus on suunat ju ahelateta maailmakorra loomisele, kuid siin tuntakse ainult lõbu nende murdmisest ja kui neid enam ei oleks, siis oleks ummik käes.

Ei tarvitse ju eitada intelligentsi eri-laadse kirjanduse vajadust, kuid viimase-aegsed sõnavõttud ja arvustuslik hinnang on küsimuse asetand nii, nagu oleks see-

sugune kirjandus ainumäärav ja ülima väärtusega. Kui siin on juhit tähelepanu mõningaile ebaloomulikele kaasnähtusile, siis ei ole tahet asjaomaseid kahjurõõmsalt süüdistada, vaid näidata, et puhta kunsti printsiibi ja eliidihuvide kilbiletõst ei ole vääratusteta ja ainuõilistav kirjandustee. Selle käänakuil on ehk varitsemas suuremaid kiusatusi ja efektiivatusi, kui neid on olnud elulähedase kirjanduse kokkupuuteil ajatuulte ja massimaitsega.

2

Praeguste nooresteetide kunstitaotlused on õigupoolest päämiselt aristokraaditseva nooruse reaktsiooniks kirjanduse arvatava liigse rahvapärasuse vastu. Et säärased tagasikiskuvad või kitsaringiliselt peenutseva mõttelaadi tendentsid, mille vastu veel äsja võideldi, on siiski nii kiiresti tõusnud jälle päevakorradele, siis on tarvilik vaadelda senise kirjanduse neid puudusi, mis kiirendasid uue vastassuuna tekkimist. Just paari viimase aastakümne jooksul on teadlikumalt meie kirjanduslik mõte teind katseid rippumatuks ja iseseisvaks arenemiseks. Seda on meie kirjanduselt ammu oodat, see on olnud, kui soovitakse tavaliselt väljenduda, massitahegi, ning selle „tarbe“ rahuldandmist on omal ajal mõistnud praegused estetismi eestvõitlejadki. Neile aga, kes on küsimusele suhtunud tõsiselt ja kaugeulatavalt, on juba ärgul olnud selge, et säärase ülesande teostamine ei ole kerge, et siin võib tekkida arusaamatusi ja viltuminekuid. Mõnegi probleemi lahendamisel tuleb usaldada oma vaimset otsustusvõimet, tuleb kanda võõritihendamiste kibedust, sest alati pole käepärast kõrgeid eeskujusid, kellele toetudes võiks end uhkelt õigustada.

Käesoleva aastakümne vahetusel asus uue ajajärgu suunitlusi ja nõudeid selgitama „Kirjandusliku Orbiidi“ rühmitus. Orbiitlased ei esinend kindlapiirilise programmiga või täpsustet ideoloogiaga ning nõuded, mis nad esile tõstsid, polnud enam päriselt uued. Juba nende eneste

kui ka mõne vanema väljaspool rühma seisva kirjaniku varajasemais teoseis leidus kajastusi uue käsitluslaadi rakendamiseks. „Orbiidi“ ülesandeks peeti vastse mõttesuuna laialisemat selgitust ja edasiarendamist, kusjuures alles esilekutsut vaidluste najal loodeti jõuda fikseeritavasse selgusse. Kuid just need lootused on praegu osutund petlikeks. „Orbiit“ ei kujutand endast homogeenet võitlusrühma, vaid selle tegevus piirduski enam rahvavalgustliku platoonikaga. Ideoloogilise teadlikkusega lõdvalt seot rühma edasitungi aeg oli lühike. Kui aga orbiitlaste poolt selgitet ajajärgu nõuded hakkasid leidma kirjanduses ulatuslikumat rakendamist, kui näilisest edust õhutat laialivalgavuse ja lamestumise tendentside pidurdamiseks olnuks eriti tarvis juhtivat keskust, siis oli ka rühm ise laiali valgund.

Esialgu orbiitlased nõudsid kunsti rakendamist elu teenistusse, kirjaniku siirdumist üksikisiku kitsast huviringist tänapäeva probleemide lahendamisele ning abstraktse ilutsemise asemel ümbritseva tõeluse asjalikku käsitlemist. Ilmselt nende ülesannete teostamine vajanus ulatuslikku ja vaimult sünteetilist kujundusvõimet, et tekitada pööret elutunde ja mentaliteedi alal. Tegelikult aga rahuldusid orbiitlased juba päämiselt probleemi estetistliku ja formalistliku lahendamisega: senised uusromantilised stiilivõtted asendati realistliku ja konkreetsema stiililadadiga, isiklike elamuste asemel hakati pakuma pääliskaudseid miljöö ja tüüpide kirjeldusi. Eluläheduse ja uue vaimuse kuulutajaist muututi nii realismi eestvõitlejajaks. Seejuures aga probleemidesse süvenemise ja elutõeluse sügavama kujundamise asemel pöörati üksteise võidu päämine tähelepanu uute ainete ja keskkondade avastamisele. Sesse piirkonda kuuluvadki uue voolu arendajate teened ja võidud. Need omadused kujunesid üldiselt iseloomustavaks kogu pärastisele elulähedasele kirjandusele ning põhjustasid hiljem palju eksitusi ning arusaamatusi, nagu oleks vaimne süvenemine ja vaimu keskendav osa ebaoluline teose loomisel. Es-

majoones säärasest eksitusest ongi tingit vastaspoole ühekülge vaimuläheduse rõhutamine ning nooresteetide alavääristav suhtumine elulähedasele kirjandusele. Kummaline on aga see, et samal ajal kui nooresteetid peavad tarvilikuks lahku lüüa viimaseaegsest realistliku kirjanduse arengust, selle kirjandusvoolu saavutused on tulemusrikkalt ja viljastavalt mõjustamas vanemate esteetide loomingut, nagu seda võime näha Semperi, osalt ka Barbaruse luules ning Tuglase viimaseaegses proosas.

Orbiitlaste poolt esitet nõudmised leidsid siiski varsti laialdast vastukõla ja täiendavat teostamist väljaspool rühma piiresi, nii et edaspidi tuleb elulähedasest kirjandusest kõnelda juba üldisemas mõttes. Uue suuna püüdlused hakkasid ilmema jaatavas ja optimistlikus kaasaelamises oma maa ja rahva saatusel, individualistliku eraku asemel kujutati ühiskondlikku inimest ning alatise ülekohtu all kannatava töömehe ühiskondlikus asendis rõhutati viimase loovat ja elukandvat tähtsust. Need taotlused ei jäänd aga üksnes kirjanduslike ringide huvialaks, vaid kogu meie hilisemas ühiskondlikus ja riiklikus elus hakati kokkusattuvalt arendama samalaadseid mõtteid ja püüdlusi, kuigi erinetai päämiselt sõnastuses ja kohati teostamises. Riigikorralduse ümberkujundamisel rõhutati ja propageeriti rahvuslikku mõtlemist, ühiskondlikku üksmeelt ning ülesehitavat tööd. Niisuguse huvialade kokkusattuvuse puhul oleks võind oodata kirjanduses erilist õitsengut, ent kummalisel kombel just kirjanduslikes ringes löödi nüüd kõhelema, kaoteti edasiviiv sihiteadlikkus. Arevusse ei sattund üksnes esteetid, kes siingi suutsid valgustada seisukorda ainult välismaiste sündmuste põhjal, kartes sihilikku tasalülitamist, vaid hädaohtu nägid kirjandusele paljud needki, kes ise alles hiljuti olid kirjanikelt nõudnud rahvalähedust.

Need olid möödund aegade boheemlikud pärimused, mis hakkasid nüüd lõhestama kirjanduslikku elu. Kirjanikule oli

harjut vaatama kui vaimujumalusele, kelle mõttelaadil ei võind olla midagi ühist alama massiga, ning seda ka sel juhul, kui püüti selle massi nimel kõnelda. Kirjanik pidi seisma alati hunnitus kõrguses, kuhu alandlikus imetluses rahvahulk pidi oma-pääd järele kippuma. Kui kirjaniku säärast positsiooni sageli ei õigustand ta vaimuulatus või roheline noorus, siis pidi ta muu tegumoega näitama oma erinevust või ainulaadsust. Siit arenes tung igal juhul epateerida kui mitte muuga, siis veidrustega, perverssussega, boheemitsemisega. Et elulähedase kirjanduse püüdlused ei jäänd üksnes kirjanduslike huviringide iseärasuseks, vaid samasuguseid nõudlusi esitati rahva ning selle juhtivate keskuste poolt, siis seisis kirjanikkond äkki uue olukorra ees. Kirjaniku senine ajalooline sära ähvardas tuhmuda. Kirjanikus nähti korraga ajatuulte järele paindujat, massimaitse teenijat, sotsiaalse tellimuse täitjat jne. Unustati lihtselt, et iga kirjanduslik vool on iseenesest tellimuse esitus, mille täitjaiks on esialgu vastava rühma liikmed, kes meeleldi näevad uusi juuretulejaid ning oma nõuete vastuvõtmist laiemas ulatuses. Iga voolu esindajad, juuretulejad ja järelejooksikud on annud häid ja halbu teoseid, mida on nii ka hinnat. See kõik oli loomulik, kui küsimus piirdus puhtkirjandusliku erialaga. Teose väärtuse määras selle haaravus, veenvus ning autori asjatundlikkus ja siirus. Ideoloogiline kokkusattumine ajavaimuga ja oma olemasolu eest võitleva rahva laiemate nõudlustega kujunes aga elulähedase kirjanduse puhul halvustavaks süüdistuseks, mille äramärkimine juba üksi tähendas autori või selle teose ebaküpsust ja kahtlast väärtustaset. Sääraste korduvate ning ühekülgete süüdistustega igatahes ajutiselt tõkestati meie kirjanduse iseseisva mõttelaadi ja ideoloogiliste piirjoonte selgumist. Osa kirjanikke pidas kasulikmaks taanduda äraproovit teile, noorem põlv asus tuge otsima välismaistelt eeskujudelt.

Üldiselt on kirjandus kõigil aegadel kas ühes sammudes või eest vedades teenind

ühiskonna üksikuid kihte, olgu neiks siis aadel, intelligents, kodanlus, revolutsiooniline, tihtiigi põrandaalune vastasrind. Erandiks oli lihtrahvas, kirjaoskamatu mass, kes feodaalse ja seisusliku korra all ei pääsnud oma harimatusest vaimsete hüvede mõistmisele. Pikkade võitluste järel see pääs ei ole enam niivõrd tõkestet. Kirjaoskuse ja rahvahariduse tõus, raamatu ja ajalehe levik, teater, kino ja raadio on loomas eeldusi, et ka rahva laiemais hulka tekib oma kultuuriteadvus ja -tarve. Seejuures ühiskonna demokratiseerumisega on võimalusi lihtnimese loomupärasel intelligentsusel avalduda samasuguse või enamagi väarikusega kui paljude kõrgestisündind või harit isikute eneseväljendusis. Esialgu rahva suhtes on võitlused käind sotsiaalse õigluse ja võrdsuse nimel. Siin on aadlil tulnud paljudes maades loovutada oma eesõigused ja päritavad mugavused, ka on asut kapitali omavoli piiramisele. Need probleemid ei lahendu rahuldavalt varem, kui on ülimusklasside poolt ja nende jaoks loodud kultuuri alalgi sündind ümberkujunemine paigutise nivelleerumisega ning vastavalt uute huvipiirkondade esilekerkimisega. Ka kultuuri alal tuleb loovutada mõningaid petlikke kõrgusi ja mängumeelte õhulosse. Kõigist sõgedusist, eksitusist ja aeglasest teostumisest hoolimata rahvas tervikmõisteliselt tõuseb enesemääramisele, enesevalitsemisele. Eriti välismail on seda protsessi õieti taiband mõned reaalpoliitikud ning rahvusterviku või kõikehaarava tööliiskonna nimel asund seda seni alavääristet massi juhtima. Siin ei saa käsitleda nende juhtide poliitilisi sihte või tagamõtteid, kuid peab märkima, et nad on püüdnud majanduslikult rahuldada massi nõudeid, suutmata uuele elukorraldusele anda sügavamat kultuurilist sisu, milline seik paremategi püüdluste puhul ei jäta avaldamata tekkivat rahulolematust. Igal juhul aga ei saada enam eitada rahva eneseteadvust. Näib siiski, et kultuuriloojad enamikus vaimu alal on massist ja massimaitsest säärasel arvamusel, nagu omaaegne aadel suhtus lihtrahva

elunõudeile. Hää tahtmise puhul protestitakse, halisetakse või tuntakse kaasa, kuid tegelikud kokkupuuted eluvõitluses ja mõttelaadis paistavad alavääristavaina.

Iseloomustavaks kujunesid meil ses suhtes viimased laialisemad vaidlused kirjanduse sihtide üle. Kui ühekiilgsest sihlike süüdistuste tõttu kirjanduslikes ringes taltus ideoloogiline võitlus, siis Raamatuaasta äratusel tõsteti juba seltskonna poolt üles elulähedases kirjanduses käsitlust leidnud küsimused. See sündis lihtsuset kujul ning nii tõusis päevakorrale positiivsuse ja negatiivsuse probleem. Kirjatargad omalt poolt ei püüdnudki enam sesse küsimusse tungida sisuliselt ajajärgu ja olukordade valgustusel, vaid piirdusid sõnasõnalise selgitusega, mis on positiivne, mis on negatiivne? Tulemuseks oli ei see ega teine, vaid hoopis kolmas ning seks kolmandaks osutus puhas kunst ja selle reeglid. Ometi oli positiivsuse nõue kõige rahvalähedasem ja tõemeelsem. Meid ei tohi sest tõest eemale peletada üksikjuhud, kui keegi kasutas seda nõuet omakasupüüdliselt. Neil päevil oli võitlevale rahvale oluline kirjaniku ligidus mitte süüdistajana ega irvitajana, vaid teed juhatava kaaslasena.

Kaks nähtust on tekitand võõrastavat külmust rahva ning kirjanikkonna vahel. Esmalt, osa meie kirjanikkonnast elas aegade muutudeski edasi 5-ndate ja 17-ndate aastate revolutsiooni mesinädalate meeleoludes. Nende romantilised noorusaastad langesid kokku revolutsioonipäevade romantikaga ning need vabaduspidustused on meelihaaravalt neis halvand võime orienteeruda ning kontakti luua järgneva argipäevaga. Nad on kõigis olukordades jäänd sellele argipäevale võõraks ja üleolevalt külmaks. Ometi kõige heroilismalt õnnestund revolutsioonile järgneb raske teostuste argipäev. Kui iseseisvuse algusaastail kuulutati mõttevabadust kuni ideelise kommunismini, siis võidi mõista paigutist süüdistavat vastuseisu esimese põhiseaduse demokraatialle. Kui rahvas endas jõuti arusaamisele selle demokraatia puudusist ning vapsid pakkusid oma

uuendusi, siis oldi viimastega lausa vastasrinnas. Vapside likvideerimist korraks küll tervitati, kuid järgnevalt senise demokraatia põhjalikumal revideerimisel hakati kaitsma endist demokraatia vormi, mille vastu omal ajal seisti. Säärane alatine vastasrindlus kaotab usalduse. Selle põhjal on sageli meie kirjanikkonda süüdistet pahempoolsuses ja punasuses, kuid seesugune süüdistus on põhjendamata. Samad mehed teeksid samasugust vastasrinda punastelegi, kui need kord vastavalt peaksid rahvast juhtima. Meie kirjanikkonna näilisele vastasrindlusele on iseloomustav, et seda pole keegi kunagi pidand kardetavaks ning seega tõsiselt võetavaks. See on olnud vaid esteetiline poos. Niisugune eemalehoidmine ja vastasrindlus oma põhjendusilt on ebausutav, see pole loov ega võitlev selleks, et end kunagi õigustada lahendamata teos. See on vaid vegeteeriv opositsioon, mis oma eluvõõruses ja ilutsemises võib kanda üksnes kaunisõnalist nihilismi. Positiivsuse nõudega on rahvas oodand kirjanikkonnalt ilutseva teeskluse asemel otsesemat ja häbenematut siirameelsust. Rahva usk kirjaniku kutsumusse on suurem, kui see on olnud mitmetippettund kirjanikes enestes. Lühikese iseisvusaja kestel on rahvas üle eland mitmesuguseid olukordi ning tema teadvuses on võind kujuneda oma veendumused, et mõnel puhul kirjanikkond peaks siiski rahvaga kaasas käima optimistlikumalt, teorõõmsamalt ja elujulgelt.

Seega on puudutet juba kirjanduse sisulist külge, mida peeti negatiivseks, pessimistlikuks, halvustavaks. Kirjandusringis toetuti ka siin senisele arusaamisele kirjanikukutsumusest, mis kõige rohelisemagi nooruki juures pidi väljendama üleolevust ja kõikteadmist. Sellest siis tahe arvustada, paljastada, kohut mõista. Seda kallakut õigustasid ka harjumused ning praksis, sest pahelised nähtused ja tüübid kunstiliselt haaravuselt õnnestusid paremini, kuna positiivsed ja loovad kujud jäid sageli kahvatuiks või puisiks. Lõpuks, teist laites võid ise alati näida targemana, kuna siiras imetlus paistab vahel

naiivsusega. Nagu papid põrgutulega ähvardades on juhtind rahvast taevariiki, nii on kirjanduses pahede ja ülekohtu kirjeldamisega loodet parandada ühiskonda. Võideldes põhjendatult elutõeluse kuldamise vastu ei ole siiski põlat manduvate üksiknähtuste liialdavat kuhjamist kirjanduslikku teosesse. Ometi kõigi sõgeduste ja sõjapöörasuste kiuste näitab ajalugu, et elu kestab edasi, et ehitavad ning vastu-paneavad jõud on ülekaalus. Elus on vahel ummikhetki, millal ihatakse ning vajatakse näha ka neid ehitavaid jõude. Kirjandusel ei peaks olema põhjust neid varjata. Kui rahva seas vaimne tuimus on muutund rahuloluks, kui ühiskonnas kestev ülekohtus on saand kibedaks harjumuseks, siis on kirjaniku otsene ülesanne tulla oma äratava süüdistuskõnega. On aga rahvas ärkvel ning teadlik oma viletsusest ja abitusest, otsides ise teed paremuse poole, siis on pentsik, kui kirjanik aina edasi süüdistab, irvitab ning kunstirõõmsalt parastab. Siis on rahval õigus nõuda selt vägevalt prokurörit ja kohtunikult, et see hoiatuste asemel jagaks ka julgustust, osutades tähelepanu neile tegureile, mis aitavad elu edasi viia. See nõue on meil eriti teravalt avaldund, sest meie kirjanduse täisiga on võrdlemisi lühike ning võimatu oli rahuldust leida mõne eelnevagi ajajärgu toodangust. Seda oodati meie kirjanduslikult tänapäevalt. Nii võivadki elujulgele rahvale võitluspäevil näit. Jakobsoni „Vallutajad“, Hindrey „Urmas ja Merike“ või Mälgu „Läänemere isandad“ pakkuda rohkem huvi kui omaaegse kirjanduse mandujate ning enesetapjate leegion.

Neist küsimusist ei saa mööduda lihtselt tähelepanu suunates kunstiprintsiibile. See on mugav eksitus, millele meil on viimasel ajal jäädud peatuma, kuid mis võib lõpuks kõigile jätta kõheda pettumustunde. Sellest eksituse hämarusest peame välja jõudma aktiivsesse ellu. Metsikuina ja sihilikena tunduvad väited, et kõik on hinnatav, mis on kunstipärane. Sääraseis väiteis avaldub kas snobism, vähene kultuurihuvi või paremal juhul omaenda tar-

kusega heputav teesklus. Kunst võib olla kunst, kuid seejuures me tunneme iga-nend väärtusi ning teisalt võtame vastu seda loovat jõudu, mis elustab ajajärke ning täidab inimese mõttemaailma. Aegade muutudes teos võib kaotada oma aktuaalselt loova ja elustava jõu, kaotamata ajaloolist ja muuseumlikku kunstiväärtust. Teose elustava, aktuaalse ja edasiloova sisu nimel peab võitlema ning töötama oma ajajärgu vastutustundeline kunstnik. Ta ei tohi lihtselt muutuda õppind peen-käsitööliseks, kes töötab vaid selleks, et toota väärtusi minevikulattu. Tõeliselt harit inimene teab, et mõni teos haarab, vaimustab ning muutub vaimseks tarbeks, kuna teisest ei leia ta midagi tähelepanda-vat. Mõlemad teosed võivad olla kunsti-tooted. Tuleb säärane tegelane avalikkusele seletama, et ta hindab kõike, mis on kunstipärane, siis on siin tegemist kas salgamisega või avalikkuse petmisega. Kirjanduslugu näitab, et suuril klassitsismi, romantismi ja realismi-naturalismi ajajär-gel on loodud ja võideldud küll millegi muu nimel kui kunsti olemuse pärast. Me võime heleda epiteedi asendada tumeda-ga, võime metafoori moodustada helki-vaist taevakehadest või ööhämaruse var-judest, aga kunsti seisukohalt epiteet jääb epiteediks ja metafoor metafooriks. See on muutuv ning avarduv elutunne, menta-liteet, ideestik, ainevald, seega teose sisu-line kandejõud, mis kõigi ajajärgude suur-vaime on innustand otsinguile ja loovale teole. Iga ajajärk püüab jäädvustada oma sisima tuuma kunstitooteis ning kui ta seda ei suuda, siis on see vaimulageduse või kultuuripuuduse tunnuseks. Prantsuse kultuurilugu tõendab, et isegi langusaja-järk loob endale vastava dekadentliku maitselaadi. Kui meil selle saavutusi kunsti nimel ja õigustusel püütakse pimedalt jäljendada, siis jääb vaid küsida, kas siis otse tahtlikult soovitakse, et meie aegki oleks sellele vastav.

Siin jõuame nähtuste juure, mis on pü-sivalt kammitsend meie loomingulist jul-gust ja edasitungi. Vähe sellest, et meie ennastkaotavalt austame välismaade tohu-

tuid kunstiaardeid ning püüame neid sa-jandite jooksul kuhjund väärtusi järele aimates täita umbes samalaadsete toode-tega ka oma vaimseid varamuid, unustades sageli tänapäeva inimese elu- ja vaimu-nõuded. See imetlus on tekitand meis väära suhtumise kogu loomingulisele te-gevusele. Oleme hakand niimoodi eelis-tama abinõud eesmärgile. Elamuste alal kunst on abinõu, vaimule ning ideologia-le see on relv, mis on kõige vastupidavam ning ühtlasi väärtuslikem võitlusvahend. Oleme suunand kogu oma tähelepanu sin-na, et osata neid vahendeid valmistada, olles vähem huvitet, mida nendega töölu-ses saavutame. Oleme nagu lapsed, kes on õnnelikud, et meil on olemas neid ilu-esemeid, et oskame neid isegi valmistada efektiivselt ja ehtselt.

Võime samastada kunsti sõidukiga, mille liigist ja laadist oleneb, kuhu sellega edasi jõuame. Kui teeme valikut, siis tõu-seb küsimus, kuhu tahame pääseda, kas lumistele kõrgustele, kõrvesse, inimhinge uudismaile või oma rahva ja maa süda-messe. Ainult logelevale härrasmehele on ükskõik, kuhu teda ajaviiteks juhitakse. Normaalne inimene ei vaja kõige kauni-matki sõidukit selleks, et lapsena imetella üksnes selle kirevat välimust, vaid tal on tarvis kiiremini edasi jõuda teatud sihile. Kunsti suhtes on ka rahvale tarvis sihi-selgust, on tarvis veendumust, et kunst teda lähendab kõrgemaile eluliste ees-märkidele. Siis tekib rahvas tõeline usal-dus kunsti vastu, mis ei jää ainult kombe-päraseks väliseks lugupidamiseks, mida õhutatakse koolis. Kunst ei tohi takerduda pinnalise vormi imetlusse, vaid see peab olema sisult liikuv ning liikuma panev.

Kirjandusele annab liikuma paneva si-sulise jõu ideestik, ideoloogia, probleemi-rikkus. Kui see sisejõud on dünaamiline ja aktuaalne, siis peitub selles ka kaasahaar-av sihiteadlikkus. Üteldakse aga, et kirjan-dus peab kujutama inimsaatusi, siis on just viimasel ajal unarusse jäänd tõde, et ausa ning vastutustundelise inimese elu juhivad suuremal määral ideed ja põhi-mõtted kui olukorrad või alasti omakasu.

Just seda vastutustundelisust peab kirjandus suutma arendada. Vaimse relvana peab kunst olema ajakohane ning meil on tarvis teada, milliseks võitluseks tahame seda parimat vahendit kasutada. Veidrus on sellega uisapäisa vehelda. Nii jõuame tagasi neile küsimusile, mida on juba osalt püütud käsitleda ja lahendada elulähedases kirjanduses. Kui eespool kirjeldet eksiarvamuste või kõrvaliste süüdistuste tõttu see areng on peatunud või tõkestet, siis on ometi põhjus veel kord oma südames läbi mõtelda need küsimused ning tagasi tulla mõnegi ülesande teostamisele siirameelsema ning julgema otsekohesusega.

Meie kirjandusele on ette heidet ideoloogia ning probleemide ähmasust. Sellest on tingit ka dramaatilise ning kaasakiskuva jõu puudus. Meie kirjanduses valitseb lünkikäitevi passiivselt kirjeldav element ning nii võiakse üht teost venitada kümnete anneteni. Tavaline lugejagi märkab, et tihti meie romaanidel puudub siduv lõpp. On aga romaani ülesehituses määrav tähendus probleemil, siis võib selle lahendus anda ka teosele lõpliku ja tervikulise mulje. Sageli on meie teosed pingetult ühekülgsed, kas positiivsed või negatiivsed. Asetatagu need jõud vastamisi — nende kokkupõrkeid ja võitlusi kujutades võime valgustada mõlemaid pooli tõepärasemalt. Pöördudes vormiküsimusilt ideede ja probleemide käsitlemisele, muutub meie kirjanduse sisukus jõulisemaks ning aktuaalsemaks. Praegusel ülemaailmsel segaduspäevil, kus aiateibadki võivad kisendada süüdistusi, pessimistliku päälekaebamisega ei jõuta kaugele, vaid just nüüd peaks kirjandus, kui see tahab seista väarikas kõrguses, osutama nii oma rahva keskel kui ka väljapool tähelepanu neile ideedele ja inimomadusile, mis aitavad hoida elu ähvardavaist vapustusist. See on raskemaid ülesandeid, kuid seda enam võiksimis pöörduda just kirjanduse poole.

Meie elulähedasel kirjandusel on olemas juba kogemused ja traditsioonilgmed. Selles kirjanduslaadis on meie iseiseiv vaimne mõte ning meie rahva tõupärane mentaliteet otsind endale omapärast väljendust. Peame sel alal edasi minema. Meid ärgu kohutagu siin autoriteetide ega eeskujude ahvatlused, meid juhtigu vaid ideeline selgus ja isiku ühiskondlik vastutustunne. Autoriteetid võivad sageli vastamisi sattuda, nagu kõnesoleva küsimuse puhul seda tõendavad ühe akadeemilise ajakirja veerud. Peagu samal ajal kui üks professorist autoriteet (A. Oras) ründab elulähedast kirjandust, peab samas teine ametivend, prof. H. Kruus, tarvilikuks soovitada rahvalähedust kogu meie haritlaskonnale. Oma huvitava arutelu prof. Kruus lõpetab kokkuvõttega, mida võib niisama hästi pidada elulähedase kirjanduse sihitaotluseks viimase kümne aasta jooksul: „Rahvale lähemale! — See on vana hüüdsõna, kuid ometi mitte kulunud ja iganenud. Aegadest aegadesse peab see jääma kandvamaks nurgakiviks meie haritlaskonna vahekorras rahvaga. Ärgu olgu see üksi paraadidel ja peokõnedes tarvitata vaks kõnekäänuks, vaid püsigu langesmata tähisena meie haritlaste mentalideedile ja seda organiseeriva vaimuna!“ („Akadeemia“ nr. 5, 1937.)

Kui ühes ja samas leeris arvamused ning autoriteetid põrkavad säaraselt vastamisi, siis on küll aeg hakata nägema leeride ja rühmkondade kulissidest kaugemale. Hiilgavate positsioonide ja rühmkonda kuuluvuse asemel hinnakem juhtivat mõtet ja ühiskondlikule tõelusele reaalselt suhtuvat isikut. Nii võime ka paremini mõista, et ühiskondliku inimese tõus esiplaanile ei kahanda isiksuse väärtust. Ainult senise lahutava individuaalsuse asemel püüdkem näha ja arendada sotsiaalselt sihiteadlikku isiksust.

Noored merimehed

aev merre, käes aerud, tullid,
kaenlas mastipuu nagu pruut,
me lähme kui noored kullid
päri päikest ja vastu tuult.

Kuu, tähed ööl ligi masti,
ja saatjaks lindude read;
veel loiduse nukra mesti
meist keegi ei kõiguta pead.

Meri, pilved, kauged rannad,
meenuv muistine urileet
nüüd vaimule rahu ei anna,
neist kullat me päevade keed.

Ja võtab meilt elu kui kümnist
torm, madalik, kalju kild,
ikka merele laulab hünni
me nooruse tundide pild.

Ants Laikmaa

4

Arsti pärast Vene-Jaapani sõja lõppu oli Laikmaa oma elukorteriks ja kooliks üürinud maja Falki puiestikus — sõja-aegse Punase Risti haigla —, hoone remontida lasknud, oma isiklikku ateljeesse laevalguse sisse seades, ning selle kõrvale korraldanud tööruumid õpilastele, viimastest nagu varemaltki mõned enda juure elama võttes. Et maja oli ruumikas, siis kujunes allüürnike pere võrdlemisi õige arvukaks, sest peale „kunstijüngerite“ leidsid seal veel eluaset mõned keskkooliõpilased, nagu praegune rahukogu esimees kolonel Vahtramäe ja arst dr. Grünberg, samuti kunstniku vennalapsed ning tol ajal ajakirjanikuna töötav Aug. Hanko. Nii oli Laikmaa ateljeekool, mis seni ruumikitsikuse all kannatades asus jaotatult kahes korteris erimajades Pikas tänavas, viimaks koondatud. Õppimis- ja õpetamisvõimalused muutusid lahedamaks ning meistri enese töötingimused palju paremaks senisest.

Kooli seisukohalt oli suure tähtsusega puiestiku kuulumine maja juure, andes õpilastele ateljeetöö — pea ja akti joonistamise ja maalimise — kõrval otsese võimaluse looduse stuudiumiks, ühtlasi pakkudes meelelahutust vabal ajal vabas õhus. „Meil oli siin oma uisutee,“ jutustab Laikmaa,⁸ „milleks selleaegne linnapea

Lender lahkesti vett lubas, ja meil oli oma laulukoor — keskkooli õpilastest, kuna sel ajal koolis eestikeelset laulu ei olnud. Oo, kuidas mind vahel vaimustus haaras, kui kuulsin kõrvalruumist õpilaste söökröbinat, õuest uiskude siuhkamist ja ühest toast noorte värskehäälelist laulu, mida Hanko juhatas.“

Nii kestis see aga ainult ühe aasta ümber — kuni 1907. aasta kevadeni. Siis tuli kõigele järsk lõpp — üle öö sõna otseses tähenduses. Sest ühel maiööl piirati maja ümber politseinike ja sandarmite poolt, korraldati läbiotsimine ning Laikmaa ja Hanko vangistati. Kaks ja pool nädalat viibis Laikmaa ühes mitme teise eesti haritlasega eeluurimise all Vene tänava vanglas, siis tuli vabastamine ja ühtlasi otsus: sõjaseisukorra kestuse ajaks Baltimaadelt välja! Mispärast? — Aga sellepärast, et Laikmaa oli veebruaris kokku astunud Vene 2. riigivolikogu (duuma) valimistest osa võtnud Tallinna tööliste valijamehena ning nüüd selle liialt liberaalseks osutunud duuma äkilise laialisaatmise puhul peeti vajalikuks kahjutuks teha ka neid valijamehi, keda loeti tsaristlikule riigivõimule kardetavaks oma meelsuse ja mõju poolest.

Oma senise elujärje likvideerimiseks anti Laikmaale ainult paar päeva aega, mida vaevalt jätkus arvukate maalingute, joonistuste ja raamatukogu kastidesse

pakkimiseks ning tuttavate juure pöönin-gule toimetamiseks, koos klaveriga ja mõne muu väärtuslikuma esemega korteri ja kooli sisustusest. Nii pidi esimene eesti kunstikool nelja-aastase tegevuse järel sulgema oma ukсед. Ent nende nelja aastaga oli rajatud meie kodumaaline rahvuslik kunstielu, oli alus pandud iseseisvatele eesti kunstikultuurile.

Milline tähtsus oli Laikmaa kunstilisel tegevusel ja tema ateljeekoolil vaadeldud aja kestel, selgub täies ulatuses alles siis, kui meeletuleme tõsiasja: veel möödunud ja käesoleva sajandi vahetusel isegi meie ärksamad pead ei kujutelnud iseseisva kodumaalise eesti kunsti tekkimise ja olemasolu võimalust, üldse mingi rahvusliku kunstielu kujunemist kodumaal. Samuti nagu ärkamisajal vaadati kunstile veel kui erisugusele luksusalale, endastmõistetavale küll suurte rahvaste kultuurielus, kuid liiga kõrgele selleks, et vajadust tunda tema järele kodumaal. Teiste sõnadega — kujutav kunst seisis väljaspool eesti tollaegseid otseseid rahvuslike kultuuripüüdeid ja ideaale, kindla kodumaalise kultuurinähtusena ei suudetud teda veel kujutella.

Laikmaa kogu oma tegevusega tõi olukorda täielise muudatuse. Ta seadis eesti haritlaskonna, eesti ärksama rahvuskihi lihtselt tõsiasja ette: asetaskunsti meie seltskondlikku ellu ning sidus meie rahvuslike kultuuritaotlustega kui loomuliku nähtuse, kui endastmõistetava rahvuskultuurilise vajaduse. Ning sellena seda siis võetigi, pidi võetama. Hoolimata võõrastavast vastuseisust, koguni vaenlikkusest, mida säärane kunsti „profaneerimine“, kunsti allatoomine rahvusvahelistelt kõrgustelt, tekitaskodumaal mõne vanema meistri, kõigepealt Aug. Weizenbergi ja A. Adamsoni juures, kes — nagu näib — tundsid ennast solvatud olevat Laikmaa sellasest *veni, vidi, vici*-st eesti kultuurielus ning sellest erandlikust positsioonist, mille ta lühikese ajaga võitis kodumaal nii kunstnikuna kui kunstipedagoogina.

Et saada õiget ettekujutust osast, mida etendas Laikmaa ateljeekool tol ajal meie

kunstikultuuri ja kunstiharrastuse rajajana ja levitajana ning uue kunstnikegeneratsiooni kasvatajana, mainigem vähetuntud fakti: vaadeldud nelja aasta kestel (1903—1907) sai Laikmaa juures kunstiharidust kokku 110 inimese ümber. Kui lisaks tähele panna, et sellest arvukast õpilasperest järgnevalt võrsus rida meie nimekaid kunstnikke ja kunstiõpetajaid, nagu Paul Burman, Joh. Greenberg, Oskar Kallis, Aug. Kilgas, Otto Krusten, Rud. Lepik, Ludv. Oskar, Aleks. Tassa, Nikolai Triik, Aleks. Uurits ja Lydia Vademan, tõuseb selle kooli erandlik rahvuskultuuriline tähtsus ja ajalooline missioon meie ette alles täies valguses. Kuid kaugemalegi Eestist ulatus Laikmaa kooli mõju: teistesse rahvustesse kuuluvatest õpilastest sai siin põhilise aluse oma kunstilistele võimetele ka praegu Saksamaal välja-paistvat positsiooni omav maalija Otto von Kursell, kes, nagu mitmed eesmainitud eestlasedki, oli juba enne Laikmaa ateljeekooli astumist saanud pikemaajalise kunstihariduse. Ometi hindab Kursell seda poolaastat, mis ta õppis Laikmaa juures, pöördeliseks oma kunstnikukarjääri kujunemises, tähendades,⁹ et just Laikmaa oli see, kes teda „dilettantismist lõplikult lahti tõmbas ja tõsisele kunstile vastu seadis“. Sama võivad vist küll korrata tõele au andes paljud kunstnikud-eestlasedki Laikmaa õpilaskonnast.

Oma pagulaspõlve veetmiskohaks valis Laikmaa Soome ning asus koos õega, kelle ta perenaisena kaasa võttis, Viiburi lähedale Vallinkoskile — ühte kaunimasse ja maalilisemasse kohta Soome Karjalas. „Elasime siin ühe mäenuki taga,“ jutustab kunstnik,¹⁰ „teise vähema mäe küljel väikeses mökis, millest oli ilus väljavaade Vuoksale, metsadele ja mägedele ja siis siiski peitus nagu vanajumala selja taga.“ „Olles siin vaba igast muust tegevusest, võisin täiesti omaette olla ja tegeleda, rännata ja maalida, kus ning kunas hing soovis, ja igal pool leitud maalimisväärsed motiivid küllalt. Pean seda aega üheks mu elu päikesepaistelisemaks, õnnelikumaks ajaks.“

Ants Laikmaa: *Santina* (pastell, 1911)

Talvel aga, kui Laikmaa oli asunud Viiburisse, kus tol ajal elutses rida eestlasi, teiste seas ka kunstniku lähedasi sugulasi, lõi ta õnneliku elu-olusse pikemaks häiriva sündmusena katastroofiline juhtum kodumaal: jõulupühil 1907 süttis Tallinnas maja, kuhu Laikmaa oli hoiule annud oma vallasvara ja rikkaliku teostekogu, ning tulekahju hävitas mõlemad, välja arvatud klaver ja üks pilt, mis asusid eriruumis, ning mõned vähesed teosed, mis kunstnik oli lasknud endale Soome järele saata. See oli raske kaotus ning mitte üksnes Laikmaale, vaid ka eesti kunstile, sest tules hävis üle 30 suurema portreemaalingu ja kompositsiooni, kõnelemata arvukaist joonistustest ja kavandeist. Kaht maalingut nende seast — oma sangarliku venna Bernhard Laipmani ja kujur Amandus Adamsoni portreed (mõlemad pastellid, esimene 1905, teine 1906) — hindab kunstnik oma parimate, eriti õnnestunud saavutuste hulka.

Järgmise, 1908. aasta kevadel üüris Laikmaa Imatral Meltola mõisa tühjad ruumid, sest Eestist oli sinna suveks tulla tahtnud õpilasi. Tegelikult saabus tullalubanuist ainult üks — R. Einsild. Siis võttis kunstnik sinna suvitajaid Eestist — Aug. Hanko, Hilda ja Leo Simsivarti ja kaks öde Ertelit ning lisaks tuli lühemaks ajaks teisi külalastajaid kodumaalt. Nii veedeti suvi, sageli pikki rännakuid tehes, seltskondlikult ja lõbusalt sõprade ja tuttavate ringis. Ometi, kuigi Laikmaa nii enda arvates elas tähelepanematult ja omaette, seisis ta kogu aja venelaste võimude salajase valvsa silma all, eriti Viiburis, kus ta veetis oma pagulasaja mõlemad talved. Kui ta sealt kord sõitis Peterburi, märkas ta peagi, et kogu aja nii rongis kui Venelaste pealinnas teda kolme päeva kestel lakkamatult saatsid kaks „kavaleri“, keda tal viimaks vaid kavalusega õnnestus enda kannult maha raputada.

Seltskondlik ja liikuv ning üldse huvitav ja väljapaistev kuju, nagu teda tunne- me, sõlmis Laikmaa juba esimesel talvel rea tutvusi ka Viiburi soome haritlaskonnas ning leidis viimases oma kunstile sõp-

ru ja tarvitajaid, kellest tuntuimate nime- dena mainime kohaliku sanatooriumi ju- hatajat dr. J. Grönbergi ning toimetajat ja majandustegelast A. Pietineni. Tuleb mär- kida, et kõnealune Soome-periood osutus Laikmaa kunstnikuilme arengule mitmeti väga tähtsaks ja edasiviivaks. Teame, et juba pärast Pariisi külastamist 1900. aastal, kus Laikmaa lähemalt tutvus kaasaeg- sete prantsuse meistrite loomislaadiga, te- da huvitama hakkasid impressionistlikud valgus-varju probleemid portreekunstis ning ka moodse kunsti käsitlusülesanded üldse. Töötades järgnevalt Eestis peami- selt portretistina, oli ta oma vastavaid kunstilisi püüdeid ja otsinguid rakendada ja realiseerida saanud vaid portree alal, tulemusena mitmeski teoses tunduvalt ee- maldudes Düsseldorfis akadeemilise kooli kunstikontseptsioonidest suurema ekspres- siivsuse, nõtkuse ja värskeuse poole nii joonistuses kui maalil. Soomes sattus Laikmaa aga otseselt silm-silma vastu põh- jamaa kauni loodusega ning järeltuleks oli esmakordne sügavama huvi tõusmine vabaõhumaali ja maastiku vastu, selle al- gete tekkides õigupoolest juba ta esimesel kolmekuulisel paosoleku-ajal 1906. aastal. „Talvine õhtu Soomes“, esimene teos ta Soome maastike sarjas, on ses suhtes vaa- deldav lähtelise tähisena.

Näib, et Vallinkoski elukohaks valimi- sel 1907. aastal just see eelmisel aastal tärnanud huvi maastiku vastu oli kunsti- kule kui mitte määravaks, siis kindlasti mõjuvalt kaasarääkivaks teguriks. Igata- hes siin, kus juba ta elamu rõdult ja aken- dest avanesid kaunid panoraamsed vaated Vuoksale, lõi Laikmaas puhkele maastiku- maali „närv“. Ning et Düsseldorfis maastikumaal ta õpinguist oli täiesti välja jäänud (akadeemilises õppesüsteemis esi- nes see ala siis veel täiesti kõrvalise ja tähtsusetu aigena), seda vähem sidus teda nüüd kool, seda iseseisvamalt võis ta asu- da maastiku tundmaõppimisele ja kunsti- lisele edasiandmisele.

Esimeste 1907. aasta suvel Soomes loo- dud väljapaistvamate teostena maastiku alal tunneme kaht avarat vaatemotiivi

Ants Laikmaa: Beduini naine (pastell, 1912)

Laikmaa elamu rõdult, millest üks — „Maastik Vuoksalt“ — on siinjuures reprodutseeritud. Need, nagu mõned teisedki samaaegsed maastikud, on käsitluselt veel võrdlemisi protokollivalt realistlikud, siiski meeleolult hästi läbituntud oma maalilises interpretatsioonis. Kiiresti jõuab aga Laikmaa veel samal suvel märksa kunstipeenemale hingestatusesele ning koloriidi värskema kõnekeeleni, eriti vähemates ja intiimsemates Vallinkoski ja järvede motiivides, ning edasi järgneval aastal Imatral saavutab juba täiesti impressionistliku käsitlusjulguse, hoogsuse ja moduleeriva värvinõtkuse. Iseloomulikuma näitena ses suhtes olgu välja tõstetud talvemaastik „Talu Imatral“, tähelepandav oma maalilise pehmusega ning vaikse talvapäeva nukrameelse rahu, selle omapärase põhjamaade „valge vaikuse“ meisterliku edasiandmisega. Nii võime kokkuvõttes konstateerida tõsiasi: Düsseldorfis akadeemilise kooli rangest protokollivast realismist joonistuses ning raskepärasest pruunikast muuseumikoloriidist maalilis, mille vastu võib-olla enam alateadlikult kui teadlikult oli suunatud oma otsingutes ja püüetes õigupoolest kogu ta senine loomisjärg juba Haapsalu-ajast peale, jõudis Laikmaa Soomes elulise, värvirõõmsa impressionistliku loomislaadini. Igatahes maastikumaalis.

Aga portrees? — Siin ei saa nii selgelt ja otseselt korrata sedasama, peamiselt küll sellepärast, et on raske saada üksikasjalisemat käsitlust kogu ta Soome-aegsest portreetoodangust. Kuid teatavaid eritlusjooni võime tõmmata siiski. Pariis, nagu on märgitud eespool, äratas Laikmaas ühest küljest tugeva värvimeele, mida näeme järjest jõulisemaks muutuvana esinevat juba „Lääne neiust“ alates ning eriti märgatavalt avalduvat mõnes teoses ta eksootiliste tüüpide sarjast, kõige enam vahest „Mustlase hetmanis“. Ent samal ajal näib tal ilmselt üheks kindlamaks kunstiloominguliseks eesmärgiks olevat Eug. Carrière'i valgus-varju käsitlus-süsteemi saavutuspuud, nimelt portreeteritavate kunstiline esiletoomine poolähmade,

kuid paljuütlevate pehmelt ja peenelt vormitud laikudena tumedast hämar-udusest, paiguti värvitult-mustast foonist. Selle käsitlussüsteemi rakenduspuud on hästi tähelepandav mitmeski enne-soomeaegses teoses, esmajoones „Mustlase neiudes“ (1903). Neis uuduse otsinguis aga — tõendus kunstniku loova vaimu avarusest — ei jäta ta unustusse ka jõulisemaid valgus-varju probleeme, nagu näeme, et tuua markantsemat näidet, ühes ta viimases teoses enne pagulaspõlve — teravalt kontrastses kalligraaf C. W. Treumanni portrees (seepia, 1907).

Märgitud otsinguid jätkab Laikmaa Soomeski ning siin jõuab ta teoses „Mustlane lapsega“ (1907) lõpuks omapärase lahenduseni, sidudes Carrière'i hämar-varjulise lüürilise pehmuse tugeva, peaaegu rembrandtliku valgusefektiga. Düsseldorfis, resp. Gebhardti kool, hästi tuntav kandva põhialusena, kuigi suurel määral vabamas ja isikupärasel tõlgitsuses mitmes ta Tallinna-aja suuremas teoses, on siin täiesti hüljatud. Selle teosega, samuti nagu maastikuga „Talu Imatral“, astub Laikmaa uude loomisjärku, mille lähtealuseks on impressionistlik, ent realiteedist, looduseantud vormidest tugevasti kinni hoidev kunstiloominguline käsitlussüsteem.

Muide, peab ütleva, et portree alal Laikmaa töötas Soomes palju vähem kui Tallinnas, osalt tellimuste vähesuse tõttu, osalt kiindumuse tõttu maastikumaali. Pealegi kasutas ta nüüd pastellvärvide kõrval meelsasti seepiat, andes selles tehnikas mitu võrdlemisi suurt pilti, nagu Aug. Hango, toimetaja A. Pietineni ja tema abikaasa S. Pietineni portreed, neist esimene 1908., teised kaks 1909. aastal. Maalinguist (pastellidest) mainigem tuntumana tol ajal koos Laikmaaga Soomes pagulasena viibinud läti ajakirjaniku K. Kukurssi portreed (1908) ning mitut etüüdlikku ja impressionistlikult-värsket lapseportreed ja karaktertüüpi. Uldiselt aga, nagu juba tähendatud, jääb selle loomisjärju vaatlus mõnes suhtes puudulikuks teoste laialipillatuse ja kättesaamatuse tõttu.

Ants Laikmaa: Helga (pastell, 1914)

Sõjaseaduse lõppedes Baltimaadel 1909. aasta sügisel saab Laikmaa loa kodumaale tagasi pöörduda. Kuid kaheaastane valve all olek, avarama liikumisvabaduse puudumine ja kontakti kaotus Lääne kunstieluga olid temas tekitanud igatsuse pikema välismaareisi järele, et, nagu ta ise ütleb, „kord välja pääseda värske, laia ilma olude ja ilude sisse, et seal ringi vaadates silmi ummuste udust puhtaks pühkida ja oma vaimu kõsutada ja karastada inimeste võimiste esimestel ja parematel kogumisaikadel ja siis nagu uuendatult uue usu ja energia saatel koju tagasi käända oma aadete ja ettevõtete, ülesannete juure!“ Sellepärast, tulnud tagasi kodumaale, jäi ta siia peatuma ainult paariks kuuks, et leida ja korraldada ainelisi võimalusi katsetatud kauge teekonna ettevõtmiseks, mille sihiks oli „Room ja kõrged kohad“, aga ka eksootiline „must kontinent“ — Aafrika.

Teekonda alustas Laikmaa 1909. aasta detsembris ning see viis teda üle Pihkva, Vilno ja Varssavi Viini ja Budapesti, nende kahe suurlinna kunstikogude tundmaõppimise moodustades ta esimese eesmärgi, ning siis edasi Itaaliasse — Veneetsiasse, Firenzesse, Rooma ja Napolisse, kust ta, lõpetanud oma reisi esimese järgu, asus peaaegu aastaks Caprile, et seal endasse süvenenult pühenduda kunstiloomingule.

Uhaks tuluallikaks vaadeldava välismaareisi teostamisel, mis kestis kokku kaugelt üle kolme aasta, oli kaastöö „Päevalehele“ reisikirjelduste näol, mis üldpealkirja all „Teelt“ ilmusid selles lehes alates jaanuarist 1910.¹¹ Need ei olnud tavalised reisimärkmed, harilikud teekonnajutustused ega ka reisikäsiraamatute kaasabil kirja pandud välismaiste vaatamisväärsuste „targad“, ent väheütlevad kirjeldused. Ei midagi seesugust! Need olid tugeva, omapärase isiksuse individuaalsed tähelepanekud, nähtud terava vaatleja silmaga ning edasi antud hoogsalt ja vaimukalt. Ning ühtlasi tõelised kunstniku kirjad, maalilised ja plastiliselt elulised käsitlused. Mis neile aga

erilise väärtuse annab kultuurilooliste dokumentidena, on see, et Laikmaa, kõneldes neis paiguti pikemalt välismaa kunstikogudest ja kunstielust ning avaldades oma vaateid ja hinnanguid, ühtlasi rõõbiti hindab ka eesti kunstielu nähtusi ning kogu suleteravusega kaasa lööb selles kunstivõitluses, mis puhkes Eestis just tema lahkumisel vastkujunenud Noor-Eesti kunstnikerühma ning selle vastaste vahel, kes olid koondunud Laikmaa enese asutatud Tallinna Eesti Kunstiseltsi.

Laikmaa, nagu see teisiti ei võinud olagi, asus siin „noorte“ poole, nende poole, kes joobunud olles euroopalise moodse kunsti saavutustest, ühtlasi oma loominguks eesmärgiks olid seadnud jõudmise suure eesti rahvuskunstini. Oli ju ta ise tegelikult esimene noor-eestlane kunsti alal ning need, kelle vastu Tallinna Eesti Kunstiseltsi vanavaatelised ja võimeteahtrad jõud juhtisid oma rünnaku, osalt ta endised õpilased ja vaimukasvandikud. Pealegi seisid selle seltsi taga inspireerijatena mõned „vanad“, igatahes Aug. Weizenberg, kes rivaliteedist juhituna koguni niikaugele laskus, et Laikmaa, Kr. Raua ja N. Triigi kohta avalikult lendu laskis sõna „käperdajad“.

See oli otseseks võitluskinda heitmiseks ning Laikmaa, ajalehtede ja sõprade kirjade kaudu rünnaku iseloomust ülevaate saades, millesse nii jõhkralt oli kistud tema — eemalviibija — nimi, reageeris sellele oma lähemas reisikirjas tapvalt-terava hinnanguga neile kodumaalistele „vanadele“. Sissejuhatavalt kirjeldab ta oma muljeid Viini Keiserliku Ajaloolise Kunstimuseumi kogudest, tõstes seal esitatud meistritest suurima austusega esile Raffaeli, Ribera, Guido Reni, Murillo, Velasquezi, Tintoretto, Veronese, Lucas Cranachi, Frans Halsi, Hans Holbeini, Düreri, Rubensi, Rembrandti ja Van Dyki ning ütleb siis edasi¹²:

„Ma viibisin nädalate kaupa nende vanade kangelaste juures, ja mida kauema nende juures viibisin, seda ligemale nad mulle tulid, ennast andsid, need vaimuhiiglasel, kunstnikud-gigandid, kellest

Ants Laikmaa: Ella Ilbaku portree (pastell, 1919)

mõni meieaegsete meeste saja eest mõtelda ja saja eest produtseerida jaksas, maha arvatud, mis nad vahel teisi, oma õpilasi, oma ideesid välja töötada lasid. Need vanad! Meie „vanad“ armastavad endid oma lakkumise, lihvimisega hea meelega nende vanade peale toetada. Nad on päris vanade (mitte nende aastate, vaid kauge mineviku järele) iseloomuta ilalakkujad paljalt. Maalimine ei ole eeskätt lõuendikamine ega raidkunst kivilihvimine, milleks loodusest mõni mudel ette võetakse, — maalimine on kunst, kiviraiumine on kunst, kui värvide ja kujude abil mõtteid, aateid, lugusid ja tundeid ilmutatakse.

Meieaegsed vanad vahetavad kujuküluse lakilibedusega ära, meie vanadel ei ole sisu — nad lakeerivad pinda, nad on maalrid (värvijad) ja kivilihvijad. Hea, kui pildi süžee neid vabandaks, nii kui siis, kui kunstitehnika alles esimesi sammusid käis, ehk nagu praegu mõne primitivist või mõne muu -isti juures.

Päris vanadel oli aga selge mõte ja mõttekohane terve kõne, keel ja käekiri. Nad ei lakkunud, lihvinud, kui nad ka libedasti maalisisid või raiusid. Käekiri ei olnud neil peaasi, see resulteeris oma pere-mehe geeniusest, hingest, laadist ja tulest (temperamendist), ilma milledeta keegi muusade riiki ei pääse. Tühi vagatsemine taeva uksi ei ava. Kui keegi vanadest (Raffael, Lucas Cranach, Holbein, Rembrandt) libedalt maalis, siis tuli see nende subtiil-tundvast hingest, mis niisama õrnalt, peenelt nende käevarrest ja pintslit läbi käies lõuendi peale ilmunes, ilma et selle all kunagi maalitav aine oleks kannatanud. Õrnal hingel on enamasti ka õrn keel, aga iga nõrk hääl, ehk õrn häälitsemine ei tunnista veel õrna hinge.

Nende — vanade — juures tunneme kõige libedama töö juures aine olekut, kas kusagil kont liha all, või paljas pehme liha, kas teras või raud, siid või kotirrie on. Meie „vanade“ juures on kõik „üks kama“ — „töö“ peab libe olema. See on see vahe, mis vanade ja „vanade“ vahel on. Õnneks on meil viimane „vanadus“ lõppemas ja noored otsivad uusi teesid.

Eksigu nad seal juures ka, kui nad aga otsekohevalt otsivad; see on iseenesest väärt ja sünnitab vilja.“

See Laikmaa avalik sõnavõtt oli järeldustelt mitmeti tähtis. Kõigepealt, tulles hästituntud ja autoriteetselt isikult, aitas ta seltskonnal seisukohta võtta kunstivõitluses, mis üldsusele täiesti ootamatu teravusega oli kunstnike vahel puhkenud 2. Eesti kunstinäituse korraldamisel avaldunud ületamata vastuolude tagajärjena. Teiseks aga — ja see on ehk vahest olulisem — oli ta üheks mõjuvalt julgustavaks tõuketeguriks Noor-Eesti kunstnike järgnenud lahkulöömisele koostööst Tallinna Eesti Kunstiseltsiga ning iseseisva näituse korraldamisele sama 1910. aasta sügistalvel. Pealegi alles nüüd õigupoolest, selles võitluses kõigi probleemide selgelt päevakorrale kerkides, kujunesid ja kristalliseerusid lähemalt Noor-Eesti liikumise ideoloogilised alused kunsti alal ning liitusid kindlamalt ka jõud nende kandmiseks ja arendamiseks.

Hoolimata ägedusest, millega Laikmaa reageeris oma võimete ja kunstnikunime alavääristamise katsele, evis ta siiski küllaldaselt kriitilist meelt, et veel mitte pretendeerida loorberitele. Ta oli annud, mis oli suutnud seniste olude ja töötingimuste juures, aga — ta polnud enesega kaugegtki rahul. Ning mehise avameelsusega, ehkki kibedust mitte varjates, ütleb ta seda juba kohe oma järgmises reisikirjas,¹³ saadetud Viinist, nagu eelminegi:

„Mitmegi vana *commilitone*'ga Düsseldorfist sain siin kokku, ja kibedalt löikas mulle kõrvu ühe vana seltsimehe kameeraadlik etteheide: „Kerl, wo steckst du denn eigentlich, dass du dich mit uns nicht auch mal zeigen kannst!“ Kuid jah... oled ju elu küljes nagu nälginud loom vankri ees, näed rohutukka, tahad... seal tõukab koorem tagant peale, ja nii ikka ja ikka — kuni otseti oled ja kõik kohustused, anded ja aated, mida vast enesel tunded olevat ja elule võlgu arvad olema, sinnasamasse jätad.“ Siis lööb aga Laikmaas esile tema loomupärane teoinimese optimism ning oma pihtimuse lõpetab ta

Ants Laikmaa: Prof. Jul. Marki portree (pastell, 1920)

järgnevalt lausega: „Kuid loodame siiski, et veel kord hinge tagasi saame.“

Jälgides niipalju kui see teekonnal võimalikuks osutus kunstielu arengut Eestis, tekkis Laikmaal õige pea kartus, et Noor-Eesti loomingulised ideaalid noort andelist kunstnikkonda kergesti liialt eemale võivad viia tegelikust tõsielust doktrinäärse juurteta estetismi „lumiste kõrguste“ eluvõõrasse valdkonda, ning juba mõni nädal hiljem saadab ta Itaaliast selles asjas oma hoiatava seisukoha¹⁴:

„Meil kostab praegu ilus sõna: *Kunst kunsti pärast!* Kunst ei tohi kanika järele käia! Kunst ei tohi sihtisid (tendentsi) taga ajada! Kunst ei tohi parteid teenida! Kunst peab iseoma päralt olema!... Kunst on jah kõrge ja vaba ja püha ja oma päralt — kunstnikud ja kunstikandjad aga paraku inimesed ja peavadki vahel kõigepealt inimesed olema.“

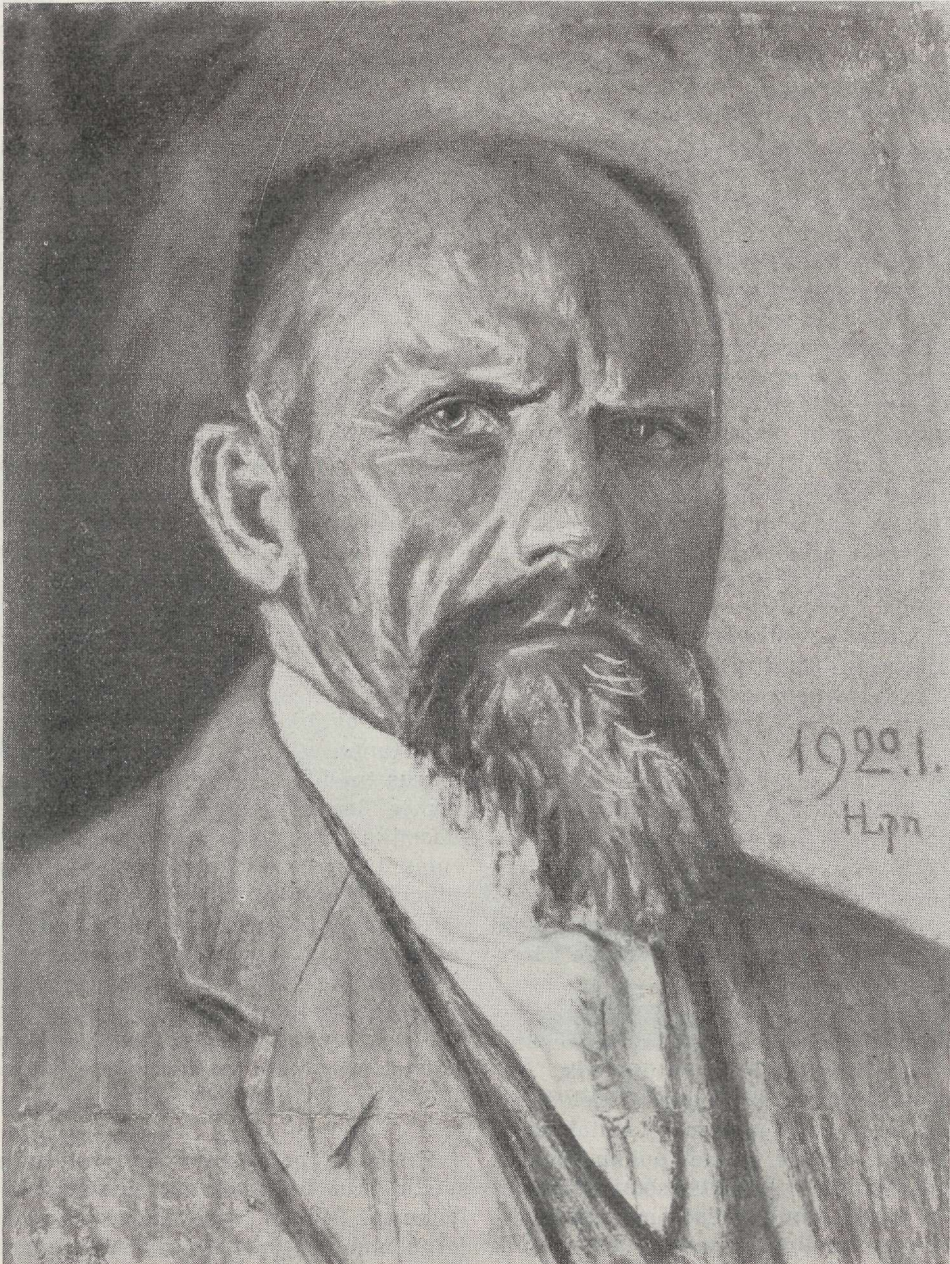
Nii Laikmaa seisukoht — olla inimene ja luua inimesele! Mitte ennast pimestada lasta doktriinide kaunilt-leegitsevast tulevärgist, mitte eralduda elust, vaid tihedas seoses rahvusliku tõsieluga inimvaimu edasi viia. Sääraselt on kokkuvõetav Laikmaa tolleaegne kunstilis-filosoofiline *credo*, osalt kokku langev, osalt aga ka tunduvalt erinev Noor-Eesti ideoloogide loomingulise estetismi kategoorilisest imperatiivist.

Veeitud Capril ligemale aasta ning külastanud kõiki Napoli lahe ümbruskonna ajalooliselt tähtsaid ja looduslikult kaunimaid paiku, alustas Laikmaa 1911. aasta märtsikuus oma teekonna teist järku. Ta sõidab kõigepealt Sitsiiliasse, tutvub seal Messina, Catania, Siracusa, Girgenti (Agrigenti) ja Sciacca linnadega, Cataniast tehes rännaku üles Etna tipule kraatri juure, ning siis edasi üle Pantelleria saare Põhja-Aafrikasse — Tunisesse, kuhu jääb peatuma jälle üheks aastaks, siit külastades Kartaago varemeid ning tehes pikemaajalise ekskursiooni Tuneesia lõunaossa — Sahara kõrve ääre — rändbeduiinide juure. Järgmise, 1912. aasta kevadel pöördub ta uuesti Itaaliasse tagasi, veedab siin veel pool aastat Capril ning alustab siis

kojureisi. Selle teekonna tähtsaimateks etappideks olid uuesti Rooma, edasi Genova, Milano, Helveetsia ja Berliin. Viimases neist — Saksa pealinnas — kujunes peatus kolmekuuliseks, osalt selle tõttu, et siin täita tulid mõned töötellimused, peamiselt aga lähemaks orienteerumiseks Saksa kunstielus.

Tallinna jõudis Laikmaa tagasi 1913. a. märtsis, kaasa tuues suurema kogu mitmet liiki portreelisi ja maastikulisi töid, sest hoolimata paiguti väga raskest ja kitsikust ainelisest olukorrast, oli ta sel oma enam kui kolmeaastasel välismaareisil võrdlemisi palju ja intensiivselt töötanud, eriti Capril ja Tuneesias. Ei ole kerge üksikasjalisemat ülevaadet saada kõnealuse loomisjärgu toodangust, juba sellepärast, et rea teoseid pidi kunstnik rahapuudusel realiseerima mitmel pool võõrsil oma teekonna kestel. Need aga, mis on jõudnud ja jäänud kodumaale, kõnelevad meile ühes asjas täiesti kindlat keelt: nad esitavad meile kunstnikku kõigiti vabana pedantsest akadeemilisest looduskäsitusest, dokumenteerivad impressionistliku vaatlus- ja käsitlusviisi täielist omaksvõtmist, kuid mitte selle kontseptsiooni äärmuslikus formalistlikus avalduslaadis, vaid pehmet-maalilises ja eluliselt-vormikindlas. See plastiline, modelleeriv vormikindlus ongi õigupoolest ainsamaks teguriks, mis veel reedab Laikmaa kunstiloomingulises käsitluses Gebhardti-aegset valju akadeemilist Düsseldorf kooli. Ei muud midagi enam. Selle nentimine on aga ühtlasi tunnustuseks Laikmaa kunstnikunatuuri tusedusele: arenedes, omandades uut ning loobudes paljust vanast, on tal jätkunud teadlikkust ja kultuuri säilitada seda, mis, moodustades põhilise baasi vana kooli juures, ei ole kandva põhialusena välditav ega hüljatav ka ükskõik millisele modernistlikule kontseptsioonile rajatud tõelises kunstiloomingus.

Paljudest meisterlikest teostest, loodud sel välismaa-teekonnal, olgu eelkõige eraldi välja tõstetud peenelt-taidurlik „Mia padrona“ (1910) — kunstniku perenaise portree Capril. Võiksime seda nimetada

Ants Laikmaa: Autoportree (pastell, 1920)

impressionistlikuks karakterportreeks, nii nagu tavaliselt seni, ent seda oleks siiski vähe teose iseloomustamiseks. Sest otse haruldaselt erka tundemelega on Laikmaa selles teoses fikseerinud kujutatud isiku kogu ta olemuses — sisemises ja välises. Näeme elutarka, paljukogenud elatanud naist, kes on elust võtta osanud oma ning kelle loomupärasesse optimismi ja elurõõmusse aeg on lisandanud targa, heatahtlikult-üleoleva huumori. Seega portreed, mis esitab meile kujutatut psühholoogilise „mina“ ning õigupoolest kogu ta eluloo. Ja nii on õigem nimetada seda teost psühholoogiliseks portreeks. Ühtlasi konstateerigem, et see maaling on väärtuslikemaid kogu Laikmaa toodangus ning ka väljapaistvamaid haritippe meie portreekunstis üldse.

Itaalias näib Laikmaa loomishuvi siiski esmajoones suunatud olnud maastikule, sest peenelt viimisteldud „Mia padrona“ kõrval tunneme sealt ainult mõnd üksikut portreelist teost ning need on käsitluselt etüüdlikumad. Tähtsaimatena neist mainigem noore neiu portreed Sitsiiliast „Santina“ (1911) ja „Itaalia poisikest“ (1912). Maastiku alalt seisavad esikohal arvukad motiivid Caprilt, Sorrentost ja mujalt Napoli lahe ümbruskonnast, lisaks rida motiive Sitsiiliast Etna vaadetega eesotsas. Peale väheste kandvamate erandite on need kõik kergelt ja hoogsalt skitseeritud elavad, värvipeened, värske loodustundega teostatud impressionistlikud etüüdid ja visandid, osalt märgatava kallakuga värvirõõmsasse dekoratiivsusse.

Tuneesias on kunstniku tähelepanu vastupidiselt palju enam köitnud sealne mitmeilmeline eksootiline inimtübistik, iseäranis kõrveäärsed beduiinid. Tuleb rõhutada, et nagu „Mia padronas“ näitab Laikmaa neiski teostes mitmet puhku tugevat psühholoogilist karakteriseerimisvõimet ning ei piirdu ainult välise omapära edasiandmisega, hoolimata sellest, et enamik neist aafriklaste tüüpidest ei ole viimisteldud tööd, vaid tunni-poolteiseiga, koguni lühema ajaga hoogsalt ja etüüdlikult „kinni püütud“. Psühholoogiliselt väljendusti-

heduselt on eriti tähelepanuvääravad naisportreed — „Beduiini neiu“, „Beduiini naine“, „Aiša“ ja „Beduiini vanaeit“ (esimene 1911, teised 1912), igauks neist esitades eri iseloomutüüpi ja hingelist omapära. Meestüüpe näeme käsitluselt mõnel määral erinevat, neis näib kunstniku kujunduslikku huvi paelunud olevat eeskätt rassilised erijooned, lisaks aga ka maaliline kontrast valge burnuse ja peakatte ning mitmet tooni tumeda näovärvingu vahel. Sääraselt nähtuina tunduavad need habemikud, hõgvate silmega beduiinipead ning enam-vähem samasugust käsitlust osutavad ta teisedki Aafrika meestüübid nagu „Juudi preester“ ja „Neegripoiss Tunisest“ (1912). Mis puutub maastikesse, siis neis — valguse- ja õhuküllaseis — domineerivad tänavavaated ja arhitektoonilised motiivid, kuna vaba loodus on leidnud vähem käsitelu. Kandvama ja kunstipeenema teosena nõuab kõigist neist eraldi mainimist „Sidi Okba mošee Kairuanis“ (1911), mis on sisutihedamaid teiste seas ning oma puhta impressionismiga tähistavalt märkimisväärne.

Üldse — Itaalia- ja Aafrika-ainelised teosed, avalikkusele kahjuks võrdlemisi vähe tuntud, — neis avaldub Laikmaa loov isiksus tunduvalt teissugusena kui Soomeaegses loomisjärgus, olgu portree või maastiku alal. Sel välismaisel järgul saavutas Laikmaa nõtkete kogemusrikkuse ja mitmekesise, ulatusliku väljendusavaruse, — saavutas selle, mis oli ta teekonna eesmärgiks: oma vaimu kosutamise ja võimete arendamise. Ta võis nüüd tõesti, nagu lootis teekonda alustades, nagu uuendatult uue usu ja energiaga kodumaal asuda oma aadete, ettevõtete ja ülesannete juure.

6

Eestis oli palju muutunud sellest ajast saadik, kui Laikmaa siit sundkorras pidi lahkuma. Kui ta enne Soome asumist ja järgnenud välismaareisi oli meie kunstielu keskkujuks, kelle ümber ja kelle tegevuse tulemusena õigupoolest alles meie rahvuslik kunstielu hakkas kujunema, siis nüüd — kuueaastase eemaloleku järel — oli

Foto Parikas

Ants Laikmaa: Vana talu Läänemaal (pastell, 1920)

olukord märksa teissugune. Äge kunsti-võitlus, tekkinud uute jõudude esiletõusul Tallinna Eesti Kunstiseltsi ja Noor-Eesti kunstnikkonna vahel 1909. aastal korraldatud ühise näituse puhul ning eriti teravaks arenenud järgmisel aastal, kui kumbki vastaspool korraldas iseseisva näituse, ei olnud ühelegi võitlevale poolele veel annud lõplikku võitu, kuid siiski olid moodsed kunstivaated, kantud andelistest ja kultuursetest jõududest, tugevat pinda leidnud seltskonnas ning ka Tallinna Eesti Kunstiseltsi sundinud mõnel määral kontsessioone tegema oma vastastele. Ometi — Laikmaa tagasituleku aastal oli võitlus endiselt käimas, kandis aga tunduvalt rahulikuma „positsioonisõja“ iseloomu. Kummalgi poolel olid tooniandvad mõned leppimatud ideoloogid ja quasi-ideoloogid ning nii tõi 1913. aasta jälle kaks kunstinäitust — Noor-Eesti näituse Tartus ja Tallinna Eesti Kunstiseltsi oma Tallinnas. Viimane aga — oluline tõendus purjede ümberseadmisest selles seltsis — saadi korraldada vaid mõne leplikuma, ükskõiksema või välismaal viibimise tõttu olukorda mitte tundva vastasrindlase osavõtul (Aren, P. Burman, Koort jmt.).

Tallinna Eesti Kunstiselts oli aga Laikmaa äraolekul teostanud veel ühe tähtsa ürituse — asutanud 1912. aastal joonistamise ja maalimise kursused, kindla tahtega neist aja jooksul välja arendada kooli.¹⁵ Kursused tõmbasid kokku võrdlemisi arvuka õpilastekogu, sest tarvidus õppevõimaluste järele kunsti alal oli kujunenud küllaltki suureks. Teadlikumaid õpilasi valdas aga peagi pettumustunne kursuste iganenud õppemeetoditest. Ning siis oli üks kursuslastest, Laikmaa endine õpilane Osk. Kallis, enda ja oma sõprade-kaasõpilaste nimel Laikmaale Tunisese kirja saatnud ja teatavaks teinud igatsuse, millega noored kunstihuvilised teda siin ootavad.

Kui nüüd Laikmaa viimaks kodumaale jõudis ja Tallinna asus, olid need kunstinoored tema esimesi tervitajaid ning meister pidi 1913. aasta sügisest peale uuesti avama oma ateljeekooli. Mitme parema õpilase üleminek mainitud kursustelt Laik-

maa ateljeese tekitas Tallinna Eesti Kunstiseltsi ja kursuste ühises juhtkonnas terava pahameele, mis väljendus järgnenud katsetes Laikmaa kunstilistele võimetele varju heita ja teda seltskonna ees kompromiteerida. Nii tõsteti ajakirjanduses üles küsimus, kas Laikmaa on õigustatudki tegetsema kunstiopetajana, sest tal pole esitada mingit tunnistust ega diplomit oma kunstihariduse kohta, ning ka üldse esinema kunstnikuna. Peale muu kasutati, ilmselt vastavalt poolt inspireerituna, koguni „Estonia“ teatri lava Laikmaa isiku ja võimete naeruvääristamiseks — Ed. Vilde „Tabamata ime“ kurikuulsal esietendusel.

Ent Laikmaa ei kuulunud nende hulka, keda saab kergesti sadulast välja lüüa. Ta oli omal ajal asutanud Tallinna Eesti Kunstiseltsi mitte selleks, et vaenu ja killustust tuua kunstnikkonda, ega ka kunsti ja kunstnike profaneerimiseks ja naeruvääristamiseks, vaid eesti kunstnikkonna koondamiseks ühiseks pereks, et ühisel jõul eesti kunsti ja kunstikultuuri arendamiseks tööd teha ning kunsti viimiseks rahva sekka. Sellest järgnes ka ülesanne: Tallinna Eesti Kunstiselts tuleb üle võtta. Et aga Laikmaad ja teisi tema mõttekaaslast, meie paremaid loovjõude, sinna liikmeks vastu ei võetud, tuli toimida teisiti. Ning nii asutati uus avarama põhikirjaga organisatsioon — Eesti Kunstiselts, kuhu koondusid kõik tolleaegsed võimelised kunstnikud Laikmaa, Kr. Raua ja N. Triigiga eesotsas, lisaks aga veel rida tuntud seltskonnategelasi-kunstisõpru. See organisatsioon võttis siit peale enda kätte eesti kunstielu juhtimise ja sisustamise, kusjuures mainitud triumviraat — Laikmaa, Kr. Raud ja N. Triik — kujunes meie kunstiloomingu vaimsust kandvaks ja kunstielu arengusuunda määravaks keskuks.

Uue organisatsiooni — Eesti Kunstiseltsi — üheks esimeseks suuremaks ürituseks oli kunstinäituse korraldamine Tallinnas 1916. aasta kevadel. Tuleb rõhutada, see oli tasemelt ja saavutustelt parim kõigist eesti kunsti üldnäitustest, mis teostamist leidsid enne meie riiklikku iseseis-

Foto Parikas

Ants Laikmaa: Neiu pearütiga (pastell, 1929)

vust, seejuures oma vaimult Noor-Eesti 1910. aasta näituse järglane — avardatud kujul. Nii et ses suhtes võime seda vaadelda Noor-Eesti kolmanda näitusena, igal juhul kui lähtuda näituse kandvamate nimedest, kelle teosed moodustasid näituse kunstiküpsema ja saavutusrikkama keske tuuma. Äärmustena — ühel pool kuivalt-akadeemiline Paul Raud, teisel pool meie esimene futuristlik-ekspressionistliku voolu esindaja Ado Vabbe, keskel Laikmaa, Triik, Mägi, Aren, Jansen, K. ja P. Burman, Nyman, Ormisson ja teised, andeliste algajatena Balder Tomasberg ja Herbert Lukk. Nii oli selle näitusega viimaks saavutatud Laikmaa ideaal — kõigi meie vähegi võimeliste kunstnike ühisesinemine „seinast seinani“, hoolimata nende kunstilistest tõekspidamistest. Ja kuigi seal üksikud puudusid, siis kas eemaloleku tõttu kodumaalt (J. Koort) või mõnel muul olulisel põhjusel (Kr. Raud), mitte enam isiklike või muude vastuolude tõttu korraldajatega.

Laikmaa ise esines sel näitusel kataloogi järgi 17 väljapanekuga. Need olid valdavas enamikus välismaal loodud tööd — „Mia padrona“, „Soora, beduiini plika“ ja rida maastikke Caprilt, Napoli ümbruskonnast ja Tuneesiast, viimaste seas „Sidi Okba mošee Kairuanis“; uutest aga hr. J. Vunni portree (1915) ja mõned kodumaa maastikud, lisaks väljaspool kataloogi lapseportree „Helga“ (1914). Selleks ajaks oli meil tekkinud juba ka teadlikum, kultuursem ja vastutusvõimelisem arvustus ning avalikest sõnavõtjaist andis vähemalt Johannes (Hanno) Kompus näituse kohta (Peterburi eesti ajalehes „Pealinna Teataja“) enamvähem vääriliselt tunnustava hinnangu.

Ometi näib, et tol ajal siiski veel päris õieti ei mõistetud ega hinnatud Laikmaa loomislaadi ja kunstilisi saavutusi, mis on suurelt osalt seletatav aja kunstipüüete mentaliteediga — järjest mõjukamalt esile tõusva ekspressionismi vaimuga, mis taotles kunstis tunnete drastilisemat, draamatilisemat, „löövalt“-rõhutatud väljendust. Igatahes nõuab mõnel määral korrigeeri-

mist kõnealuse näituse põhjal Laikmaa kohta antud iseloomustus H. Kompuse pikemas, väga huvitavas ülevaates 1916. a. eesti kunstiloomingu üle, ette kantud Eesti Kirjanduse Seltsi üldkoosolekul 1917. a. algul ning avaldatud selle seltsi vastavas aastaraamatus. Laikmaast kui portretistist üteldakse seal järgmist:¹⁶

„Hans Laipman näeb muutusi inimese näoilmes, teab, et mitte iga muutunud ilme ei vasta inimese sügavamale iseloomule, teab, et võimata on maalida mingit nägu nii, nagu ta on, sest inimese näos ei püsi staatika, vaid liigub dünaamika, ja selle dünaamika püsimate momentide hulgast tuleb valida. Seepärast püüab ta oma väleda, skitseeriva pastelltehnika möödaminevat, temale kõige iseloomulikuma paistvat ilmet tabada ja paberile rabada, ilma pikemalt küsimita, kas see ka tõepoolest kõige karakteristikum on. Ta on nagu kütt, kes valvel on, et parajat silmapilku mitte lasta mööda minna — laskmiseks; ja vilunud kütina tabab ta ikka mingi looma, — kas aga suursugusema, väärtuslikuma teiste hulgast, kas metsise tetrede keskelt, hirve kitsede keskelt või kobra saarmaste keskelt, on talle vähem tähtis, teeb talle vähem muret. Kiirelt haarab ta ja kriipsutab julgelt alla silmapaistvamad välised, formaalsed jooned, — nii osutavad Laipmani portreed tugevat, kuid mitte väga väärdivat karakteriseerimist, saavutavad tihti peale üllatavagi sarnasuse mulje, kuid nad on nagu pealiskaudsed teretustutvused, kellel midagi intiimsemat, sügavamat oma iseolemise saladustest meile ütelda ei ole — olgu siis, et kujutatud isik oma mina tark ja osav näitleja on olnud.“

Kompusel oleks peajoontes õigus, kui eestoodu oleks üteldud ainult Laikmaa etüüdilike, kergelt ja kiirelt, sageli paarikümne minutiga skitseeritud portreede kohta. Neis tõesti Laikmaa tavaliselt valib, püüab tabada ja fikseerida modelli antud-korral iseloomulikuma näivat ilmet, sest teisiti saarase kiiruse juures poleks igakord ka võimalik. Ning kui Laikmaa selgi puhul tihtipeale saavutab ülla-

Foto Parikas

Ants Laikmaa: Pr. Linda Eenpalu portree (pastell, 1938)

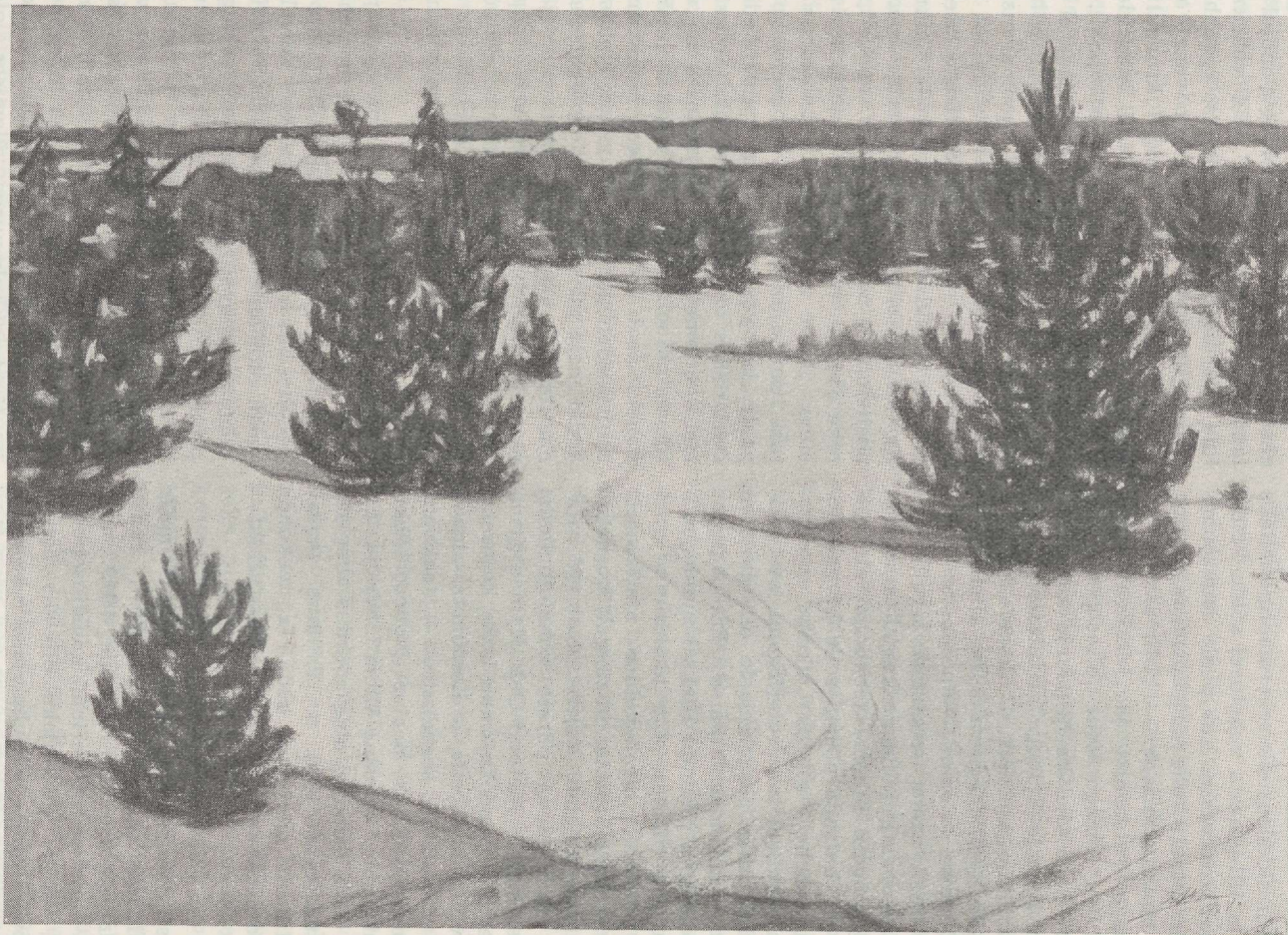
tava sarnasuse ja tugeva, elulise karakterlikkuse, siis — eks kõnele seegi ta võime te kasuks, eks ole seegi tunnustuseks ta kunstnikunatuuri nõikele vastuvõtlikkusele, intuiitiivse tähelepanu teravusele ja tehnilisele virtuositeedile. Kuid Laikmaa toodang ei koosnenud ei tol ajal, ei varem ega hiljemgi ainult säärastest etüüdlikest kiirtöödest, portreelistest skitsidest, vaid kunstiliselt esmatähtsusega saavutusena esinesid ja esinevad selles siiski viimisteldud teosed, läbi viidud suure süvenemisingega. Utelda üldistavalt ka nende kohta — ja vähemalt üks sääraseid, „Mia padrona“, moodustas 1916. aasta näitusel tema väljapanekutekogu kandvaima „naela“ —, et neis pole tabatud sügavat iseloomu ega midagi intiimsemat modelli iseolemise saladustest ning võrrelda nende kunstilis-psühholoogilis-karakteriseerivat käsitlust pealiskaudse teretutvusega, see küll ei vasta tõele, pole millegagi põhjendatud ega õigustatud ning nõuab kõige kindlamalt õiendamist.

Märksa tõelähedasem on Kompuse iseloomustus samas ülevaates Laikmaa toodangule maastikumaali alal. Kui Kompus ütleb, et Laikmaa oma väsimatuil rändamistel püüab „kõige pealt tabada teatud koha kohalikku iseloomu, nõndaütelda tema *couleur locale*“ ning et ta maastikutüüdid „on kui huvitavad, aineti kütkestavadki katkendid reisikirjeldustest, mis niihästi oma huvitavate temade-motiividega paeluvad kui värske aktsentueeritud ettekande-kujutusviisiga“, siis on selles kahtlemata palju õigust, palju täppimisevat iseloomustust Laikmaa vastuvõtte- ja loomismeetodi kohta maastikukunstis — igatahes ta rändamisaastate toodangus.

Laikmaa loomingus, alates ta tagasi-pöördumise ajast Tallinna, tõuseb ja jääb portree nagu varemgi täiesti valitsevaks. Hoolimata sellest, et ta siin enam ei olnud üks, et 1913. aasta sügisest peale Tallinnas töötas esmajärguliseks meistriks kujunenud N. Triik ja mõned teisedki võimalised kunstnikud, ei olnud Laikmaal töötellimustest puudust. Ta rahutu, püsima tu kunstnikunatuur nõudis lisaks om a,

seadis teostamiseks muidki kunstilisi ülesandeid, ning nii näeme teda järgnevalt töötavat väga intensiivselt ja pingeküllaselt. Seejuures nagu varemgi võime ta portreetoodangus tähele panna kaht liiki töid: ühel pool viimisteldud teosed, milles enam-vähem üldise kunstilise ülesandena esineb püüd saavutada teatavat impressioonistlis-realistlikku vormitäiuslikkust koos kandvama psühholoogilise karakterlikkusega, rööbiti aga etüüdlikud, kuid tugevalt-elulised portreepead ja karaktertüübid. Kui mainida üksikteoseid, siis esimestest on väljatõstetavad kõigepealt kunstniku vennapoja dr. A. Laipmani, Marie Underi ja hr. J. Vunni portree (kõik 1915), soome näitlejanna H. Rantaneni ja prl. J. Mändmetsa portreed (mõlemad 1916), pr. J. Saare (1918), hr. A. Saare ja prl. Dagy Hakkeri portree (1919), kuna teistest esikohal seisavad lapseportreed, nagu „Helga“ (kaks pilti, 1914), noorte neiude ja tütarlaste portreed, nagu Ella Kingo (1915) ja prl. I. Jürgensi pea (1917) ning rida eesti taatide ja eitede tüüpe, nagu „Lõpp“ (1917), „Rauga pea“ (1918), „Jaopisa“ (teisiti „Piibutaat“) ja „Tõrja-eit“ (1919). Portreeliste teoste seltsib maastikke ja maastike-etüüde kunstniku suviselt rännakutelt, peamiselt Lääne- ja Saaremaalt, ning — uue ainevallana — lille-demaalid, nagu suure tehnilise virtuositeediga ja peene maalilise pehmusega teostatud „Krüsanteemid“ ja „Tulbid“ (mõlemad 1919).

Kõige selle kõrval jätkub Laikmaa edukas kunstipedagoogiline tegevus. Kui tal 1913. aasta sügissemestril — oma ateljeekooli uuel avamisel — oli arvult 11 õpilast, siis tõusis nende arv 1915. aastal 20-ni, 1917. aasta alguses aga juba 28-ni, järgnevalt kuni meie iseseisvuse alguseni rahutute aegade tõttu kõikudes 15 ja 20 vahel. Nende seas grupp suuri lootusi pakkunud noori andelisi jõude — Osk. Kallis, Alfr. Tuul, Aleks. Mülber, Ella Kingo (hiljem pr. Espenberg), Aleks. Krims ja Kuno Veeber, kellest aga enamik varajase surma tõttu oma võimeid vaid osaliselt suutis välja arendada. Nüüdki suhtus

Ants Laikmaa: Talvemaastik (pastell, 1938)

Laikmaa oma õpilastele erilise hoole ja tähelepanuga, püüdes laiendada nende kunstilisi teadmisi ja üldist silmaringi, ning korraldades neile sel eesmärgil näiteks 1913. ja 1914. aasta vahetusel sõidu Peterburi ja Moskvasse, kus peale muuseumikogude tutvuti ka järjekorralise parima vene kunstinäitusega — „Mir Iskustva“ näitusega Peterburis ja „Moskva Kunstnike Liidu“ omaga Vene teises pealinnas; viimases aga veel ka hispaania kaasaegse meistri Ignacio Zuloaga erinäitusega.

Lemmikõpilase Osk. Kallise raske kopsuhaigus — sõjaaegse ainelise kitsikuse ja ületöötamise tulemus — põhjustas Laikmaale 1917. aasta detsembri algul, Vene revolutsioonija kõige raskemal ja segasel järgul, koguni pikema teekonna ettevõtmise. Et katsuda päästa selle kõrgeandlise noormehe elu, viis Laikmaa ta seltskonna ainelisel toetusel Krimmi, sest ainsaks lootuseks paranemisele oli ravi lõunamaa pehmemas kliimas. Ent haiguse käik oli juba jõudnud liaks kaugele, mitmepäevane väsitav sõit täiskiilunud rongides üldise korralageduse ajal omalt poolt veelgi nõrgestanud rängalt kurnatud organismi, ning nii kujunes teekond asjatuks: paar päeva pärast kohalejõudmist järgnes surm. Matnud Osk. Kallise Krimmis, ei alustanud Laikmaa kohe kojureisi, vaid võttis sealt ette — hoolimata algava Vene kodusõja segadustest — teekonna Kaukaasiasse, kus peatus Novorossiiskis ja Suhhumis, külastas Ulem-Linda ja Estonia eesti asundusi ning pöördus alles siis veebruarikuus 1918. a. Tallinna tagasi. Kunstiliselt märgivad seda ta teekonda mõned Kaukaasia mägismaa maastikud.

7

Eesti iseseisvuse algjärgu tähtsaimaks kunstiliseks sündmuseks oli Eesti kunsti ülevaatenäituse korraldamine 1919. aasta suvel haridusministeeriumi kunstiosakonna poolt, mille juhatajaks oli siis Hanno Kompus ning abijuhatajaks kujutava kunsti alal Nikolai Triik. Kunstnik- ja kirjanikkonna ning kriitikute üht osa oli tol ajal käimasoleva Eesti Vabadussõja kaoo-

tilises tagalaõhkkonnas, ilmselt veel üle elamata vene revolutsiooni anarhilise mentaliteedi ning löödud Saksamaa haiglase ekstremistliku kunsti-ideoloogia mõjul vallanud lärmakalt-sõjakas, kuid vähekriitiline väärtuste ümberhindamise psühhoos, millele lisaks seltsis — samuti vene vaimu pärandusena — vaen kõige „kroonuliku“ vastu. Ning et näitus oli korraldatud riigiasutuse, seega „kroonu“ poolt, ja kroonult „loomulikult“ midagi head ei võinud tulla, siis võeti see kõigil neil põhjustel „kunsti vaba arengu“ nimel arvustuse poolt ägeda tule alla.

Arvustuse rünnaku peasihiks oli senise mõjuka „kuldse kolmnurga“ — Laikmaa, Kr. Raud, Triik — tagandamine seniselt positsioonilt meie kunstielus, nende „aht-raks jäänud vanahärrade“ ajalukku andmine. „Meie võime kunsti sündimises lootusi panna ainult veel noorema põlve peale, kes väsimata jõuga püüab edasi“, deklareeris oma kirjutuses üks arvustajatest.¹⁷ „Samuti nagu kirjanduses on vahe tõmmatud selgeks uue ja endise eluväsinu vahel, peab sündima ka maalikunstis. Kunsti edenemise nimel on aeg vabastada endid meie päevade püüete pärast endiste ebatitaanide austuspohmelusest (jättes nendele objektiivses rahus see lugupidamine, mis nad on teeninud oma elutööga), et võiksime pilgud tähelepanelikult pöörata noorema põlve kasvavate annete peale.“

Ometi, kui Triik siis arvustajate poolt „kunstikindralist“ otseselt „reameheks“ löödi — tema kui ametniku, kui „kroonumehe“, kui näituse tegeliku korraldaja vastu oldi eriti kuri — ning kui Kr. Raua kohta mõnitavalt tähendati, et „ta nagu ei pretendeeriks kunsti peale, vaid meie ise oleme loonud ta ümber mingisuguse illusoorse unistuse“, oldi Laikmaa vastu armulisem. Tema võimed leidsid siiski mõnel määral tunnustamist, kuid hinnati teda ikkagi kui mineviku inimest ning seda osalt vägagi blaseerunud üleolekuga. „Kuldse kolmnurga ülemises otsas“, kirjutas üks kirjanikust-arvustaja pärast N. Triigi ja Kr. Raua eelnenud põhjalikku

mahasarjamist,¹⁸ „seisab andelisem kahest esimesest — Hans Laipman. Ta portreed on värskemad, maalimisviis omapärasem ja iseloomulikum, tehnika kindlam. See pärast mõjuvadki ta portreed otsekohesemalt, sest neis ei näe sa vigurdamist ega nikerdust. Kuid ka Hans Laipman on jäänud ühele kohale seisma, ka tema on oma viimse sõna juba ammu öelnud. Teda võib asetada teatavasse kronoloogilisse järjekorda ning rääkida kui ajaloolasest.“

Palju õiglasem ja erkama kunstinärviga oli teine kirjanikust-arvustaja, kes oma kirjutuses Laikmaale pühendas kõigest teistest kaugelt enam tähelepanu,¹⁹ ühtlasi muuseas tabavalt märkides, et „Hans Laipman on ainuke kunstnik kogu näituse raskevõitu kohmakas ensemble'is, kellel on teataval määral seda, mis prantslasel *esprit*'ks nimetavad.“

Kui silmas pidada, et Laikmaalt oli näitusele 15 väljapanekut, nende seas „Autoportree“ (1902), „Vana Aitsam“ (1904), hr. A. Schaeferi portree (1906), „Mia padrona“ (1910), „Soora, beduiini plika“ (1911), lapseportree „Helga“ (1914), dr. A. Laipmani portree (1915), „Jaopi-isa“, „Tõrja-eit“ ja „Krüsanteemid“ (kõik 1919), tohiks selge olla, et ta oli esitatud selleks küllalt mitmekesise teostekoguga, et õiget käsitust saada ta andest ja võimetest ning ka mõista, kui põhjendamata ja vägivaldne oli tahe teda juba siis „ajaloolasena“ arhiivi anda.

Peab tähendama, et säärane enam mäsandav kui ergutav „menu“ näitusele ei mõjutanud järgnevalt vähemalgi määral ei Laikmaa loomisindu ega ka ta ateljeekooli saatust, ehkki mõnes arvustuses varju püüti heita ka ta kunstipedagoogilisele tegevusele. Hoolimata sellest, et Tartus asutati „Pallase“ kunstikool, Tallinnas aga Riigi Kunsttööstuskool, ning vaatamata sellele, et eesti avalikule kunstiareenile laiutava vallutustahtega hoolimatult tungis kunstivaene ja jäljendav saksapärase ekspressionismi laine ning viimasele omakord järgnes kubismi ainuõndsakstegev õpetus, isegi oma eelkäija — ekspressionismi — kuulutades „surnult sündinud

kunstivärdjaks“,²⁰ jätkasid nii meister kui tema kool eksitamatult oma tööd, pealegi tunduvalt suuremas ulatuses kui eelnenud rahutul sõdade ja poliitiliste murrangute ajastul.

Laikmaa isiklikus loomingus 1919. aastast peale märkame alguses tunduvalt kalduvust eksaktsema realistliku jõu ja sügavalt-täiskõlalise tumedama värvigamma poole, nagu Ella Ilbaku (1919), prof. Jul. Marki (1920), kunstniku kahes autoportrees (1920 ja 1922) ja suures Mari Raamoti portrees (1923), järgnevalt annab see aga uuesti aset värvirõõmsamale koloriidile, nagu eriti meisterlikult ja vaimukalt käsitletud Netty Pinna portrees (1925) ja noore neiu profiilportrees „Neiu pearätiga“ (1929). Need viimased kaks osutavad iseäranis selgelt kunstniku loomisvärskuse püsi ja väljendusotsingute jätkumist ning on väljatõstetavad kindlat arengut näitavate esmajärguliste saavutustena. Samal ajal töötab Laikmaa palju ka maastikumaali alal, eelkõige huvi tundes koduse Läänemaa vanade talude omapärase pitoreskse romantika ja ajaluu vastu, mõnes neist maastikumotiividest saavutades haruldaselt elulise kodumaalise õhukonna ja meeoleolu.

Aga Laikmaa kool? Siin kõnelevad selget keelt juba arvud. Kui tal 1919. aasta esimesel semestril oli 22 õpilast, tõusis see teisel semestril — pärast eesvaadeldud ülevaatlikku näitust — 31-le, 1920. aasta esimesel semestril 45-le, teisel — 66-le ning järgnenud aasta algul koguni 77-le. Edasi näitab õpilaste arv järjekindlat kahane mist, nimelt pärast „Pallase“ kooli väljakujunemist kõrgemaks kunstiõppeasutuseks, ning jääb siis pikemaks püsima kõikumvalt 20 ümber kuni kunstipedagoogilise tegevuse lõpetamiseni meistri poolt 1932. aastal. Nagu enne, leiame ka kõnealuse aja õpilaste nimestikus rea tuntud kunstinimesi, nagu J. Võerahansu, R. Wunderlich, N. Kull, Erna Brinkmann, kujur H. Halliste, arhitekt K. Lüüs, H. Miikman ja P. Aavik, kes oma võimete arengu eest suuremal või vähemal määral on tänuvõlgu Laikmaa koolile. Et see kool kül-

laltki vabadust pakkus iga ande omapärale, ilma et meister peale oleks surunud oma kunstivaateid ja käsitluslaadi, selle tõenduseks olgu mainitud kasvõi M. Laarmani ja A. Akbergi nimed, kes enne oma kunstilise karjääri alustamist kubistidena ka kuulusid Laikmaa õpilaskonda. Teame — meister neid „ära rikkuda“ ei suutnud.

Laikmaa erandliku tähtsusega kunstiline ja kunstipedagoogiline tegevus leiab lõpuks 1929. aastal — kolmkümmend aastat pärast ta tegevuse alustamist kodumaal — väärika tunnustuse: Tartu ülikool nimegab ta audoktoriks, andes talle *dr. phil. h.c.* kraadi. Mõni aasta hiljem, sulgenud oma ateljeekooli Tallinnas, tõmbub Laikmaa tagasi senisest pingerohkest avalikust elust ning asub elama Läänemaale — Taeblassse.

Juba Maailmasõja ajal oli Laikmaa Taeblass omandanud tüki maad ning siis Eesti Vabadussõja lõpu järel sinna ehitatud väikese omapärase, stiililt eesti vanade taluehituste ja rahvakunsti sugemetele rajatud elamu ühes vajaliste kõrvalhoonetega. Nüüd võttis ta ette ka suurema elumaja ehitamise, ent mitte selleks, et seal mugavamalt veeta oma vanaduseaastad, vaid et luua endale paremad ja lahedamad tingimused loovtööks. Sest Taeblassse asumine ei tähendanud mingil määral erruminekut. Just vastupidi — vabanenud oma „koolikohustustest“ — oli ta eesmärgiks maavaikuses puhata, tervist kosutada ja segamatult anduda loomingu. Ning teame — tegelikult on see vaikne, kaunis maakodu Laikmaale kujunenud õigupoolest ainult ta „peakorteriks“, kust ta kogu aeg on järjekindlalt toimunud pikema- või lühema-aegseid sõite Tallinna ja mujalegi, et endiselt eelistatud portretistina täita arvukaid töötellimusi.

Tõepoolest — vähimalgi määral ei saa meie konstateerida ei Laikmaa loomisvärskuse ega ta produktiivsuse vähenemist. Ei samuti mitte ta saavutuste taseme langust. Pigemini on põhjust kõnelda vastupidist. Sest tõesti näib, nagu oleks just viimaseil aastail ta kunstiline vastuvõtlikkus muutunud mõnes suhtes tundelisemaks, ta värvimeel peenemaks ja in-

terpretatsioon klassiliselt-selgemaks. Iga tahes paljud ta teosed, nagu Amalie Kõnsa (1930), prof. M. J. Eisen (1930), „Tütarlapse pea“ (1931), prl. Helga Redlichi kaks portreed (1934) ning kõige uuemaist pr. Lüüsi, adv. A. Peeti, tema abikaasa pr. Peeti ja pr. Linda Eenpalu portreed ning eriti noore neiu „Linnamäe Lemmi“ portree (kõik 1938), — need on täies loomisjõus meistri teosed, endiselt elulised, tihedalt karakteriseeritud ning tehniliselt virtuooslikud. Ja kas leidub kedagi teist meie kunstnike seas, kes nii meeleolurikalt ja hingestatult on suutnud edasi anda meie päikesepaistelise talvapäeva luulet, kui Laikmaa oma viimases „Talvemaastikus“ (1938).

Peame aga tunnustama ühte. Hoolimata oma suurest populaarsusest, oma enam kui 40-aastasest kunstilisest tegevusest, on Laikmaa rikkalik toodang siiski üldiselt väga vähe tuntud. Selles on osalt süüdi kunstnik ise: ta on näitustel väga vähe esinenud. Aga ka meie muuseumid pole küllaldaselt rõhku pannud sellele, et tema toodangule väärliselt esindust anda, samuti nagu ükski meie kunstiasutustest ja organisatsioonidest pole mõtte peale tulnud, et kord ometi oleks hädavajalik vanameistri looming ta parimates saavutustes erinäituse kaudu suuremas ulatuses meie avalikkusele tutvumiseks kättesaadavaks teha. Jah, isegi välismail meie kunsti tutvustamiseks korraldatud näitustel on Laikmaad näidatud nagu apteekrikaaluga — paari kolme teosega. Oleks kord aeg ka ses suhtes viimaks üle saada meie kurikuulsast „haleda südame“ ja „kreissae“ ideoloogiast.

Laikmaa isikut, tema loomingut, tema tähtsust meie kunsti rahvuskooli arengus on õigesti hindama hakatud alles kõige viimasel ajal. Aga see tõetundmine pole veel kaugeltki läbi lõõnud, veel praegugi püsib visalt küllaltki laialdaselt Laikmaa kohta see arvamine, mis vastutustundetult avalikkusele lansseeriti 1919. aasta „ümberhinnangute“ puhul. Olgu siin sellepärast lõpuks vastukaaluks toodud Hanno Kompuse kaunis, südamlük ja väärikas ise-

loomustus Laikmaa isikule ja ta osale meie kunstis, kirjutatud vanameistri 70. sünnipäeva puhul:²¹

„Karedal mererannal tusase taeva all seisab üksik tuultest sasisitud jändrik määnd. See on motiiv, mis ikka jälle on esinenud Ants Laikmaa kodumaa maastikes.

Kuid see on ühtlasi ka meistri enda sümboolne portree: ei ole teda hellitanud maa, kus ta kasvanud, ei ole talle naeratanud taevast juubeldusis või kõlises tulus, on saatust teda sasinud ja üksik on ta olnud oma elupäevad, — paljudeks tal siis on omaealisi kunstikaaslasi? Ja eks need vähesed ole ise üksikud, pioneerid, nagu Laikmaagi.

Söödile nad asusid, viljakandja nurme nad jätaivad teistele, kes tulnud huljana ja veelgi tulevad pärast neid.

Kus Laikmaast on juttu, seal kordub klišeeline fraas, et pedagoogiline tegevus pole meistrile jätnud palju mahti loominguks. See on ju tõsi, kuid pikapeale see fraas on omandanud säärase värvingu, nagu poleks Laikmaa loomingust midagi lausudagi, see aga enam ei ole tõsi.

Kes enne teda on silmitsenud nii lähedalt eesti inimesi, nii hellitavalt kujutanud Läänemaa neidude värskust, nii haaravalt jäädvustanud Läänemaa taatide vintskust? Oskar Hoffmann? Kõrvutage mõlemaid ja te näete, kuidas Hoffmann on jahe ning peaaegu osavõtmatu, Laikmaa aga kuum ja kaasakistud.

Ja ons keegi varem näinud eesti maastikku Laikmaa silmadega?

Vähe või palju, kuid see kõik on enneolemata ja vajaline etapp eesti stiili kujunemise teel ka maali alal, üteldagu mis tahes. Põlved, kel on enam distantsi kui meil, kaasaegseil, saavad seda kord selgemin nägema.

Lõppeks ka n.ü. „etnograafilise“ eesti stiili kujundamisel Ants Laikmaa on üks algatajaid: innustas ta ju oma „poisse“ sü-

venema „Kalevipoja“ maailma ja seda kujutama.

Neis asjus Laikmaal eelkäijaid ja eeskujusid ei ole. Mis veel peaks olema looming kui mitte tegemine ilma eelkäijate ja eeskujudeta?...

Rahvuslikku kunsti, rahvuslikku stiili võib kuumalt ihata, — meelevaldselt teha, programmiselt konstrueerida neid ei saa. Nad kujunevad sedamööda, kuidas kujuneb rahvuse pale. Nad ongi selle palge peegel.

Peegel ei tohi võltsida, ei virildada ega ilustada, ei mõnitada ega meelitada.

Laikmaa looming on peegel ilma võltsita, mis kajastab üht järku eesti stiili saamisest, eesti kunsti sünnituskadest ja sünniröömudest.

Laikmaa on elanud oma ajaga ning teinud seda, mis tema ajale oli tarvis. Nii sai ta tegu tarviliseks kõigile aegadele.”

*

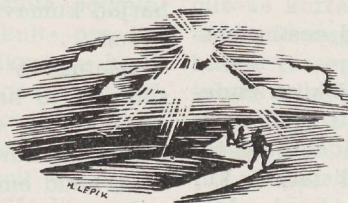
Kord paljude aastate eest, raske haiguse ajal, kirjutas Laikmaa kunstist ja enese kunstnikusaatusest:

„Kunst on meiesugusele — pinnavalmistajale — ja meie ajal kui kumav mäehari, mis sealt kaugelt ja kõrgelt üle laane puie latvade paistab; oled otsides ja ekssides sellest rägastikust läbi raiunud ja rabelenud, ongi eluke otsas. Aga kunstiharjad kumavad ikka alles uutena ja kutsuvad...“

Saatust on Laikmaa vastu siiski olnud sõbralik ja helde. Talle on osaks antud näha avarat, tema poolt rajatud ja padrikust läbi murtud teed, teed kunstiharjadele, nüüd ammugi juba — tänu ta pingeküllasele elutööle — kättesaadavatele kõigile, kel selleks on eeldusi — annet ja töötahet. Ja kas võime nüüdki kõnelda sellest, et Laikmaa ise oma loomingus on ütelnud „viimase sõna“? Vist veelgi mitte.

MÄRKMED

8. Ants Laikmaa: „Mälestusi sajandi algusest“. Ajakiri „Nädal Pildis“ nr. 3 — 1936.
9. Arthur Behrsing: „Baltische Künstler in München“. Sonderdruck aus der Deutschen Monatschrift für Russland. München, 1913.
10. Ants Laikmaa: „Mälestusi sajandi algusest“. Ajakiri „Nädal Pildis“ nr. 3 — 1936.
11. Vt. H. Lpn.: „Teelt“. „Päevaleht“ 5. (18.) jaanuarist 1910, nr. 3. Selle esimese reisikirja sissejuhatuses on võetud ka peatüki alguses toodud tsitaat.
12. H. Lpn.: „Teelt“. „Päevaleht“ 4. veebruarist 1910, nr. 28.
13. H. Lpn.: „Teelt“. „Päevaleht“ 5. veebruarist 1910, nr. 29.
14. H. Lpn.: „Teelt“. „Päevaleht“ 27. märtsist 1910, nr. 70.
15. Neist kursustest kujundatigi mõne aasta pärast Linna, järgnevalt aga Riigi Kunsttööstuskool.
16. Johannes Kompus: „Eesti kujutatav kunst 1916“. Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat IX (1916). Tartu, 1917.
17. Rasmus Kangro-Pool: „Eesti kunsti ülevaate näitus 1919. a.“ „Postimees“ 28. juulist 1919, nr. 156 (ja — lõpposa — nr. 161).
18. August Gailit: „Kunstnikkude ülevaatlük paraad“. Ilmus „Postimehes“, teiskordselt avaldatud kogus „Klounid ja faunid“, Tartu, 1919.
19. August Alle: „Eesti kunsti ülevaate näitus“. „Sotsiaaldemokraat“ nr. nr. 143, 149 ja 150.
20. Jaan Vahtra: „Kõunidusmõisted kujutavas kunstis“. Ajakiri „Lilulii“ nr. 2 — 1924.
21. Hanno Kompus: „Ants Laikmaa ja eesti stiil“. Ajakiri „Nädal Pildis“ nr. 3 — 1936.

Üliõpilaste arvu piiramise ja selektsiooni küsimused Tartu Ülikoolis

I

Üliõpilaste selektsiooni ja arvu piiramise küsimused Tartu Ülikoolis, mis alates 1935. a. sügisest uute üliõpilaste vastuvõtmisel ka tegelikku raskendust leiavad, ei ole uued. Neid küsimusi on korduvalt esile toonud ja sageli väga üksikasjaliselt arutanud nii teaduskondade kogud kui ka ülikooli valitsus ja nõukogu.

Missugustel põhjustel ja missuguses ulatuses need küsimused Tartu Ülikoolis käsitlemist on leidnud, selgitab alljärgnev ülevaade.

1926. a. kevadel tõusetab õigusteaduskonna dekaan konkreetselt üliõpilaste arvu piiramise küsimuse, juhtides tähelepanu asjaolule, et üliõpilaste arv selles teaduskonnas on aasta-aastalt sedavõrd kasvanud (1926. a. 1. dets. oli õigusteadust õppimas 1204 üliõpilast), et üliõpilaste osavõtt kohustuslikest seminarest raskendatud on. Seoses kavatsusega muuta ja täiendada õigusteaduskonna tolleaegset üldjoontes Vene ajast pärinevat õpetamisviisi, õigusteaduskonna-kogu oma koosolekul pidaski teaduskonda vastuvõetavate üliõpilaste arvu piiramise põhimõtteliselt soovitavaks, kuid ei teinud esialgu konkreetset ettepanekut ei üliõpilaste arvu ega ka piiramismooduse kohta, tehes need küsimused sõltuvateks ülikooli kõrgemate instantside seisukohtadest.

Ulevaate saamiseks, millisel määral meie ühiskond vajab juriste, pöördus õigusteaduskonna dekaan 1926. a. oktoobris vastavate küsimustega mitme asjakohase ameti- ja erasutuse poole. Saabunud vastustest kohtuministrilt ja Riigikohtu esimehelt, ühes vastavate arvuliste kalkulasioonidega, nähtub, et ülikoolis õppivate ja ülikooli lõpetajate õigusteadlaste arv on vajadustega võrreldes liiga suur. Riigikohtu esimees leiab, et õigusteadlaste igaaastane juurekasv 60 inimese võrra oleks küllaldane ning sellest sõltuvalt ei tarvitseks vastuvõetavate üliõpilaste aastane arv selles teaduskonnas tõusta üle saja. Üliõpilaste vastuvõtmist õigusteaduskonda peab ta soovitavaks võistluseksamiga. — Rahaminister oma vastuses õigusteaduskonnale juhib otseselt tähelepanu ja kurdab üliõpilaste liiga suure arvu üle selles teaduskonnas.

Et õigusteaduskonda vastuvõetavate üliõpilaste arvu piiramise küsimus kui paratamatu eeldus õppetöö ümberkorraldusele seal teaduskonnas vahepeal mitmeti oli selgitatud, võidi asuda õppetöö ümberkorralduse üksikasjalisele kaalumisele 1927. a. kevadel. 30. mail 1927. a. võetakse õigusteaduskonna-kogus vastu ja esitatakse ülikooli valitsusele põhimõtted õpetegevuse arendamiseks ja täiendamiseks ning ajutised määrused üliõpilaste vastuvõtmise kohta õigusteaduskonda, ühes mõlema otsuse kohta käiva põhjaliku

seletuskirjaga. Nimetatud otsuste kohaselt peab õigusteaduskond tarvilikuks teha loengute kuulamine ja praktilistest tööd osavõtt üliõpilastele kohustuslikuks ning korraldada õppetöö ja eksamineerimine nõnda, et saavutada võimalikult paremat üliõpilaste ettevalmistust ning arendada üliõpilaste töökust. Et aga õigusteaduskonna õppejõudude arv ja kasutatavad ruumid võimaldavad õppetegevuse uut korraldust rakendada ainult juhul, kui loengutest ja praktikumidest osavõtjate arv ei tõuse üle saja, peab õigusteaduskonna-kogu tarvilikuks üliõpilaste arvu normeerimist selektsiooni kaudu. Selektiivvahenditena esitatakse: 1) võistluseksamid sisseastujatele, kui nende arv ületab 150 ja 2) sisemine selektsioon ülikoolis endas teatava suurendatud eksamite tsükli ja eelõppeainete kaudu. Võistluseksami ainetena, juhul kui sisse astuda soovijaid on üle 150, esitab õigusteaduskond: a) kirjand üldhariduslikul teemal, b) suuline eksam I-ses võõrkeeles ja c) suuline eksam üldises ajaloos. — Õigusteaduskonda vastuvõetavate üliõpilaste arvu piiramist ja võistluseksameid käsitlev määrus leiab pooldamist ka ülikooli nõukogus ja esitatakse haridus- ja sotsiaalministrile kinnitamiseks, kuid otsustatakse tookord ministri poolt eitavalt.

Seega langes üliõpilaste arvu piiramise ja võistluseksamite küsimus mõneks ajaks päevakorralt. Aga juba järgmisel, s. o. 1928. a. sügisel kerkib teraval kujul päevakorra ülikooli astujate puuduliku ettevalmistuse küsimus. Kuigi selle küsimuse tekkimine ei olnud tookord otseses seoses üliõpilaste selektsiooniga, kujunesid sel puhul avaldatud seisukohad peale hariduspoliitiliste kaalutluste kahtlemata tähtsaks tegureiks gümnaasiumi reformi teostamisel 1934. a. ja sisseastumiseksamite tarvitusele võtmisel 1938. a. Asja käik oli järgmine: 17. sept. 1928. a. pöördus Haridusminister gümnaasiumide õppekavade väljatöötamise puhul ülikooli poole küsimustega, kuivõrd meie gümnaasiumi lõpetajad on ette valmistatud edukaks õppimiseks ülikoolis, missugused puudused

neil esinevad ja milliseid ümberkorraldusi soovitab ülikool gümnaasiumi õppekasvatustöös nende puuduste kõrvaldamiseks ette võtta. Üksikute teaduskondade ja õppejõudude enamikus väga üksikasjalistest vastustest sellele küsimusele nähtub, et keskkooli lõpetajate ettevalmistust ülikoolis õppimiseks üldiselt võttes ei peeta rahuldavaks. Nii näiteks märgitakse matemaatika-loodusteaduskonna memorandumis: „Küllaldase ettevalmistuse puudumine ülikooli stuudiumiks avaldub ülikooli sisseastujate suures massis kõigepealt üldise arenemise madalas tasapinnas. See nähtub eeskätt iga mõttelise iseisvuse puudumises ja naiivselt-primitiivses suhtumises töösse; viimast mõistetakse üldiselt ainult retseptiivsena; mitme semestri vältel ei suudeta harilikult ikka veel omandada mõõdupuud oma töö tulemuste kriitiliseks hindamiseks; õppejõududel tuleb sageli laskuda algkooli tasemele, et õppijaga küsimusseades leida ühist keelt; suur protsent teaduskonna üliõpilasi tuleb ülikooli ilma kindla ettekujutusega oma võimetest. Kõige selle tagajärjena omandatakse suure massi poolt viimaks küll teatav hulk erialalisi teadmisi, kuid sedagi vaid memoreerimise teel ja ülemäära suure jõukulutusega.“

Umbes samasuguse hinnangu keskkoolide lõpetajate kohta võime leida ka filosoofiateaduskonna õppejõududelt prof. P. Põllu kokkuvõttes: „Kuigi ei eitata seda, et on hästi ettevalmistatud üliõpilasi¹⁾ ja et üldareng ühel osal on täiesti normaalne (—), leitakse, et „umbes pooled“ (—) või „võrdlemisi suur osa“ (—), „võib olla isegi suurem protsent“ (—) ei kuulu oma võimete poolest ülikooli. Nende üldareng ei paista küllalt rahuldavana (—), või pole kõrge küllalt (—). Ainult väikene osa ilmutab tarvilikku küpsust (—). Selle põhjuseks arvatakse üldise andekuse vähesust, mis ei võimalda kõigist isiklikest pingutustest ja professori toetusest hoolimata pikemagi aja jooksul tagajärgi saa-

¹⁾ Hinnangut avaldanud õppejõudude nimed sulgudes on minu poolt välja jäetud. E. R.

lutada (—), peamiselt aga teadmiste ja oskuste puudulikkust, mille pärast tuleb toimetada õpetamist elementaarsemalt kui see ülikooli seisukohalt soovitav on. Mitmed ei ole võimelised loogiliselt mõtlema ja mõtteid väljendama. Suure vaevaga suudetakse loetud mõtete korralikku edasiandmist saavutada (—). Ei osata lugeda antud teksti ja sealt tähtsamaid punkte välja leida (—). Kirjutades puudub dispositsioon (—), või valitseb hoolimatus, järjekindlus (—).“

Peale eestoodud kahe teaduskonna leivad ka usu-, õigus- ja arstiteaduskond, et osal keskkooli lõpetajatel ettevalmistus ja üldine areng ei võimalda neil tarviliku arusaamise ja edasijõudmisega ülikoolis töötada. Sellane üldiselt mitterahuldav hinnang paljude keskkooli lõpetajate kohta, mis enamikes esitustes rikkalikult faktilise materjaliga illustreeritud, pidi paratamatult paljudes ülikooli õppejõududes ja teistes asjale lähedal seisvates tekitama küsimuse, kas ei tuleks ülikooli astujate hulgas teostada juba ülikooli vastuvõtmisel teatav selektsioon. Sellekohast konkreetset mõttealgatust ülikooli instantsides ei järgne aga enne, kui rektor 1931. a. kevadel tõusetab ülikooli nõukogus küsimused haritlaste üleproduktsoonist ja üliõpilaste ettevalmistusest edukale teaduslikule tööle. Samal ajal esitab ka filosoofiateaduskond ülikooli nõukogule motiveeritud ettepaneku filosoofiateaduskonda vastuvõetavate üliõpilaste arvu piiramiseks ja võistluseksamite sisseeadmiseks. Nimetatud vahendite kasutamisele võtmise soovitus põhjendas filosoofiateaduskond 1) liialt suure üliõpilaste arvuga üksikutel teaduse aladel, mis takistab edukat õppetööd, 2) teaduskonna lõpetajate üleproduktsooniga ja 3) ülikooli astujate puuduliku ettevalmistusega, missugune asjaolu samuti mõjub takistavalt õppetöö edukusele. Üliõpilaste ettevalmistamise asjus edukale teaduslikule tööle leidsid ülikooli valitsus ja nõukogu (7. märtsil 1932. a.), et teatava osa üliõpilaste ettevalmistus ülikooli töös on mitmeti puudulik ja ei ole oluliselt muutunud võrreldes 1929. a.

seisukorraga, nagu see on kirjeldatud prof. P. Põllu memorandumis. Vahendina üliõpilaste puuduliku ettevalmistuse kõrvaldamiseks ülikooli instantsid arvasid olevat võimaliku soovitada selektsiooni teostamist ülikoolis endas, käsitlemata vastavaid võimalusi väljaspool ülikooli, nagu keskkooli tasapinna tõstmine jm. Seisukoha võtmine võistluseksamite suhtes aga lükati edasi.

Mis puutub haritlaste üleproduktsooni küsimusse, siis tegi ülikooli valitsus 1. juunil 1931. a. teaduskondadele ülesandeks hankida andmed ja esitada vastavad põhjendatud kalkulatsioonid ülikooli-haridusega erialaliste tööjõudude vajaduse kohta. Teaduskondade kogud, saades andmeid väga mitmesugustelt kompetentsetelt asutustelt ja isikutelt, esitasid oma seisukohad ülikooli valitsusele 1931. a. sügisel. Nende seisukohtade kohaselt riiklikke ja ühiskondlikke vajadusi rahuldada võib ülikooli lõpetajate arv teaduskondade ja erialade järgi aastas on järgmine: usuteaduskonnas 15—20, õigusteaduskonnas umbes 60, majandusteaduse osakonnas — andmeid ei ole esitatud, arstiteaduskonnas 25—30, rohuteaduse osakonnas umbes 15, filosoofiateaduskonnas kuni 27, matemaatika-loodusteaduskonnas 17—22, loomaa- arstiteaduskonnas 10, põllumajandusteaduskonna agronoomia osakonnas 15—20 ja metsaosakonnas 10—15.

15. nov. 1933. a. saabus ülikoolile Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi teaduse- ja kunsti-osakonna kiri, milles teatati, et Vabariigi Valitsuse poolt on moodustatud ministrite vaheline komisjon, kellele on tehtud ülesandeks lahendada tööta intelligentsi küsimus. Selles komisjonis võeti kaalumisele ka küsimus, kuidas vältida akadeemilise haridusega isikute üleproduktsooni, ning asjaomastelt asutustelt palutakse andmeid, kui palju on meil tarvis akadeemilise haridusega isikuid üksikutel aladel ning kuidas neid ette valmistada ainult sel määral, nagu neid elus tarvis on. Kuna kõik need asjaolud toovad uuesti päevakorra üliõpilaste vastuvõtmise piiramise või selektsiooni korralda-

mise ülikoolis, palub teaduse- ja kunsti- osakond ülikooli saata neis küsimustes seni võetud seisukohad. Vastuses sellele kirjale esitas ülikooli valitsus need andmed ja seisukohad, mis kogutud resp. väljendatud ülikoolis 1931. a. ja 1932. a. haritlaste üleproduktsooni ja üliõpilaste edukale teaduslikule tööle ettevalmistust käsitlevate küsimuste arutamisel. Lisaks eestoodule märgib ülikooli valitsus, et üliõpilaste arv on Tartu Ülikoolis aasta-aastalt järjekindlalt vähenenud, langes 4714-lt 1926. a. 2841-le 1933. a., mistõttu ülikool vähemalt esialgu piirdub selektsiooniga ülikoolis endas.

1934. a. märtsis kutsutakse ülikooli rektor kõnelusele haritlaste üleproduktsooni ja üliõpilaste arvu piiramise asjus Riigivanema ja haridus- ning sotsiaalministri juure. Varsti pärast neid kõnelusi teatab Haridus- ja Sotsiaalministeerium, et Vabariigi Valitsusel on kindel kavatsus vähendada üliõpilaste arvu, ning küsib: 1) kas võib vastuvõetavate üliõpilaste arvu piirata 200-ni, 2) kui palju võiks sel puhul vastu võtta iga üksik teaduskond, 3) kuidas korraldada üliõpilaste vastuvõtmist piiratud arvul ja 4) kui seda teha võistluseksamite kaudu, siis kuidas neid korraldada? Vastuse andmiseks teaduskondadelt hangitud seisukohad väljendavad kokkuvõttes järgmist:

1. Usuteaduskond: üleproduktsooni usuteadlaste alal märgata ei ole, mistõttu üliõpilaste arvu piiramine usuteaduskonnas ei oleks tarvilik. Sisseastujaid usuteaduskonda on olnud seni 20—30 aastat, mis on normaalne. Ülikooli astujate arvu vähendamine seniselt 800-lt 200-le oleks liiga radikaalne ja tekitaks alaproduktsooni. Usuteaduskonda vastuvõetavate üliõpilaste ülemäär ei tohiks olla alla 30. Sisseastujate arvu piiramise puhul tuleks korraldada võistluseksamid juhul, kui sisseastujaid on üle 30.

2. Õigusteaduskond pooldab põhimõtteliselt üliõpilaste arvu piiramist, lisab aga, et alates 1927. aastast on uute sisseastujate arv märksa vähenenud — 1929. a. — 162, 1932. a. — 311 ja 1933. a. — 256.

Alates 1920. aastast kuni 1933. aastani on olnud uusi sisseastujaid õigusteaduskonda 3663, kuid teaduskonna on lõpetanud vaid 1057 isikut, s. o. 14 aasta jooksul läbitikku aastas mitte üle 75 isiku. Lõpetajate suhe sisseastujatega (silmas pidades teaduskonna nelja-aastast kursust, on arvestatud sisseastujaid kuni 1929. a. 2667 isikut), on seega 39,3%. Nendest arvudest on näha, et suurem hulk sisseastujaid (60%) ei lõpeta teaduskonda; sellega on õigusteadlaste üleproduktsooni oht — kui mitte päris olemata, siis küll mitte ähvardav. 75 lõpetajat aastas on üsna lähedane arvule 60, millega Riigikohtu esimees 1927. a. hindas aastast õigusteadlaste tarvidust. Siiski tunnistab õigusteaduskond, et pole normaalne, kui 60% sisseastujaist stuudiumi ei lõpeta; üldsuse huvides oleks tarvis seda protsenti tunduvalt vähendada. Et teaduskond ei või oma nõudmisi alandada, vaid peaks neid isegi intensiivistama, oleks võimalik lõpetajate protsenti tõsta ainult selektsiooniga sisseastujate suhtes, missugune peaks toimuma peaaesjalikult keskkoolis, ja ainult täiendavalt võiks ülikool ka vahele astuda. Teaduskond pooldab üliõpilaste arvu vähendamist õigusteaduskonnas põhimõtteliselt ainult sedavõrd, kuivõrd selektsiooni kaudu keskkoolis nõrgema elemendi kõrvaldamine võimalik on. Õigusteaduskonda sisseastujate arvu lõplikult fikseerimata, arvab teaduskond esialgselt vastuvõetavate üliõpilaste sobivaks arvuks 150, nagu see teaduskonna-kogus kindlaks määrati 1927. a., olgugi et olustikus on vahepeal olnud muutusi, mis võivad põhjustada ka väiksema arvu. Kuna 1927. a. õigusteaduskonna-kogu pooldas uute üliõpilaste vastuvõtmist võistluseksamitega, arvab ta nüüd, et see võiks toimuda keskkooli lõputunnistuste paremuse ja esitamise järjekorra põhjal, kusjuures õigusteaduskonna seisukohalt tuleks eelistada neid, kes võõrkeelte ja ajaloo tundmises on edukamad.

3. Õigusteaduskonna majandusteaduse osakond tähendab esituses, et eesti ülikool on annud seni 510 majandusteadlast, kes peaaegu kõik on leidnud teenistuse, mille-

tõttu majandusteadlaste üleproduktiiv-
niskõnet ei saaks olla. Pealegi õpib osa
majandusteadlasi selleks, et hiljem oma
isiklikes kaitistes tegutseda.

Majandusteaduse osakonda sisseastu-
jate arv kasvas kuni 1923. aastani, jõudes
mainitud aastal 377-le; siit peale hakkas
see arv järjekindlalt vähenema, langes
1933. a. 167-le. Lõpetajate arv oli 1933.
aastal 54, seega umbes 32% sisseastujaist.
Kui ülikooli teistes teaduskondades mää-
ratakse kindlaks vastuvõetavate arv, siis
valguks majandusteaduse osakonda palju
neid, kes hiljem võimalikul korral teiste-
tesse teaduskondadesse üle lähevad. Sel-
lane seisund ei oleks soovitatav ja seepä-
rast tuleks paratamatult ka majandustea-
duse osakonda vastuvõetavate arv fiksee-
rida vastavalt tegelikult väljakujunenud
arvule, mis võiks olla 160 inimest aastas.
Juhul, kui sisse astuda soovijaid on roh-
kem, tuleks korraldada keskkooli lõputun-
nistuste võistlus, mis ka kogu ülikooli
sisseastujate arvu reguleerimisel tundub
kohasemana kui võistluseksamid, mis en-
daga kaasa tooksid teatavaid pahesid.

4. Arstiteaduskond. Tegelikult arstide
arv väheneb umbes 16 isiku võrra aastas.
Selle tõttu võiks arstiteaduskond igal aa-
stal välja lasta umbes 15—20 uut arsti. Et
umbes 30—50% langeb välja juba esime-
sel kahel kursusel, tuleks arstiteadus-
konda vastu võtta 40 uut üliõpilast aastas,
kuna rohuteaduse osakonnas võiks see arv
olla 25—30. — Arvu piiramine võiks toi-
muda võistluse teel, vastavate eksamitega
ülikooli sisseastumisel, sest meie kesk-
koolid on väga erineva tasemega selleks,
et lõputunnistuste põhjal vastuvõtmine ar-
vesse võiks tulla.

5. Filosoofiateaduskond pooldades üldi-
selt üliõpilaste arvu piiramist, ei pea ko-
haseks seda teha arvu liiga järsu vähen-
damisega, sest see võiks põhjustada osa-
lise välismaale valgumise, mis aga nii ma-
janduslikel kui ka mõningail üldkultuuri-
lisil kaalutlusil soovitatav ei oleks. Ka peaks
jääma võimalus studiumi kestel teostada
sisemist selektsiooni, et vältida vastuvõtu-
eksamite juhuslikkusest tingitud nõrgema

elemendi läbipääsmist. Tulevikus aga, kui
kavatsetav keskkoolide reform peaks teos-
tuma ses mõttes, et ainult piiratud arv
ülemastmelisi keskkooli valmistaks ette
ülikoolile — niisugusel korral peaks pii-
sama ainult seesmisest selektsioonist üli-
koolis, et reguleerida kõrgema haridusega
isikute arvu meie vajaduste kohaselt.

Mis puutub filosoofiateaduskonda en-
dasse, siis ei tohiks ka siin liiga järsk sis-
seastujate arvu piiramine aset leida. Nime-
tatud teaduskond ei rahulda ainult vasta-
vaid vajadusi kutseliste keskkooliõpetajate
järele, vaid peab oma ülesandeks edendada
üldist ja eriti Eesti elu käsitlevat teadust,
viia teadust rahva keskele ja valmistada
ette vastava haridusega jõude mitmesu-
guste kultuurialade ja asutuste jaoks. —
Kooskõlas ütelduga näitavad andmed, et
seni filosoofiateaduskonda astunud üliõpi-
laste üldarvus on 15% neid, kes juba al-
gusest peale ei taotle keskkooliõpetaja
kutset. Sellele lisaks tähendatakse, et filo-
soofiateaduskonna õppivas koosseisus on
umbes 70% naisüliõpilasi, kelledest üks
osa, kuigi taotleb kutset, tegelikult siiski
kutsetöösse ei rakendu. Teaduskonna lõ-
petajaid on aga üldse 28% sisseastujaist.
Kogutud andmetel, arvestades tegeliku elu
vajadust, võiks olla lõpetajaid keskkooli-
õpetaja kutse aladel iga aasta 16. Kui sel-
lele arvule lisada veel kutset mittetaotle-
jad, siis tohiks selle teaduskonna lõpetajate
aastane üldarv lähemas tulevikus olla
19. (Ajavahemikus 1931—1933 oli lõpetajaid
iga aasta 70-ne ümber). Arvestades ühelt
poolt studiumi kestel eemale jää-
jate %-ti, teiselt poolt aga eksamite kaudu
vastuvõetavate üliõpilaste kõrgemat taset,
peab teaduskond kohaseks fikseerida filo-
soofiateaduskonda vastuvõetavate üliõpi-
laste arvu 60-le. Kogu ülikooli kohta filo-
soofiateaduskond peab kohaseks vastu-
võetavate üliõpilaste arvuks 450, kuid vas-
tuvõtmine selle arvu ulatuses peaks toi-
muma proportsionaalselt eesti ja vähemus-
rahvuste arvulisele koosseisule.

Üliõpilaste arvu piiramine filosoofiatea-
duskonna arvates oleks võimalik ainult
sellekohaste eksamite kaudu ülikooli juu-

res. Et need on sisuliselt võistluseksamid, peaksid nad toimuma ühesugustes tingimustes ja ühes kohas. Edasi tähendab filosoofiateaduskond, et nende eksamite ülesandeks ei tohiks olla ainult üliõpilaste arvu piiramine, vaid esijoones teadmiste ja võimete kontrollimine selektsiooni otstarbel. Seepärast peaksid sisseastumiseksamid, kui need juba kord on välja kuulutatud, leidma aset igal juhul — ka siis, kui sisseastumis-sooviavalduste arv ei ulatugi vastuvõetavate kindlaksmääratud normini. Samal põhimõttel ei tuleks ka neid keskkooli lõpetajaid vastu võtta, kes on eksamid mitterahuldavalt õiendanud, kuigi norm vastavas teaduskonnas pole täis. Seesugustel eeldustel korraldatud eksamid ei jätaks mõju avaldamata ka meie keskkoolile, sest need oleksid siis oma kasvandikkude ülikooli pääsmise huvides sunnitud enam tähelepanu juhtima nende ettevalmistusele.

6. Matemaatika-loodusteaduskond lähtub asjaolust, et nimetatud teaduskond kuulub nende teaduskondade hulka, kes peale kutselise ettevalmistuse taotlevad suurel määral ka üldhariduslikke sihte, ja et üliõpilaste arv selles teaduskonnas niigi juba tugevasti on kahanenud viimase seitsme aasta jooksul. Et see langetamise tendents kestab edasi, ei pea matemaatika-loodusteaduskond vajalikuks otsida mingeid erilisi vahendeid sisseastujate arvu piiramiseks sinna teaduskonda. Kui on vajalik piirata ülikooli lõpetajate arvu, siis ei tuleks seda teha sisseastujate arvu piiramisega, vaid valjema selektsiooniga ülikooli stuudiumi esimesil õppeaastail. Juhul kui enamik teaduskondi peaks piirama sisseastujate arvu, siis matemaatika-loodusteaduskond oma õppeasutuste ülekoormatuse vältimiseks sel puhul määrab iga osakonna kohta (neid on kolm) normiks 25 uut üliõpilast.

7. Loomaarstiteaduskond üliõpilaste arvu piiramise suhtes kogu ülikooli ulatuses konkreetset seisukohta ei võta. Arvestades kogutud andmetel loomaarstide juurekasvu vajadust ja stuudiumi kestel väljalingavate üliõpilaste protsenti, peab tea-

duskond otstarbekohaseks igal aastal vastu võtta 15 uut üliõpilast. Üliõpilaste vastuvõtmist arvu piiramise korral peab loomaarstiteaduskond kohaseks toimetada keskkooli lõputunnistuste paremuse järjekorras, missuguse otsuse suhtes osa teaduskonna liikmeid jääb eriarvamisele, soovitudes vastuvõtmist toimetada võistluseksamitega.

8. Põllumajandusteaduskond peab otstarbekohaseks tegeliku elu vajadustest lähtudes vastu võtta agronoomia ja metsateaduse osakonda kokku umbes 40 uut üliõpilast aastas. Vastuvõtmisel, kui sisse astuda soovijate arv selle normi ületab, tuleks korraldada võistluseksamid ülikooli juures, arvestades eksamitulemuste kõrval ka keskkooli lõputunnistusi.

Ülikooli valitsuses ja nõukogus, kus siin toodud teaduskondade seisukohad olid põhjalikult kaalumisel, leiti, et mitmesugustel põhjustel ei ole soovitav vastuvõetavate üliõpilaste arvu vähendada järsku 200-le. Kui peetakse tarvilikuks uute sisseastujate arvu piirata, siis pole õige seda arvu vähendada alla 500, kusjuures need sisseastujad tuleksid jaotada üksikute teaduskondade vahel ligikaudu samas proportsioonis, nagu see elunõuete kohaselt on vastuvõetav. Üliõpilaste vastuvõtmist arvu piiramise korral otsustati teostada võistluseksamite kaudu. Viimatimainitud küsimuse arutamisel oli, nagu mäletan, ülikooli valitsuses ja nõukogus pikki mõttevahetusi, mis puhul kaaluti nihästi võistluseksamite puudusi kui ka teisi võimalikke selektsioonivahendeid; neid tuli aga kui võistluseksamitest puudulikumaid kõrvale jätta. Eriti oli sel puhul kõne all atestaatide võistluse selektsiooni vahendina, kuid peeti paremaks sellest loobuda põhjusel, et meie keskkoolid ei ole kaugelki ühesuguse tasemega, mille tõttu ka hinded atestaatidel pole üksteisega võrreldavad. Atestaatide võistluse puhul lisandub veel pahe, et mõned keskkoolid hakkaksid omi õpilasi kõrgemalt hindama, et võimaldada neile ülikooli pääsmist.

Ülikooli seisukohad üliõpilaste arvu piiramise ja selektsiooni küsimustes tehti mi-

nisteeriumile teatavaks 3. mail 1934. a. Aga samal kuul saabus juba vastus, et Haridus- ja Sotsiaalministeerium on jõudnud otsusele — üliõpilaste arvu kõnesoleval aastal kunstlike vahenditega mitte piirata, pealegi võimaldavat kavatsetud keskkoolireform teostada selektsiooni palju õiglasemalt kui seda pakuvad võistluseksamid ülikooli vastuvõtmisel.

Siis, 30. okt. 1934. a., teatab haridusminister Tartu Ülikoolile, et Vabariigi Valitsus on korduvalt avaldanud soovi võistluseksamite kehtima panemiseks üliõpilaste vastuvõtmisel Tartu Ülikooli. Haridus- ja sotsiaalminister on arvamisel, et sisseastujate arv tuleb teha sõltuvaks mitte ainult sellest, kui palju ülikooli ruumid ja teised eduka töötamise eeldused võimaldavad üliõpilasi vastu võtta, vaid ka sellest, kui palju meil on vaja ja meie suudame ära kasutada vastava kõrgema haridusega jõude. Kuna tegeliku elu andmed annavad selge tõenduse sellest, et meie praegu produtseerime ülikooli-haridusega jõude rohkem kui suudame kasutada, siis tuleks võtta tarvitusele abinõusid üliõpilaste arvu piiramiseks, ühtlasi aga ka nende kvaliteedi tõstmiseks. — Võistluseksameid käsitleva määruse väljatöötamise teeb minister ülesandeks ülikoolile, ühtlasi tähendades, et võistluseksamid tuleksid korraldada ainult nendes teaduskondades, kus aspirantide arv on suurem selleks aastaks teaduskonda vastuvõetavate normist.

Vastavalt ministri soovile Tartu Ülikool töötab välja uue määruse üliõpilaste vastuvõtmise kohta, nähes selles ette võistluseksamid. Nimetatud määrus kinnitati ministri poolt 7. mail 1935. a.

Pärast korduvat seisukohtade nõutamist ülikoolilt ja selle üksikutelt teaduskondadelt, määras haridus- ja sotsiaalminister kindlaks 1935. a. ülikooli üksikutesse teaduskondadesse vastuvõetavate üliõpilaste normi ja võistluseksamite ained. Selle otsuse kohaselt võidi ülikooli vastu võtta usuteaduskonda 30, arstiteaduskonda 50, arstiteaduskonna rohuteaduse osakonda 30, õigusteaduskonda 150, õigusteaduskonna majandusteaduse osakonda 150, fi-

losoofiateaduskonda 70, matemaatika-loodusteaduskonda 80, loomaarstiteaduskonda 20, põllumajandusteaduskonda 60 ja tehnikateaduskonda 50, seega kokku 690 uut üliõpilast.

Võistluseksamite aineteks määrati: I aine — eesti keel (kirjalik): a) eestikeelsete gümnaasiumide lõpetajatele emakeele ja b) muukeelsete gümnaasiumide lõpetajatele I-se võõrkeele ulatuses; II aine — usu-, õigus-, majandus- ja filosoofiateaduskonnas — ajalugu; arsti-, rohu- ja loomaarstiteaduskonnas — loodusteadus; põllumajandus-, tehnika- ja matemaatika-loodusteaduskonnas — matemaatika ja keemia osakonnas — matemaatika ning loodusteaduse osakonnas — füüsika.

1936. ja 1937. a. toimus uute üliõpilaste vastuvõtmine eelneva aasta eeskujul. Muutustena võiks märkida vaid, et tehnikateaduskonna likvideerimisega Tartu Ülikoolis vähendati vastuvõetavate üliõpilaste normi matemaatika-loodusteaduskonnas tehnika osakonna arvel 80-lt 60-le. — Põllumajandusteaduskonnas aga suurendati vastuvõetavate üliõpilaste normi 1937. a. 60-lt 75-le, (agronoomia osakonnas 50 ja metsateaduse osakonnas 25). Seega oli vastuvõetavate üliõpilaste arvuks kogu ülikooli kohta 1936. a. 620 ja 1937. a. 635. — Teiseks eksamiaineks mõlemal aastail oli matemaatika-loodusteaduskonnas kõigis osakondades füüsika. (1935. a. oli matemaatika ja keemia osakonnas matemaatika ja ainult loodusteaduse osakonnas füüsika.)

Suuremaid muudatusi üliõpilaste vastuvõtmisse tõi käesolev 1938. a. 1. jaan. hakkas kehtima uus Ülikoolide seadus, milles on juba ette nähtud üliõpilaste arvu normeerimine ning sisseastumis- või võistluseksamite korraldamise võimalus haridusministri vastava määrusega. Uus üliõpilaste ülikoolidesse vastuvõtmise määrus hakkas kehtima 25. apr. s. a. Selle määruse kohaselt määratakse igal aastal kindlaks üksikutesse teaduskondadesse ja osakondadesse vastuvõetavate üliõpilaste arv ning iga ülikooli astuja peab sooritama sisseastumiseksamid; kui sisse astuda soo-

vijate arv mõnda teaduskonda või osakonda ületab määratud normi, on sisseastumiseksamid ühtlasi ka võistluseksamiteks. Erandi teatud reservatsioonidega moodustavad need isikud, kes kord juba on ülikooli vastu võetud, aga vahepeal õpingud katkestanud, samuti ka välismaa ülikoolides õppinud üliõpilased ja ülikooli lõpetanud isikud. — Ülikooli võetakse vastu ainult need isikud, kes sisseastumiseksamid on sooritanud vähemalt rahuldavalt; kui sisseastumiseksamid on ühtlasi võistluseksamiteks, võetakse vähemalt rahuldavalt eksamid sooritanud üliõpilasteks vastu eksamihinnangute paremuse järjekorras.

Vastuvõetavate üliõpilaste normiks 1938. a. määrati haridusministri poolt teaduskondade andmetel kogu Tartu Ülikooli kohta 645, kusjuures see arv jagunes üksikute teaduskondade vahel sarnaselt eelmisele aastale, peale arstiteaduskonna, kus vastuvõetavate arvu suurendati 10 üliõpilase võrra. Ka määrati usuteadus-

konnas eraldi norm evangeeliumiusuliste (25) ja ap. õigeusuliste (5), ja rohu-teaduse osakonnas mees- ja naisüliõpilaste kohta (kummalegi 15). Eksamiaineid oli 1938. a. samuti nagu eelmistel aastatelgi kaks: eesti keel ühises ulatuses ja ühistel alustel kõigile eksamitegijaile, ning teise ainaena, vastavalt teaduskondadele, kas ajalugu, loodusteadus, füüsika või mate-maatika.

II

Nagu käesoleva kirjutuse esimeses osas tähendatud, toimus 1935., 1936. ja 1937. a. uute üliõpilaste vastuvõtmine neis teaduskondades, kus sisseastumist taotlejate arv ületas vastuvõetavate normi, võistluseksami kaudu. Kuigi ülikoolile esitatud sisseastumis-sooviavalduste arv väga mitmes teaduskonnas ületas vastuvõetavate normi, ei toimunud neis kõigis ometi võistluseksameid, sest paljud sooviavalduse-esitajad eksamile ei ilmunud, mille tõttu mõnes tea-

Tabel I

Andmeid ülikooli astumise ja võistluseksamite kohta 1935., 1936. ja 1937. a.

Aeg.	Teaduskond.*)	Eksami-tele ilmunute arv.	Vastuvõetute arv normi ulatuses.	Eksamil vastuvõetutest õiendasid eksami.			
				Mõlemas aines rahuldavalt.		Ühes või mõlemas aines alla rahuldava.	
				Arv.	%	Arv.	%
1935	Rohutead. os.	35	30	17	56,7	13	43,3
1935	Tehnikatead.	54	50	28	56,0	22	44,0
			Kokku	45	56,2	35	43,8
1936	Õigusteadusk.	171	150	95	63,3	55	36,6
1936	Rohutead. os.	65	30	28	93,3	2	6,7
1936	Filosoofiat.	83	70	45	64,3	25	35,7
1936	Arstiteadusk.	71	50	14	28,0	36	72,0
			Kokku	182	60,7	118	39,3
1937	Usuteadusk.	37	30	13	43,3	17	56,7
1937	Õigusteadusk.	181	150	65	43,3	85	56,7
1937	Majandust. os.	152	150	53	35,3	97	64,7
1937	Arstiteadusk.	69	50	13	26,0	37	74,0
1937	Rohutead. os.	50	30	8	27,0	22	73,0
1937	Filosoofiat.	75	70	38	54,5	32	45,7
			Kokku	190	39,6	290	60,4

*) Siin mainitud teaduskondades võistluseksameid ei toimunud.

duskonnas eksamid hoopis ära jäid. Eksamid toimusid komisjoni ees, mille juhatajaks oli üks vastava teaduskonna määraline õppejõud ja kaks gümnaasiumi õpetajat. Eksamitest osavõtjate vastuvõtt üliõpilaseks toimus eksamihinnangute paremuse järjekorras, vaatamata sellele, kas nad eksamid õiendasid rahuldavalt või mitterahuldavalt. Mõningad andmed ülikooli astumise ja võistluseksamite kohta kõnesoleval aastal on toodud tabelis I.

Nagu sellest tabelist nähtub, pole jätkunud nimetatud kolmel aastal määratud

kuvõttes võis see tase neis teaduskondades veelgi madalam olla.

1938. a. toimus esmakordselt uute üliõpilaste vastuvõtmine sisseastumiseksamine kaudu, kusjuures neis teaduskondades või osakondades, kus sisse astuda soovijate arv ületas vastuvõetavate normi, sisseastumiseksamid olid ühtlasi ka võistluseksamiteks. Vastu võis võtta ainult neid, kes eksamid vähemalt rahuldavalt õiendanud, vaatamata sellele, kas määratud normid teaduskondades täitusid või mitte.

Tabel II

Üldisi andmeid ülikooli astujate ja sisseastumise ning võistluseksamite tulemuste kohta 1938. a.

Teaduskond.	Vastuvõetavate üliõpil. norm.	Esitatud sisseastumissooviavald. arv.	Eksamitele ilmunute arv.	Eksamid mõlemas aines väh. rah. õiendanute		Eksamid ühes või mõl. aines mitterah. õiendanute	
				Arv.	%	Arv.	%
Usuteadusk.	30	24	23	18	78,3	5	21,7
Õigustead.	150	276	237	150	63,3	87	36,7
Arstitead.	60	127	123	90	73,1	33	26,9
Rohut. osak.	30	74	67	57	85,1	10	14,9
Mat. loodust.	60	69	66	49	74,2	17	25,8
Filos. teadusk.	70	113	106	80	75,5	26	24,5
Loomaarstit.	20	31	27	19	70,4	8	29,6
Põllumaj. tead.	75	51	47	38	80,8	9	19,2
Majandust.	150	222	198	120	60,6	78	39,4
Kokku	645	987	894	621	69,5	273	30,5

normi saavutamiseks neist, kes sooritasid eksami rahuldavalt, vaid võrdlemisi suure protsendi (1937. a. koguni 60%) normist moodustavad ühes või mõlemas aines mitterahuldava hinnangu saanud isikud. Kuigi eksamid ei toimunud kõnesolevatel aastatel kõigis teaduskondades, ja sellega ei anna kogu ülikooli kohta täielikku pilti, võib siiski küllaldase tõenäolisusega oletada, et üle 50% isikuid kogu sisseastujate arvust neil aastail ei oleks eksameid rahuldavalt õiendanud. Eksamid neil aastail jäid järjekindlalt ära matemaatika-loodus-, põllumajandus- ja loomaarstiteaduskonnas. Ka nendes teaduskondadesse ei valgunud kindlasti kõrgema tasemega gümnaasiumi-lõpetajaid, vaid kok-

Sisse astuda soovijate arv on sel aastal paljudes teaduskondades ligemale poole võrra suurem eelmiste aastatega võrreldes. Vastu võeti aga ainult eksamid rahuldavalt õiendanute paremik (mis on ligemale 70% kõigist eksamile ilmunuist) normi ulatuses. Eksamid rahuldavalt õiendanutel ja siiski mitte ülikooli pääsnutel jäi võimalus astuda teistesse teaduskondadesse, kus norm ei täitunud. Nii peaks olema vastuvõetute tase tublisti kõrgem eelmistel aastatel vastuvõetute omast.

1938. a. sügisel sisseastumise- ja võistluseksamitest osavõtjate gümnaasiumi lõpetamise aja kohta annab ülevaate tabel III. Nendest eksamitest osavõtjate koguarv sel aastal on 894. Sellest arvust 500

Tabel III

1938. a. sügisel sisseastumis- ja võistluseksamitest osavõtjate gümnaasiumi-lõpetamise aeg ja selle mõju eksami sooritamisele.

1938. a.			1937. a.			1936. a. ja varem		
Eksam. osavõtjate arv.	Neist eksami rahuldavalt õiendanud.		Eksam. osavõtjate arv.	Neist eksami rahuldavalt õiendanud.		Eksam. osavõtjate arv.	Neist eksami rahuldavalt õiendanud.	
	Arv.	%		Arv.	%		Arv.	%
500	380	76,0	154	98	63,6	240	143	59,6

inimest on lõpetanud gümnaasiumi samal, s. o. 1938. a.; 1937. a. gümnaasiumi lõpetajaid on sisse astuda soovijaist 154, ning ajavahemikus 1936—1922 on lõpetajaid 143.

Sisseastumiseksamid mõlemas aines rahuldavalt õiendanute protsent on kõige kõrgem 1938. a. lõpetajatel, nimelt 76%; 1937. a. lõpetajatel langeb see 63,6%-le ning 1936. ja varemaste aastate lõpetajatest on eksamid rahuldavalt õiendanud 59,6%. Seega langevad eksamitulemused gümna-

siumi lõpetamise aja kaugenemisega, kuigi mitte päris samas proportsioonis.

Mis puutub sisseastumiseksamite ainetes saadud hinnete keskmistesse ülikoolis, võrreldes gümnaasiumi lõputunnistustel samades ainetes näidatud hinnete põhjal arvutatud keskmistega, siis selgub, et hinnete keskmised on sisseastumiseksamite tulemuste andmeil madalamad vasta-vaist gümnaasiumi poolt antud hinnanguist.

Tabel IV

1938. a. sügisel Tartu Ülikooli sisseastumis- ja võistluseksamil saavutatud tulemuste hinnete keskmi, võrrelduna vastavate keskmistega gümnaasiumi lõputunnistuste põhjal.

Hinnete keskmine

Teadusk.	Eesti keeles		Ajaloos		Loodust.		Füüsikas		Matemaat.	
	Sisseastum. ja võistl. eksamite põhjal.	Gümnn. lõputunn. andmeil	Sisseastum. ja võistl. eksamite põhjal.	Gümnn. lõputunn. andmeil	Sisseastum. ja võistl. eksamite põhjal.	Gümnn. lõputunn. andmeil	Sisseastum. ja võistl. eksamite põhjal.	Gümnn. lõputunn. andmeil	Sisseastum. ja võistl. eksamite põhjal.	Gümnn. lõputunn. andmeil
Usuteadusk.	3,02	3,26	3,33	3,65	—	—	—	—	—	—
Õigusteadusk.	2,99	3,42	3,07	3,79	—	—	—	—	—	—
Filosoofiateadusk.	3,33	4,04	3,40	4,24	—	—	—	—	—	—
Majandusteadusk.	2,73	3,49	3,18	3,63	—	—	—	—	—	—
Arstiteadusk.	3,43	3,62	—	—	3,17	3,91	—	—	—	—
Rohutead. osakond	3,37	3,37	—	—	3,60	3,80	—	—	—	—
Loomaarstiteadusk.	2,94	3,03	—	—	3,02	3,56	—	—	—	—
Mat.-loodusteadusk.										
Mat.-osak.	2,87	3,40	—	—	—	—	3,27	3,83	—	—
Lood.-osak.	3,20	3,27	—	—	—	—	2,94	3,58	—	—
Põllumaj.-teaduskond										
Agron. osak.	2,87	3,22	—	—	—	—	—	—	3,89	3,26
Metsaosak.	2,95	3,11	—	—	—	—	—	—	3,76	3,44

Kogukeskmine eesti keeles: sisseastum. ja võistl. eks. põhjal — 3,05, gümnn. lõput. andmeil 3,38. Kogukeskmine teises eksamiaines: sisseastum. ja võistl. eksam. põhjal — 3,24, gümnn. lõput. andmeil — 3,70

Tabel V

Ülevaade meie gümnaasiumide taseme erinevusest, aluseks võttes 1938. a. sisseastumis- ja võistluseksami rahuldavalt õiendanute %

Gümnaas. (anonüümselt).	Eksameile ilmunute arv.	Eks. rahuldavalt õiendanute	
		Arv.	%
1	15	15	100
2	18	17	94,4
3	43	39	90,7
4	15	13	86,7
5	14	12	85,7
6	28	24	85,7
7	12	10	83,3
8	35	29	82,9
9	10	8	80,0
10	59	47	79,7
11	24	19	79,2
12	23	18	78,3
13	27	20	74,1
14	22	16	72,7
15	24	17	70,8
16	37	26	70,3
17	12	8	66,7
18	11	7	63,6
19	18	11	61,1
20	30	18	60,0
21	12	7	58,3
22	19	11	57,9
23	14	8	57,1
24	53	30	56,6
25	10	5	50,0
26	14	7	50,0
27	69	33	47,8

Märkus: tabelis esitatud andmed on ainult nende gümnaasiumide kohta, kust ülikooli astuda soovijaid on vähemalt 10 inimest.

Eesti keele alal on see vahe 0,33, teises eksamiaines 0,46. Teaduskondade järele tuleb mõlema poole hinnangu erinevus kõige enam nähtavale järgmistes teaduskondades: filosoofiateaduskonnas: vahe eesti keeles 0,71, ajaloo 0,84; õigusteaduskonnas: eesti keeles 0,41, ajaloo 0,72; majandusteaduskonnas: eesti keeles 0,76, ajaloo 0,45; matemaatika-loodusteaduskonnas on suurem vahe füüsika hinnetes, nimelt keskmiselt 0,6. Rohuteaduse osakonnas on mõlemate hinnangute keskmised peaaegu ühesugused. Põllumajandusteaduskonnas on eesti keele keskmine hinne sisseastumiseksamite andmeil gümnaasiumide omast madalam keskmiselt 0,25 võrra, kuid matemaatikas on ülikooli eksamite põhjal saadud keskmine hinne kõrgem gümnaasiumide omast 0,47 võrra. — Põllumajandusteaduskond oli teistega võrreldes erinevas olukorras selle tõttu, et eksameile ilmunuid oli vastuvõetavate normiga võrreldes tunduvalt vähem (norm 75, eksameile ilmunuid 47.) — Gümnaasiumide lõputunnistustel paremat eesti keele hinnet omajad on käesoleval aastal eelistanud astuda filosoofia-, majandus- või arstiteaduskonda.

Seda väidetakse, et meie gümnaasiumid on erineva tasemega, mille tõttu gümnaasiumi lõputunnistuste võistlus üliõpilaste ülikooli vastuvõtmise moodusena on puudulik, toetab osaliselt tabel V. Käesoleva aasta ühekordne vaatlus ei ole veel küllaldane faktiline materjal, kuid ometi ilmneb selge vahe koolide tasemes selgi vaadeldaval aastal. — Vaatlusalustest koolidest moodustab nende koolide arv, kelle ülikooli astujatest õpilastest üle 80% sisseastumiseksamid rahuldavalt õiendasid, ainult 1/3. Kui seda eksamid rahuldavalt õiendanute %-ti pidada normaalseks, siis madalama rühma moodustavad need koolid, kellede õpilasist eksamid rahuldavalt õiendasid ainult umbes pooled, või need siin tabelis mainimata koolid, kellede õpilasist näiteks 7-st ainult 1 või 9-st ainult 2 jne. eksamid rahuldavalt sooritasid. Võrdluseks olgu näidatud, et neist gümnaasiumi

õpilastest, kes käesoleva aasta kevadel ei suutnud gümnaasiumi lõpetada, vaid õiendasid järeleksamid vastavates eksamikomisjonides, said ülikooli sisseastumisel rahuldava hinne osaliseks 56,7%, mis on suhteliselt suurem kui mõne gümnaasiumi kohta käiva protsendi määr.

Kas ja missugusel määral esineb erinevusi mees- ja naiseksamiantide teadmiste tasemes, näitab tabel VI. Kuigi suuremaid lahkumineku ei ole märgata, paistab siiski, et naisüliõpilased on eksameile osutanud pisut paremaid teadmisi kui mehed, ja seda esijoonel I-ses eksamiaines. Meesüliõpilaste kogukeskmine neil and-

Tabel VI

Ülevaade mees- ja naisüliõpilaste taseme erinevusest vaadatuna 1938. a. sügisel Tartu Ülikooli sisseastumis- ja võistluseksamitel saavutatud tulemuste hinnete alusel.

Teaduskond.	Keskm. hinne eesti keeles		Keskm. hinne ajaloo		Keskm. hinne loodustead.		Keskm. hinne füüsikas		Keskm. hinne matemaatikas.	
	M.	N.	M.	N.	M.	N.	M.	N.	M.	N.
Usuteadusk.	3,02	—	3,33	—	—	—	—	—	—	—
Õigusteadusk.	2,98	3,04	3,07	3,06	—	—	—	—	—	—
Filos. teadusk.	3,61	3,25	3,66	3,31	—	—	—	—	—	—
Majandustead.	2,67	2,82	3,16	3,21	—	—	—	—	—	—
Mat.-lood. tead.										
Loodust. osak.	3,14	3,25	—	—	—	—	3,23	2,81	—	—
Matemaat. osak.	2,79	3,25	—	—	—	—	3,33	3,08	—	—
Arstiteadusk.	3,41	3,45	—	—	3,18	3,16	—	—	—	—
Rohut.-osak.	3,24	3,45	—	—	3,46	3,69	—	—	—	—
Loomaarstiteadusk.	2,89	3,05	—	—	2,92	3,22	—	—	—	—
Põllumajand. tead.										
Agron. osak.	2,83	3,00	—	—	—	—	—	—	4,12	3,20
Metsat. osak.	2,95	—	—	—	—	—	—	—	3,76	—
Kogukeskmine eesti keeles	Meest. 2,98	Naist. 3,18	Kogukeskmine teises eksamiaines:				Meest. 3,23	Naist. 3,25		

meil on alla rahuldava, 2,98, samal ajal naisüliõpilaste kogukeskmine ületab rahuldava, olles 3,18. — II-ses eksamiaines pole vahe üldiselt nii suur (m. 3,23, n. 3,25). Eksamiaineid üksikult vaadates paistab silma meeste kõrgem keskmine naiste omast füüsikas ja matemaatikas, ning veel suuremal määral naiste kõrgem keskmine eesti keeles, välja arvatud filosoofiateaduskond, kus see meestel on pisut kõrgem. Ka ajaloo osas naiste hinne pisut kõrgem meeste hindest.

III

1935. ja järgneval kahel aastal toimunud üliõpilaste arvu piiramise ja võistluseksami kasutamisele võtmise sihiks oli eelkõige ülikooli-haridusega tööjõudude arvu reguleerimine vastavalt riiklikele ja ühiskondlikele vajadustele. Teises järjekorras pidid võistluseksamid seega, et eksamitel nõrgemateks osutunud gümnaasiumi lõpetajad elimineeritakse, kaasa aitama ka üliõpilaste haridusliku tasapinna tõstmisele. Tegelikult aga võistluseksamid viimati nimetatud ülesannet kuigi tähtsal määral ei

täitnud, vaid võisid põhjustada neis teaduskondades, kus võistluseksameid sisseastujate vähesuse tõttu ei toimunud, hoopis vastupidist seisukorda. Teatavasti toimus üliõpilaste vastuvõtt eksamihinnangute paremuse järjekorras, sõltumata sellest, kas sisseastumist taotleja õiendas eksamid rahuldavalt või mitterahuldavalt. Vastavad andmed nimetatud aastail toimunud võistluseksamite kohta näitavad kujukalt, et umbes pooled vastuvõetud üliõpilastest õiendasid eksamid mitterahuldavalt, (tabel I). Seepärast osutus võimalikuks võistluseksamite abil neist teaduskondadest, kus eksamid toimusid, eemale hoida ainult kõige madalama hinnangu saajaid. Teisest küljest aga teaduskondades, kus sisse astuda soovijate arv ei ulatunud vastuvõetavate normini, komplekteeriti puuduv arv suurel määral nende isikutega, kes võistluseksameil soovitud teaduskondadesse ei pääsnud, seega kõige nõrgemateks osutunutele. Et sellane olukord viimati mainitud teaduskondade õpetamisnivoos ja pikemaajalisel esinemisel kogu vastaval kutsealal tegutsejaskonna hariduslikku ja kutseoskuslikku taset madala-

male nihutab, on täiesti mõeldav, sest, nagu tähelepanekud näitavad, lõpetavad ka väheandekad üliõpilased pikemaajase õppimise ja visa püüdlikkuse korral ülikooli. Tublisid, organisatoorseid võimetega töötajaid ja kutseala arendajaid neist aga tavaliselt ei saa.

Võistluseksamite aastail tekkis ka veel see ebatavaline nähtus, et sisseastumissooviavalduste esitamise lõpptähtpäeva eel hakati hulgaliselt põgenema teaduskondadest, kus ette näha oli võistluseksamite toimetulek, teaduskondadesse, kus sooviavalduste vähesuse tõttu neid karta ei olnud või kus loota võis väiksemat võistlust. Võib arvata — muidugi on see vaid oletus, — et „põgenikkudeks“ olid peamiselt kartlikumad ja oma võimeis vähemkindlad isikud. Kui see nõnda on, siis astus muidu vähemotsitavatesse teaduskondadesse eksamite kartusel osa inimesi, kellest arvata võib, et nad oma võimeilt ei seisa eriti kõrgel. Kui siis hiljem, pärast eksameid, komplekteeriti neis teaduskondades veel puuduv osa normist teistest teaduskondadest eksamite tulemuste põhjal väljajäänutega, s. o. tegelikult kõige nõrgemateks osutunutega, siis paratamatult pidi see mõningal määral mõjuma kõnesolevate teaduskondade õppijaskonna üldisele tasemele. Üksikult võttes on siin muidugi ka erandeid, sest ka vähemotsitavatesse teaduskondadesse astus ja astub ikka küllaltki gümnaasiumi lõpetajaid huvist vastava teadusala vastu, ning nende hulgas ka vägagi andekaid.

Arvestades eestoodud asjaolusid, ei saa võistluseksameid, sel kujul nagu nad toimusid 1935—1937. a., pidada kohaseiks vahendeiks üliõpilaste selektsiooniks ja arvu piiramiseks. Neid pidi asendatama, ja käesoleva aasta sügisel asendatigi, sisseastumiseksamitega. Ülikooli seisukohalt on need palju vastuvõetavamad, sest nad võimaldavad vastuvõetavate üliõpilaste selektsiooni igal juhul, ja nende puhul ei ilmne mitte sellaseid puudusi nagu eelnevail aastail toimunud võistluseksameil.

Eri küsimus on muidugi, kas meil Eestis üldse tarvis on üliõpilaste arvu piirata ja

ülikoolidesse vastuvõtmist korraldada täiendavate eksamite kaudu. Mis puutub esimesse küsimusse, siis olen kuulnud mõnelt poolt arvamist, et kõrgema hariduse omandamine olgu vaba, sest nii õppimine ülikoolis kui ka elu ise pärast ülikooli lõpetamist selekteerib need, kes on kohased ja võimelised haridust omandama ning rakendama, ja just üleprodutseerides olevat võimalik vabas võistluses kätte leida ning esile tuua kõige tublimaid ja andekamaid. — Tegelikult ei lahene see küsimuste-kompleks küll kaugeltki nii lihtselt, sest oma olemuselt on see vägagi komplitseeritud. Et meie rahvas ei ole kuigi suur, peaks riigi ja rahva huvides iga töövõimeline inimene leidma maksimaalselt võimete ja vajaduste kohast kasutamist. Selletõttu ei oleks õige ühelgi vaimsel või füüsilisel tööalal produtseerida sellasel rohkel määral tööjõude, et tekiksid suured reservid ja jääksid kasutamatult seisma, kuna mõnel teisel alal on töötajatest puudus, välja arvatud need juhud vaimsetel tööaladel, kus ülikooli või mõnda teise õppeasutusse astutakse hariduse omandamiseks huvist kõrgema üld- või erihariduse vastu, ilma et taotellaks seega teenimisvõimaluste loomist; suhteliselt see arv on aga väike.

Ka kõrgema haridusega isikute endi seisukohalt oleks ebaratsionaalne, kui nad pika aja kestel või üldse ei saaks oma jõudlusvõimet rakendada sellel tegevusalal, millele valmistumiseks on kulutatud palju energiat, kohanemis- ja õppimisvõimelisemaid eluaastaid ning materiaalseid vahendeid. Õigem oleks kõike seda kulutada mõne teise võimetekohase elukutse omandamiseks, kus töötamisvõimalused olemas.

Juba üksi neil motiividel, peale paljude teiste, arvan, on hariduspoliitiline juhtimine kõrgema hariduse andmisel õigustatud.

Ülikooli lõpetajate arvu reguleerimine ülikooli vastuvõetavate arvu piiramise teel, arvestades sealjuures selektsiooni ülikoolis endas ja teisi väljalangemise põhjusi stuudiumi kestel, peaks toimuma sellastes optimaalsetes piirides, et täiel määral rahuldataks kõik riiklikud ja ühis-

kondlikud vajadused kõrgema haridusega töötajate suhtes, andes üksikutele erialadel vaid töötajate väiksemaulatusliku ülejäägi. See viimati mainitu on sageli vägagi soovitatav, sest võistluspinge kui impulseeriv ja täiuslikkuse poole püüdmist ergutav vahend on mõningal määral tingimata vajalik.

Teine küsimus — kuidas teostada ülikooli vastuvõtmist üliõpilaste arvu piiramise korral — on sama hell kui eelmine. Vaidlematuks põhjõudeks on siin, et ülikooli peaksid pääsma eeskätt kõige andekamad ja edukamad gümnaasiumide lõpetajad. Seda eeldab esiteks juba ülikoolis toimuv töö oma loomult. Teiseks oleme meie sunnitud väikerahvana kultuurilisel ja teaduslikul alal suutma anda suhteliselt mitme- kuni mitmekümne-kordselt rohkem kui suurrahvad, meie juhtkond igal tegevusalal peab oma andekuse ja haridusega, s. o. kvaliteediga, saavutama niisama palju või rohkemgi kui suurrahvad kvantumiga. Seepärast tohiks ka „juhtkonna kandidaatide“, s. o. üliõpilaste valikul arvesse võtta ainult andekust ja edukust. Kui toimetada aga üliõpilaste vastuvõtmist mõne muu printsiibi alusel, kõrvale jättes andekust, või kui jätta ülikooli astumine kõigile soovijaile täiesti vabaks, siis pärastises võistluses ametitesse (tähtis on siin vaid juhtivatesse ametitesse) pääsmisel väheandekad lihtsalt tõrjuks suure osa andekaid eemale, n. ü. lämmataks nad ära. Tegelik elu näitab, et ametisse võtmine ja ametikohtadel edutamine igakord kaugeltki ei toimu ideaalse printsiibi — andekuse ja edukuse põhjal, vaid määrava tähtsusega on sageli teised tegurid, nagu tutvus, organisatsiooni kuuluvus, sugulus jt., ning võimete tublidus, andekus tuleb arvesse ainult sedavõrd, kui võrd valikut tuleb teha kandidaatide hulgast, kes ühele neist tegureist vastavad. Ka tuleb mainida, et sageli ametikohtade täitmisel väheandekas või keskpäraste võimetega ametkonna juht võib võtta ametisse ainult keskpäraseid isikuid ning hoida eemale endast andekamaid, eriti veel kui tegemist on järelkasvu küsimustega.

Andekuse ja edukuse hindamist gümnaasiumide lõpetajate vastuvõtmisel ülikooli oleks mõeldav korraldada kas küpsustunnistuste või sisseastumiseksamite põhjal. Et aga meie gümnaasiumid omasid seni väga erineva taseme, mille tõttu nende lõputunnistuse hindend omavahel kuigi võrreldavad ei ole (see nähtub ka teataval määral tabel V) ei saa see võimalus praegusel ajal selektsioonivahendina kõne alla tulla. Ka on tõsiselt ja põhjendatult karta, et selle selektsiooni viisi kasutamisele võtmisel mõned gümnaasiumid hakkavad omi õpilasi lõputunnistustel kõrgemalt hindama.

Jääb järele teine võimalus — sisseastumiseksam. Kahtlemata ei ole ka eksam ideaalne vahend õpilase võimete ja andekuse hindamiseks, kuid hea korralduse ja küllaldase põhjalikkuse korral võimaldab ta siiski saada kaunis tõetruud pilti õpilase võimetest. Ma ei taha sugugi väita, et ülikool oleks seni sisseastumis- ja võistluseksamid väga hästi korraldanud. Kindlasti on tarvis siin mõndagi muuta ja parandada, mis võimaldaks eksaminandi paremat tundmaõppimist ja tema võimete täpsemat hindamist. Ka võiks mõningaid muudatusi ette võtta eksamiainetes. Eriti tarvilik oleks eksamiülesandeid korraldada nõnda, et selgemini esile tuleks ja omavahel hindamist leiaks ülikooli sisseastumist taotlejate üldine areng ja andekus ning võimaluse korral ka organisatoorsed omadused. Kuid organisatoorsete võimete hindamine on juba märksa raskem, sest et sageli see omadus või selle puudumine alles tegelikku kutsetöösse rakendumisel avalikuks võib tulla.

Nagu käesoleva kirjutuse esimeses osas näidatud, tekkis üliõpilaste arvu piiramise ja sisseastumis- resp. võistluseksamite vajadus kolmel põhjusel: 1. üliõpilaste üli-suurest arvust mõnes teaduskonnas, 2. üleproduktioonist mõnel erialal ja 3. gümnaasiumi lõpetajate puudulikkusest ettevalmistusest. Teatavasti kasvas meil gümnaasiumide ja teiste gümnaasiumi-õigustega koolide arv Vabariigi algusest peale väga kiiresti.

Poola kultuurilise arengu pale enne ja nüüd

Kultuuri probleemidest ei või kunagi rääkida abstraktselt, seepärast et ei ole kusagil kultuuri, mis ei oleks tihedalt seotud ühe rahva grupiga. Siin me räägime muidugi vaimukultuurist, sest materiaalne kultuur võib olla ühine paljudele gruppidele. Põhiteguriks, mis eraldab ühe etnilise grupi teistest, on keel. On ka teisi tegureid (geopoliitilised, kliimaatilised, eluviis, majandus jt.), aga keel kui üksuse algupära väljendus on kõige tähtsam. See tõsiasi näitab meile, et ei saa rääkida ühest abstraktselt kultuurist, vaid tuleb arvestada diferentseerumist.

Iga rahvas paneb end maksma oma vaimse kultuuri kaudu. Kultuur alles annabki rahvale elu. Riik võib ju kaduda, aga rahvas jääb püsima, kui tal on oma kultuur. Tänapäeva Euroopa näitab meile seda selgesti.

Kui mõnelt välismaalaselt pärida, mis ta mõtleb poola kultuurist, siis võime oodata umbes järgmist vastust: 1. Ta on omapärane. 2. Ta on vana ja tal on rikkad traditsioonid. 3. Ta on Lääne-Euroopa orientatsiooniga, tugevasti mõjustatud katolitsismist jne. Võib-olla keegi lisab veel, et see on „panide“ kultuur, tähendades sellega, et selle kultuuri loojaks ja arendajaks oli õigupoolest vaid aadliseisus.

Tihti aga unustatakse mainida, et — tänu oma kultuurile — poola rahvas suu-

tis üle elada surveaja, et just tol ajal ta lõi endale algupärase elustiili. Kohanedes ebasoodsate elutingimustega, ta andis Euroopale uued väärtused, mida ei olnud varem tema enda ajaloos. Poola romantism — Mickiewicz, Slowacki, Chopin — kui piirduda vaid paari nimega — oli niisugune kultuuriline jõud, mis ületas kaugelt oma maa piirid. Unustatakse veel sageli mainida, et poola rahval, olles jagatud kolme riigi vahel terve sajandi kestel, puudusid igasugused võimalused normaalseks arenemiseks. Hoolimata sellest ja tänu sellele sündis uus rahvuslik ideoloogia, mis mitte ainult ei levinud kogu Poola rahva hulgas, vaid mõjustas ka teisi, andes neile eeskujuga ja õhutades neid võitlusele olemasolu eest.

Näiteks poola kirjanduses 19-nda sajandi kestel on seesuguseid teoseid ja kirjanikke, kes teeksid au igale vabale rahvale.

Nii me näeme, et just poola kultuur oli see, mis kaitsis rahvast täieliku hävinemise eest. Ei tohi aga unustada, et see suur ja omapärane areng oli ebanormaalne. Selle aluseks oli võitlus olemasolu eest ja seepärast see kultuur on tihtigi mittereaalne, eluvõõras, tahtes põgeneda kurvast argipäevast unistuste ja igatsuste maailma. Selle kultuuri eesmärgiks oli anda rahvale julgust ning lootust. Selletõttu puudub sel kultuuril objektiivne hindamisvõime. Ta kas kaldub tendentsi, idea-

liseerib — või vastupidi — nähes vigu, mustab neid liialt ja satub ääretusse pessimismi.

Sellel kultuuril on ainus siht — vaba Poola. See on tema kõrgeim, absoluutne väärtus; kõik muu on abinõuks. Kas jutt on kirjandusest, kunstist või teadusest — kõikjal näeme sama. Meie aga ei pea arvama, et see oli egoistlik seisukoht. Vabastatud Poola pidi avama ka teistele uued horisondid.

Niinimetatud poola messianism, romantilise rahvafilosoofia tippsaavutus, õpetas ju, et Poola pidi surema nagu Kristus inimkonna eest ja et Poola ülestõusmine tähendab kõigile vabadust ja õiglust maailmas.

Need visioonid näivad meile tänapäeval ülespuhutuina, liialdatuina, aga kui vaatleme seda paatoseta, siis peame ütleva, et see oli poliitiliselt selgesti nähtud.

Oli ju ka selle aja poola kultuuris liiga palju „rahvuslikkust“ — kõikjal pidi olema Poola ja ainult tema. Sellest tuli ka rahvuslike traditsioonide liialdatud jumaldamine.

Utlesin juba, et niisugune kultuuriareng tõi enesega kaasa omapärase elustiili, mis vajutas pitsati kogu rahvale.

Me tunneme hästi seda poola tüüpi 19ndast sajandist — mässajat, patriooti, kes deklameerib entusiastlikult romantikute värse, kes iga silmapilk on valmis oma isamaa eest surema, kes aga võib-olla ei oska tema eest elada!

Mitte külm ratsionalism, vaid tunneteküllus oli tole kultuuri põhielemendiks. Romantism ei olnud mitte ainult väljendusvormiks kunstis ja kirjanduses, vaid ta dikteeris kogu rahvale elamis- ja käitumisi.

Poola eliit tundis, et rahva tulevik ei olene mitte ainult aadliseisusest, ja ta hakkas idealiseerima teisi rahvakihte — esiteks talupoegi, siis töölisi. Aga ka see oli enam igatsemine ja unistamine kui reaalne töö.

19. sajand seesugustes tingimustes tõstis tähtsale kohale poola naise ülesanded. Kui parimad mehed võitlesid, surid või

saadeti Siberisse ja kindlustesse, siis pidi poola naine olema kodus valvel rahva ideaalide ja traditsioonide edasikandmise eest. Sel viisil sai ta endale kõik mehe õigused, samal ajal aga mõjustades rahva kultuuri ka naiselike joontega.

Teistele kultuuridele ei suhtunud Poola tol ajal objektiivselt. Ta võttis neist omaks ainult seda, mis oli talle kasulik võitluseks. Siin oli ka palju liialdusi, aga samal ajal oli see ka võib-olla tõenduseks rahva tervest instinktist, mis ei tahtnud eksida oma arengu õigelt teelt.

Kurbus, valu ja lein, võitlus ning viha, unistused ja igatsused, põgenemine reaalsusest — need jooned iseloomustavad tolle aja poola kultuurilist palet.

Nüüd on unistused täitunud. Poola on vaba. Endised igatsused on nüüd reaalne elu. See tõi enesega otsekohe kaasa täieliku pöörde kultuurilises arengusuunas. Esiteks kerkis kõikjal ammu-unustatud elurõõm. Kadus Poola, mis varjutas kõike, ilmus igapäevane, harilik elu nagu teisteski maades.

Nüüd ei ole realiteediks mitte ainult rahvas, vaid ka riik. Ja sel riigil on tarvis teissugust kultuuri. Esimeseks mureks oli kõikide mälestuste hävitamine võõra valitsuse ajast. Otsekohe mindi jälle äärmusteni. Kõik, mis oli varem, on halb. Mis vanasti oli püha ja puutumatu, satub nüüd valju arvustuse alla. Samal ajal aga see endine idealism mõjutas ikka veel poola rahvast, kuigi alateadvuslikult, ja nõudis temalt, et ta teostaks asju, mis hämmastaksid maailma. Hakati vaatlema teisi riike ja rahvaid uue pilguga, tahtes omaks võtta kõike parimat.

Kirjandus hakkas kirjeldama argipäeva ja hariliku inimese saatust — huvist inimese enda vastu ja mitte, nagu varem, ainult Poola pärast. Kunst nägi uut realiteeti, hakates maalima kõike, mitte ainult poola maastikke ja stseene poola ajaloo.

Ka poola teadusel laieneb silmaring ja ta annab enesele aru sellest, et ta ei pea mitte olema ainult Poola teenistuses, vaid ta peab end arendama iseenda pärast, rõõbiti teiste maadega.

Uldiselt kultuur peab nüüd olema vaba inimese väljendus. Poola kultuuriline tase peab tõusma nii kõrgele, nagu see on parimatel riikidel Euroopas. Peab arendama iseteadvust ja usku oma võimetesse.

Nüüd hakkab Poola hindama objektiivselt seda, mis on head välismaal, nagu täieõiguseline rahvas teiste keskel.

Kõikides liialdustes antakse hiljem pikkamööda järele, katsutakse olla ka objektiivne 19-nda sajandi vastu, hinnata seda, mis oli seal head ja väärtuslikku.

Peasihiks on praegu luua tasakaal tunnetekülluse ja kaine mõtlemise vahel. Ei tarvitse hävitada idealismi — vastupidi! Rõhku panna uute ideaalide loomisele, seejuures aga arvestades ka realiteeti. Pearealiteediks on aga praegu Poola riik, konkreetne rahva eluvorm, mitte enam, nagu varem, muinasjutuline rahvas, kes kannatas nagu Kristus.

Elav, konkreetne inimene hakkab siin elama oma elu. See ei pea olema enam legendaarne kangelane, vaid teadlik ja töötav kodanik. Muidugi sellel kodanikul on olemas oma rassi temperament ja fantaasia, tunde- ja mõtteviis — aga ta peab elada oskama nagu teised.

Riigi idee, indiviidi side riigiga — see on võib-olla kõrgeim poola tänapäeva kultuuri saavutus. See ei tähenda aga kõikide individuaalsete õiguste loovutamist riigi kasuks. Poola tahab, et riik võimaldaks oma rahvale kultuuri, mitte aga, et riik oleks kultuuri ainsaks sihiks.

Praegune põlv Poolas erineb juba tugevasti oma vanematest. Ta omab vourusi, milliseid ei tunnud ennesõjaaegne generatsioon: kõigepealt selget ja konkreetset mõtlemis- ja väljendusviisi. Vastumeelt on talle udused fantaseerimised ja tühjad fraasid. Ta ei karda olla naeruväärne ja — mis kõige tähtsam — ta ei tee illusioone iseenda suhtes. Tal ei ole ka alaväär-

sustunnet. Ta ei jumalda välismaad ainult sellepärast, et see on välismaa, ja lõpuks — ta ei karda kriitikat, sest kartus kriitika ees on orjavaimu tunnuseid. Praegune põlv ei ole võib-olla nii heroiline, praegune kunst ja kirjandus ei ole nii värvi- ja vaimustusküllane, aga nad on õnnelikumad, arenedes normaalsetes tingimustes. Sellel põlvel on palju tööd uue kultuuri loomisega, mis ei ela ainult unistustes ja fantaasias. Ta tahaks näha, et see uus kultuur leviks kõige laiemate rahvakihid saaksid aidata kaasa kultuuri loomisele. Ta tahab kasutada väärtusi, mis peituvad rahvas ja mis seni uinusid, neist luua uue kultuuri elemendid, mitte, nagu varem, unistades ja idealiseerides, vaid — reaalse töö kaudu. Poola rahvas ei pea olema ainult kultuuri kasutaja, vaid ka kultuuri looja. Regionalism, mis nii tugevasti on arenenud Poolas viimaste aastate kestel, on selle tendentsi parimaks näiteks.

Praegune põlv Poolas tahab olla selles töös iseseisev, aga mitte kaotada kontakti Lääne-Euroopaga. Ida on talle ikka veel võõras ja kahtlane. Selles ei ole mingit nn. „orientatsiooni“. On ainult üks — poola orientatsioon, milleks on küllalt traditsioone. Uus kultuur ei tohi olla määratud ainult „pühapäevadeks“, vaid peab realiseeruma igapäevase töö abil, nii tähtsusetu kui see ka ei näi olevat.

Vana poola aadellikkus elab selles kultuuris edasi; aga see aadellikkus on praegu kättesaadav igapäevale, kes seda väärrib. Need aadellikkuse printsiibid püüavad tõsta teisi enese kõrgusele, mitte laskuda alla nende juure.

Eelmine, mitte vaba Poola aegne kultuur õpetas peamiselt isamaa eest ilusasti surema; praegune käsib esijoones ilusasti tema eest elada.

Jaan Lattik 60-aastane

Esimest korda kuulsin Jaan Lattikut kõnelemas Asutavas Kogus. Olime tollal gümnaasiumi viimaste klasside õpilased ja harrastasime käia kuulamas meie suurte meeste kõnesid Asutava Kogu koosolekuil. Ebamääraselt on ühest sellasest õhtust meeles, et olid arutusel mingid maaga seoses olevad küsimused, mis Lattikule kui maalt pärit olevale poliitikamehele olid mõistagi väga lähedased. Mäletan, kirjanik kõneles isakodust, kõneles vaimustusega ja tuliselt. Ei sobinud nagu sellane tundeküllane kõne neisse ruumesse, nende asjalike meeste kõrvadele. Kuid Lattik tahtis veenda, kõneles hästi ja mulle on jäänud tänapäevani sellest õhtust meele ta soojatämbri-line, veidi nasaalne hääl.

Teinekord, siis juba üliõpilasena, kuulsin Lattikut kui haridusministrit kõnelemas 1926. a. „Vanemuises“ August Kitzbergi 70 a. sünnipäeva juubeliaktusel. Ja kunagi hiljem meie Vabadussõja sangari Julius Kuperjanovi hauasamba avamistalitusel Tartu kalmistul. Kõigist neist kordadest on säilinud arvamine, et Jaan Lattik on meie kuldsuu, on meie paremaid kõnelejaid.

Niisama hea vestleja on ta ka oma noorsooraamatuis, mis on täis naerunärve kõditavaid poisikeste vempe, võrumurdelist lõbusat dialoogi, intiimseid kodukirjeldusi

ja pulbitsevat noorusvallatust. Noorus — „see on nagu pärm, mis pudelis keeb ja korki ähvardab ära visata. Pärmil on elujõud sees; ta tikub välja, tahab vabaks saada“, kirjutab Lattik „Mälestustes“ („Meie noored“). Ja neid nooruse käärismiisi nii tõsiseil kui ka koomilisel juhtudel püüab jäädvustada kirjanik oma noorsoojuttudes.

Minu esimesed muljed Lattikust on siiski pärit ta esimesest noorsooraamatust „Meie noored“ (ilm. 1908), kusjuures suurimat nalja valmistas meile lastele jutustus „Imä õe“, mida jõudsime tsiteerida korduvalt. Ent lugedes nüüd Lattikut, jääb mulje, nagu loeksid kirjaniku memuaare, mitte ainult huumoriküllaseid noorsoojutte. Ja ilmunudki on nad teatud kronoloogilises järjestuses. Teos „Meie noored“ sisaldab rea autobiograafilisi mälestuskilde kirjaniku varajasest lapsepõlvest, rea viisandeid Võrumaa talulastest, mis on kantud paberile spontaanselt, kunstipärasesse vormi valamata. Kaunistamata ja lihtsed on need jutustused oma ehtsuses, elulähedased ja alati värsked nii oma koomikaga kui ka sügavusega. Nii mitmeski Lattiku noores võib aimata kirjaniku enda tunge ja igatsusi, eriti aga „Noorte soovides“ („Meie noored“) esinevas Värdis, kes mainib, et ta suureks saades „...osta hulga papõrt ja nakka ajalehti kirutõmõ“. Näeme, et väikese Värdis soovid on teos-

tunud ja Jaan Lattik on tõesti kirjutanud ajalehti, on kirjutanud terveid raamatuid, kuigi ta kahetseb „Mälestustes“, mis kajastavad ta esimesi koolimuljeid: „Oleks sel korral keegi osanud sulega ümber käia, siis oleks ta võinud kerge vaevaga suure raamatu välja anda“.

Teos „Meie noored“ kajastab lapsepõlve esimest etappi, püksata veedetud varast aega, mis möödub niisama ruttu kui suvi. „Saad paar korda lombi ääres käia, korda paar metsas, ema käest ka natukene särü — ja juba ongi mihkklipäev käes.“ Niisama ruttu on möödas muretu lapsepõlv, juba „kistakse püksid jalga, võetakse kelk käest ja algavad elumured, sest suur punane kukk aabitsa esimesel leheküljel kuulutas uue päeva tõusu“.

Järgmine noorsoojuttude kogu „Minu kodust“ (1921) on igavesti uus laul kodust, antud juhul maakodust keset Võrumaa metsi, mäekünkaid ja järvi. Napisõnaliselt maalib kirjanik ise visandi oma kodust. „Kodu, see oli vana pikaldane elumaja ühes rehetare ja sellesama nimelise alusega, katusel elupoolses otsas oli korstnajupp, mis nagu küürukistud vanamees suitsu suust välja ajas; kodu, see oli muru paksu rohuga kaetud, mida sead heameelega sõid; kodu, see oli lomp vära lähedal, kust sauna vett võeti, kaev keset muru, alatare ja kõik teised hooned kokku, see oli mu kodu“ (lk. 6). See on idüll eesti talutarest kõigi ta elanike äripäeva pisiaskeldustega, sügava maaarmastusega ja töökusega. Kerkib silme ette pühapäevane kodu, päikeselise, puhtam ja ilusam argipäevasest. Veel on siin mälestusi koduümbruse võludest kõigil aastaaegadel, huvitavalt ja vägagi algupäraselt ning lapse taibule vastavalt on antud iseloomustusi koduloomadest, on mõnigaidki koomilisi stseene taluelust. Üldiselt on aga nimetatud jutustuskogu kandvam osa tõsisem ja huumorikehvem eelmisest, mõned lood, nagu „Viinassaare Margus“ jt. isegi igavavõitu. Mis aga torkab silma kummagi kogu läbilugemisel, on see, et kirjanik käsitleb väga soojalt ema ja lapse vahetorka, osates kujutada väikeste episoo-

dide ja tähelepanekute varal nende kahe vahel valitsevat suurt sõprust. Oma lakamatut armastust vanemate ja kodu vastu tõestas kirjanik ka oma hiljutisel 60 a. sünnipäeval, mille ta veetis Karula surnuaial vanemate kalmukünkal koduümbruses, eelistades seda sõitu igasugu seltskondlikele kohustustele. Et need siledmed on tõesti tugevad, seda kinnitab kogu ta looming, mille põhiteemaks on kodu. Kogus „Koolipoisid“ (ilm. 1936. a. „Päevalehes“, eriraamatuna 1928. a.) kirjutab ta: „Kodu oli oma vaesusega meid lapsi ja vanemaid siiski nii osavasti ühte köitnud, et annab surmal kiskuda, enne kui ta meist jagu saab, meie ühtlust lõhub“ (lk. 47).

Kui Lattiku loomingust ütelda, et see on eranditult subjektiivne, siis võiks seda eriti rõhutada mälestuskogu „Koolipoisid“ puhul. Siin mäletab kirjanik vaid neid asju, mis ta hingele on lähedased, kujutab vaid neid paiku, kuhu viivad elavad mälestused vägisi tagasi. Millega pole hingelist sidet, sellest vaikitakse, nagu Treffneri koolist, millest muljed on märksa halvemad kui Tammsaarel „Tões ja õiguses“.

„Koolipoisid“ on tüki meie kultuurielu Tartu ja Valga linnade taustal, teose peategelasiks olles rida kirjaniku kaasaeglaste koolipäevilt. Siin kirjeldatakse vaimsete huvide ärkamist eesti noortes, huvi eestikeelse raamatu vastu, mis oli tol ajal veel haruldus. Oli ajastu, millal veel ei harrastatud kehakultuuri, millal vaimsed huvid olid esikohal. Luges eestikeelset raamatut, tärkas tulevases kirjanikus „vaikne soov ka ise midagi kirjutada“ (lk. 51) ja sellest ajast on päritki ta esimesed kirjanduslikud katsed, mis leidsid vastuvõttu ja avaldamist Jaan Tõnissoni poolt.

1928. a. ilmunud „Mets“ sisaldab jälle lühikesi visandeid kirjaniku lapsepõlvest. Nisse on põimitud kodukohaga seoses olevaid vanarahva suust kuulnud muinasjutte ja ebausku. Loetagu vaid selles kogus esinevaid jutustusi: „Mets“, „Palanu soo“, „Unistused“, „Käskjalg“ jt., siis on selge, kui suurt osa on mänginud kirjaniku lapsepõlves mets, emakeelt kõnelev kodumets. Ega muidu poleks Koivaliinast

tulijad lubjatoojad ütelnud piiriäärsest metsast: „na umma lätipuu, kõnõlõsõ läti kiilt“.

Kuigi peale ülalmainitud noorsooramatute on Jaan Lattiku sulest ilmunud veel jutustus „Surnu pruut“ (1924), reisikirjeldus „Lõunamaale“ (1925), vaimuliku sisuga teosed „Martin Luther“ (1924) ja „Elavad sõed“ (1932), väärib autor tähelepanu siiski pigemini noorsookirjanikuna. Ajal, millal meie algupärane lastekirjandus polnud kuigi arvukas, täitis Jaan Lattiku sellekohane looming tühja koha meie noorsoolektüüris. Lattiku lapsepõlve romantika on leidnud huumoriküllase väljendusvormi

ta noorsooramatuis, neis on jäädvustatud paljudegi meie vanema põlve tegelaste noorusmaa. Need on kirevad Võrumaa maastike laigud, kus askeldavad Lattiku jutustuste peategelased — noored, kes kõnelevad elavat kõnekeelt, igatsevad vabadust ja unistavad kaunist tulevikust.

Kahetseda tuleb vaid, et Lattiku teosed on trükitud nii halval paberil, on välimu-selt nii vähe ligitõmbavad, täis trükivigu ja keelelisi konarlusi. Soovida tuleks, et nad ilmuksid redigeeritult kaunimas väli-muses, sest Jaan Lattik väärib seda kui meie klassik-noorsookirjanik.

VARAMU RINGVAADE

Andmeid läti kultuuri arengust

Läti Vabariigi 20-nda aastapäeva puhul

Läti Vabariigi väljakuulutamise päeval, 18. nov. 1918, oli veel käimas vabadussõda, seepärast puuduvad andmed õppetöö ulatuse kohta alg- ja keskkoolides kahel järgneval talvel. Haridusministeerium sai alles juulis 1919 asuda kooliküsimuse lahendamisele, kui oli vaja alustada peaaegu mittemillegi, sest suurem osa endistest koolimajadest oli sõjakeerises hävinud, inventar ja õppevahendid evakueeritud, õpetajad laiali pillatud või rindel. Rahva Nõukogu võttis haridusasutuste seaduse 8. dets. 1919 vastu ja see jäi hiliisemate muudatustega kehtima 1934. a. sügiseni, kui anti uus seadus.

Rahvakoole oli Lätis 1920./21. õppeaastal üldse 1584 ja mõningate ümberkorralduste tõttu tõusis nende arv 1929-ni 1936./37. õppeaastal. Õpilasi oli neis koolides algul 153.883 ja viimati 231.591, kuna õpetajate arv tõusis samadel aastatel 3964-lt 9137-ni. Kuueklassilise kursuse lõpetas 1936./37. õppeaastal 14.041 õpilast.

Alamaid kutsekoole oli 1920./1921. talvel 14, õpilasi neis 472, kuid möödunud õppeaastal vastavalt juba 78 ja 6600. Ainult Kr. Valdemari nimeline mere- ja laevateaduskool Riias töötas algusaastal 9 õpetaja ja 62 õpilasega, möödunud õppeaastal 25 õpetaja ja 223 õpilasega. Ka Liepajas ja Ventspilis töötasid samasugused koolid, kuid vähese osavõtu tõttu likvideerusid nad peagi.

Keskkoolideks, mis oma õpilastele annavad õiguse astuda ülikooli, loe-

takse Lätis gümnaasiumid, kommerskoolid, põllutöö ja aianduse keskkoolid, õpetajate instituudid, tehnikumid ja kunsttööstuse kool. Kõiki keskkooli oli 1920./1921. õppeaastal kokku 90, õpilasi neis 22.244, õpetajaid 1560, kuna möödunud talvel oli kõiki keskkooli 112, õpilasi 22.620 ja õpetajaid 2355. Täieliku kursuse lõpetasid 1923./24. õppeaastal 2938 õpilast ja möödunud talvel 3018 õpilast.

Kõrgemaid kutsekoole ja instituute on Lätis praegu arvult 12 ja nende sekka kuuluvad muuseas Põllutöökoja majapidamiskool, vene kõrgemate teaduste instituut, saksa Herderi instituut, inglise keele instituut, halastajaõdede kool, kommers- ja tehnikainstituut ja veel mõned teised. Neis asutusis õppis talvel 1922./23. ainult 14 õpilast, möödunud aastal aga 1322. Lõpetajaid oli viimati 55.

Akadeemilisi õppeasutusi oli siiani kolm, nimelt ülikool, konservatoorium ja kunsti akadeemia, kuna nende kõrvale on praegu organiseerimisel veel neljas kõrgem kool, nimelt põlluteaduse akadeemia, asukohaga Jelgavas (Miitavis).

Läti ülikool Riias asutati 1919. aastal ja tal on üksteiskümmend teaduskonda, nimelt 1) ehituskunsti, 2) inseneriteaduste, 3) mehaanika, 4) keemia, 5) põllumajanduse, 6) arstiteaduse, 7) loomatarvitajate teaduste, 8) matemaatika ja loodusteaduste, 9) rahvamajanduse ja õigusteaduse, 10) keele- ja mõtteteaduse ning 11) usuteaduse teaduskond.

Ülikoolis võivad õppida mõlemast soost isikud, kes lõpetanud keskkooli kursuse ja rahuldavad mõnel vajalikul puhul ülikooli nõukogu poolt väljatöötatud vastuvõtu tingimuste nõuded. Kui ruumi jätkub, antakse õppimisvõimalusi ka vabakuulajatele. Sisseastujate üldarv, kaasa arvatud 1937./38. õppeaasta, siiani on 21.409. Sellest arvust langeb kõige rohkem rahvama- janduse ja õigusteaduse teaduskonnale, nimelt 5168 ehk 24,1%, kuna kõige vähem langeb loomaarstiteaduskonnale, nimelt 455 ehk 1,8%. Möödunud õppeaastal oli üliõpilaste arv 6802, nendest mehi 4792 ja naised 2010, kellest läti rahvusse kuulus 5776 isikut. Samal ajal õppis seal 20 eest- last, neist mehi 15 ja naised 5. Kõnealusel ajastul on ülikooli lõpetanud 4049 meest ja 1734 naist, kokku 5783 isikut. Doktori astme on sama aja jooksul omandanud 114 isikut.

Ülikooli esimesel õppeaastal oli seal õppejõude 185, 1936./37. õppeaastal aga 405, neist mehi 368 ja naised 37.

Konservatoorium Riias asutati ühtaegu ülikooliga. Õpetus on jaotatud 7 osakonda, neist on 6 spetsiaalset ja 1 obligatoorne teoreetiliste ainete osakond. Õpilasi võetakse vastu eksamiga. Lõpetajaid on konservatoorium algusest kuni minevase õppeaasta lõpuni annud üldse 553, neist mehi 235 ja naised 318. Üldine õpi- laste arv oli algusaastal 363, mineval talvel 290. Kõige suurem õpilaste protsent on olnud klaveriosakonnas, läbistikku 30,7%, seejärel lauluosakonnas, keskmiselt 27,2%. Õppejõude oli viimasel aastal 37, neist mehi 27 ja naised 10.

Kunstide akadeemia Riias alustas tegevust 1921./22. õppeaastal 79 õpila- sega, nende kõrgeim arv oli kaks talve järgemööda 1930.—1932. aastal 301, viimasel talvel aga 191, neist mehi 132 ja naised 59. Oma kestvuse ajal on akadeemia an- nud lõpetajaid üldse 189 isikut, neist mehi 148, naised 41. Õppetöö teostub 1) üldklas- sis, 2) meisterateljeedes maali, skulptuuri, graafika ja kunsttööstuse alal ning 3) pe- dagoogilistel kursustel. Vastu võetakse ka

andekaid isikuid, kel pole keskkooli- haridust.

Õppejõude oli akadeemias algusaastal 7, möödunud talvel 20.

Hariduse täiendamisel nii õppeasutustes kui ka väljaspool on suur kasvatuslik ülesanne täita raamatukogudel. Nii nende kui ka neis leiduvate raamatute kohta Lätis saame lähemaid andmeid Läti riigi statistikavalitsuse kokkuvõt- teist järgmisel kujul:

Algkoolide juures oli läinud aastal 1709 raamatukogu ja neis kokku 1.973.684 eksemplari raamatuid. Ala- mail kutsekoolidel oli samal ajal 25 raamatukogu 72.869 raamatuga, kes- koolidel, kõrgemal kutsekoo- lidel ja instituutidel 108 raama- tukogu 438.647 eksemplariga, ning aka- deemilistel õppeasutustel kol- mes kogus 333.416 eksemplari, sellest üli- koolil 317.421 raamatut.

Avalikke raamatukogusid oli Lätis 1936. aastal arvalt 911 ja neis raamatuid kokku 2.021.697 eksemplari, neist lätikeelseid 1.151.310 eks. ehk 56,9%. Lu- gejaid oli avalikkudes kogudes samal ajal registreeritud 160.425, nende seas naised 70.010.

Riigi raamatukogus Riias oli 1936. aastal 514.030 köidet, valitsusasutuste kolmeteistkümnes erikogus 1. apr. 1937 kokku 444.302 köidet. — Riigi raama- tukogu kasutajate arv on viimastel aastatel olnud läbistikku 5000. Koju sealt raamatuid ei anta, selleks on olemas dublet- tide osakond.

Kirjastusoludest Lätis annab pildi järgmine ülevaade, milles esitame ar- vusid raamatute, ajakirjade ja ajalehtede kohta.

Aastal 1919/20 ilmus 820 eriraamatut, neist läti keeles 765, kuid a. 1937 juba 1333 eriraamatut, neist läti keeles 1103. Üldse on iseseisvuse kestvusel 1937. a. lõ- puni ilmunud 24.201 raamatut, neist läti keeles 20.227. Lehekülgede koguarv selle aja jooksul teeb välja 2.790.375. Viimase aasta üldine tiraaž on kokku 3.329.364 ek-

semplari. Uksikalade järgi on samal aastal ilmunud üldise sisuga teoseid 77, filosoofiat 22, usuteadust 63, ühiskonnateadust 384, keeleteadust 5, eksaktteadust 32, praktilist teadust 158, kunsti ja sporti 50, ilukirjandust 455, ajalugu ja maadeteadust 87. Viimase aasta üldtiraazis on väike tagasimineku võrreldes 1936. aastaga, millal see arv oli 4.022.431. Iga inimese kohta, kaasa arvatud ka lapsed, tuleb iseseisvuse ajal ilmunud raamatuid 30 eksemplari.

Ajakirju ilmus 1920. aastal üldse 45, 1937. aastal aga 154, neist Riias 125, kuna üldarvust langeb läti keelele 135. Iga kuu ilmub 80 ajakirja, iga nädal 19, teised harvemini. Kirjanduslikke kuukirju on kokku 16, neist lätikeelseid 14. Neli neist trükitakse rohkem kui 10.000 eksemplaris.

Ajalehti ilmus mineval aastal 47, neist lätikeelseid 33, saksakeelseid 5, venekeelseid 4. Igapäev ilmub 3 ajalehte, neist 1 läti, 1 vene ja 1 prantsuse keeles. 6 korda nädalas ilmus 10 ajalehte, neist läti keeles 6. Üldine eksemplaride arv oli 87 miljonit. Kõige rohkem tellib ajalehti Vidzeme, millele järgneb Riia linn, kuna kõige vähem tellijaid leidub Zemgales.

Kutselisi teatreid töötas Lätis 1936./37. talvel 16, neist lätikeelseid 11, kuhu kuulub ka rahvuslik ooper. Istekohti oli kõigis teatris kokku 9762, etendusi 2695, lavastusi 319, neist lätikeelseid 214.

Hariduse edendamiseks on riik ja omavalitsused 1936./37. talvel üldsummas kulutanud 35.507.000 latti.

Läti kultuurfond alustas tegevust 1920./21. talvel võrdlemisi väheste summadega, nimelt 875.214 latiga, aga 1928./29. aastal tõusid antud toetused juba üle 2 milj. lati. Siis järgnes mõningaid kõikumisi, kuni viimasel kahel aastal väljaantud toetused poolteise miljoni lati kõrgusel püsisid. Möödunud aasta lõpuni on kultuurfond toetusteks välja annud üldse 16.100.000 latti. Viimase aasta toetustest olgu mõned suuremad lähemalt märgitud. Nii anti Riia ja provintsi teatritele kokku

371.825 latti, organisatsioonidele kultuurilisteks otstarveteks 236.212 l., seltskondlike ehituste jaoks 200.000 l., teaduslike teoste kirjastamiseks 68.550 l., populaarteaduslike teoste kirjastamiseks 96.200 l., „sõbraliku üleskutse“ aktsioonile raamatukogude toetamiseks 80.000 l., isamaa auhinna fondile 50.000 l., ajakirjade tellimiseks raamatukogudele 55.250 l., kunstnikele välismaa stipendiumeks 27.300 latti, maalingute ostmiseks 36.300 l., teadlaste välismaareisideks 29.650 l., teaduslike uurimusteks 15.200 l., Läti maasse puutuvate uurimuste teostamiseks 46.107 l., muusikateoste ostmiseks ja kirjastamiseks 15.000 l., sümfoonilise muusika edendamiseks 16.000 l., rahvakonservatooriumidele 15.000 l., rahvaraamatukogude täiendamiseks 10.000 l., kooliraamatukogudele 15.000 l., spordi ja kehalise kasvatuse toetuseks 15.000 l., rahvaülikoolidele ja kursustele 20.000 l., muusika ja teatritegelastele välismaareisideks 27.300 l., läti kirjanike teoste tõlkimiseks võõrkeeltesse 4370 l., haridustegelaste auhindamiseks 6850 l., ilukirjanduse preemiateks 4000 l., kujutava kunsti preemiateks 3000 latti, teaduslike teoste preemiateks 6250 l., klassikute tõlkimiseks läti keelele 3600 l., helikunsti preemiateks 4500 l. ja mälestussammaste püstitamise toetusteks 5000 latti. Peale selle on ühiskondlike ehituste toetamiseks reserveeritud 200.000 latti.

Kirjanduse, teaduse ja kultuuri edendamiseks on olemas veel terve rida erikapitale teaduslike asutuste ja organisatsioonide juures, nagu paari aasta eest asutatud isamaa auhinna kapital, kust antakse võrdlemisi suuri preemiaid väljapaistvate teenete eest, siis Kr. Baroni, A. Brigadere, Kr. Valdemari ja teiste nimelisi kapitale, mis toetavad eriotstarbelisi ülesandeid. Ka kirjanikkude ja ajakirjanikkude liit annab igal aastal oma liikmetele ergutusauhindu.

M. Pukits.

Vabadussõja monumendi küsimus

Vabadussõja monumendi küsimus on elavalt päevakorral. Vastav seaduseelnõu on Valitsuse poolt antud parlamendile läbivaatamiseks, Riigivolikogus on küsimus tekitanud tähelepanudavaid läbirääkimisi, on vaieldud koha ja monumendi iseloomu pärast, teostusaja ja -laadi üle ning mälestusmonumendi püstitamise korraldamise seadus pääseb nähtavasti kehtivusele tugevate lahkarvamuste taustal ja meeleolus. Kõigile on olnud selge, et teisitiarvamised selles küsimuses arenevad vaid teostuslaadi ja -koha pärast, mitte aga mälestusmonumendi püstitamise vastu. Sest, „et tähistada praegustele ja tulevastele põlvedele Eesti Vabadussõda kui kõige kangelaslikumat ajajärku eesti rahva ajaloos, et avaldada kõige sügavat austust Vabadussõja juhtidele ja võitlejatele, eriti neile, kes kangelaslikult langesid võitlusväljadel, ja et jäädavalt püsiks mälestus riikliku iseseisvuse võitluse aegadest“ — nagu lausub sissejuhatav sõna sellele algatusele — selle poolt on üksmeelselt kõik. Lahku lähevad aga arvamused monumendi asukoha ja iseloomu suhtes. Seepärast on tarvilik anda lühikene ülevaade küsimusest ja teha kokkuvõtte sõnavõttudest ja mälestusmonumendi püstitamise korraldamise seadusest, et saada õiget pilti tegelikest lahendusvõimalusist.

Mõte Vabadussõja üleriikliku mälestusmonumendi püstitamisest ulatub tagasi juba Vabadussõja päevile. Nagu Riigivolikogu vastava üldkomisjoni aruandja prof. A. Piip refereeris, on Asutava Kogu päevil 1. novembril a. 1920 tolelaegne peaminister seletanud ajakirjanikele järgmist: „On kindel, et seltskond Vabadussõjas langenud kangelaste mälestust unustada ei lase, varsti siin Kalevilinnas natsionaalmälestussammast püstitades — või teisiti.“ Et aga kogu tähelepanu juhiti riikliku elu ülesehitamisel põlevamatele päevaprobleemidele, siis ei arenenud tollal küsimus tegelikkuseni ja selle asemel hakati püstitama kohapealsete tegelaste poolt mälestussambaid oma ümbruskonnast langenud

sõdureile. Et seltskondlik vabaalgatus ei ilmutanud vahepeal erilist aktiivsust, siis oli Vabariigi Valitsus 1923. a. kutsunud ellu Vabadussõja Mälestamise Komitee. Selle komitee tegevust on lähemalt fikseeritud ja täiendatud 1925. ja 1930. aastail ja 27. mail 1936. a. andis Riigivanem dekreedina Vabadussõja üleriikliku mälestusmonumendi püstitamise seaduse.

Moodustatud komitee tegutses tihedas seoses sõjaministeeriumiga. Sõjaminister oli komitee esimeheks, sellesse kuulusid veel kõrgemad tegelikud sõjaväes teenivad ohvitserid, küsimusele lähedal seisvate ministeeriumide ministriabid ja rida seltskonnategelasi. Komitee tegevuskapitaliks oli Valitsuse poolt antud põhikapital. Seda põhikapitali püüti vabatahtlike annetustega suurendada ja täiendada komitee ettevõtete kaudu, nagu kirjastuse teel, postmarkide müügiga jne. Peamine komitee ülesanne — Vabadussõja monumendi püstitamine — ei leidnud aga tegelikult lahendust. Küll aga täitis komitee mitmekesiseid ettevalmistustöid, millede hulgas võiks nimetada näiteks eelkavandite väljatöötamist, koha küsimuse lahendamist ja hinnaküsimuse probleemi. Eri-lisi võistlusi monumendi puhul otsustati korraldada 1926. a., millised ka toimusid, aga alles a.1930. Kuid need võistlused ei annud tulemusi juba seepärast, et koha küsimus polnud lahendatud. Selge polnud ka monumendi kulude ulatus. Monumendi hinnaks on arvatud — olenedes kavandite erinevusest ja kriisiaegade meeleoludest — 600 000 — 100 000 krooni. Komitee olulisemaid otsuseid on 1934. a. vastuvõetud põhimõte, et mälestusmonumendi iseloom ei pea olema utilitaarne, s. o. monument ärgu olgu rakenduslik ehitus — materjal olgu püsiv ja mälestusmonument püstitatu Vabadusväljakule.

Kuid alates 1936. a. on monumendi asukoha kindlaksmääramisega Vabadusväljakule kerkinud päevakorrale teravalt Vabadusväljaku laiendamise küsimus Jaani kiriku ja kirikut ümbritseva maa-ala võrra.

Sellega seoses on Vabadusväljaku ruumiline avardamine võtnud poleemilise ilme ja teisalt on hakatud uuesti arutama võimalusi, kas ei tuleks monumendi asemel Vabadussõda mälestada mõne väarikama ehitusega ja kas vabadusmonument ei peaks asetsema väljaspool Vabadusväljakut.

Uue seaduse puhul võib märkida seda, et organisatoorne külg on viidud laiemale alusele — peakomitee moodustatakse nii keskvalitsuse esindajast, parlamendi esindajaist, nii üleriiklike keskorganisatsioonide kui ka ellukutsutavate maa- ja linnakomiteede esimeestest. Asukoha suhtes ei ole Riigivolikogu komisjon fikseerinud lähemat kohta, vaid on asukohana näinud ette Vabadusväljaku selle sõna laiemas tähenduses, nii et see haarab oma alla ka Harjumäe koos lähema ümbrusega. Ka ei võtnud Riigivolikogu seisukohta monumendi kunstilise vormi suhtes. On siis loomulik, et ka Jaani kiriku küsimus, niipalju kui see koordineerub monumendi küsimusega, jäi seaduses puutumata ja võib tarbe korral lahendust leida Vabadussõja üleriikliku mälestusmonumendi püstitamise peakomitee kaudu. Riigivolikogu parandusettepanekute ja seletuste järgi võib arvata, et monumendi püstitamise peakomitee organiseeriv ja propagandiline osa pannakse Riikliku Propaganda Talituse peale. Ja lõpuks — monument peab valmima Eesti Vabariigi 25-ndaks juubeliaastaks, s. o. 1943-ndaks aastaks.

Eestoodu on üldjooneline kirjeldus komitee senisest tegevusest ja uuest Vabadussõja üleriikliku mälestusmonumendi püstitamise korraldamise seadusest. Nagu selgub, pole uus seadus lahendanud olulisi raskusi monumendi püstitamise küsimuses — nagu kohta ja ligikaudsetki laadi. Kehtima hakkav seadus on loonud parema organisatsiooni kindla üleriikliku ulatusega ning lisanud parlamentliku seadusandluse kaudu algatusele laiemat üleriiklikku ja üldrahvuslikku tähtsust. Seepärast on oluline jälgida seaduse andjate ja asjatundjate arvamusi koha ja monu-

mendi laadi kohta ning püüda sealt teha mõningaid järeldusi tulevaste lahenduste suhtes.

Riigivolikogus tekitas seaduse vastuvõtt mõnevõrra elavaid vaidlusi koha ümber ja põhjapanevaid juhiseid ja mõtteid monumendi laadi suhtes. E. Särkava vaidles Vabadusväljaku kui monumendi koha vastu, mis olevat kui „supikauss mägede ja majade vahel“. Ta soovitas monumendi kohaks Toompead kui ajalooliselt tähtsat ja asendilt kõrget kohta.

Riigivolikogu liige A. Lauri soovitas lähemalt kindlaks määrata monumendi asukoht, sest siis kunstnikud saaksid tõsisemalt asuda monumendi ideede viimistlemisele. Oma sõnavõtus ta soovitas koha määramisel arvestada järgmisi tingimusi: 1) monument peaks olema püstitatud seesugusesse kohta, kus toimuvad meil riiklikud pidustused ja suured rahvakogunemised; 2) seesugune asukoht peaks olema seoses Toompeaga, sest Toompea on olnud sajandite kestel võimu sümboliks; 3) monument peaks valitsema kõiki teisi ehitusi, kuigi ta ei tarvitseks olla kõrgeim. Nagu selgub, on Riigivolikogu liikmele A. Laurile vastuvõetav kas Toompea või Harjumägi.

Riigivolikogu liige A. Jürima, kes pooldab Vabadusväljakut monumendi kohana, esitas oma ettepaneku kaitseks — Toompeale püstitamise ja ka teiste kohtade vastu ning Vabadusväljaku poolt — Riigivolikogule järgmised väited: 1) Toompeal on vähe ruumi ja suuremate mahalõhkumisteta pole seal monumendi püstitamine mõeldav; 2) Toompea on pinnaliselt koosseisult mullakihiline, mis suuremaid ehitusi ei kannu sügavate aluste rajamiseta; 3) monumendi asukohana kõrgemaid kohti valides ja monumendi kaugelenähtavust taotledes ei tule unustada kunstilise mõju osatähtsust. Sest mitte kaugelenähtavus, vaid monumendi viimisteldud esteetiline mõju on tähtis. Ka on oluline, et monument oleks rahvarohke liikumise läheduses.

Riigivolikogu liige J. Tõnisson ei poolda Vabadusväljakut seepärast, et Jaani ki-

riku lammutamine oleks sellega ehk seoses ja see võiks äratada kirikuringkondade rahulolematust ning tekitada suuremaid kulusid. Uhtlasi rõhutas ta kunstilise külje tähtsust.

Ajakirjanduslikud sõnavõttud on mitmekesisemate erinevustega ja lahkuminevamad Riigivolikogu seisukohtadest. Näib, et on kaalutud kõiki vähegi võimalikke lahendusi — alates vormiosas tarbeehitusest ning lõpetades kohavalikul Merepuiesteega, Raekoja platsi ja Lasnamäega ning selle ümbrusega.

Neist, kes soovivad rakendusliku iseloomuga ehitust, olgu nimetatud: E. Jacoby, K. Burman, E. Lohk, K. Ipsberg, A. Laikmaa, G. Ney, R. Kangro-Pool, A. Soans jt. Seejuures pole seesuguse mälestusmonumendi ehituslik otstarve soovitajate poolt enamikus täpselt fikseeritud. Kunstnik A. Laikmaa näiteks ütleb, et monument peaks olema: „ennast ise ülalpidav kultuurhoone“, ins. K. Ipsbergi järgi see olgu „kasulik hoone monumentaalse kujuga“ (muuseum, arhiiv jm.), dir. G. Ney — „hoone, kolonnaad või võiduvärv“, kus asuksid ruumid muuseumile, R. Kangro-Pool nimetab seda kunstiteoseks arendatud hooneks, arhitekt K. Burman plaanistab panteoni ja arhitekt E. Lohk nimetab seda mälestushooneks.

Sellase rakendusliku iseloomuga monumendi asukohana figureerib Toompea nõlvak (K. Burman), Vene Turg (E. Lohk, G. Ney), Lasnamägi ja selle ümbrus (A. Soans) või koguni mõni aiaga piiratud rahulik koht, nagu soovitab arhitekt E. Jacoby.

Neist, kes pooldavad puhtakujulist monumendi, võiks nimetada arh. J. Pikkovi, Hanno Kompust, ülelinnapead J. Sootsi ja linnapead A. Uessoni, ministriabi K. Jürgensoni, R. Saaring'it jt. Asukohaks sellasele monumendi-tüübile soovitatakse arh. J. Pikkovi poolt Toompead või Harju kantsi. Vabadusväljak leiab pooldamist näit. J. Sootsi, A. Uessoni, K. Jürgensoni, H. Kompuse, H. Visnapuu, A. Kotli, A. Vommi jt. poolt. Monumendi vormi kohta on arvamisavaldusi vähe.

Raske on teha kokkuvõtteid kõigist

neist mitmekesisest arvamusest. Võib ütelda ainult üht, et mida kaugemale kaldub sõnavõtja selles küsimuses puhtakujulisest monumendist, seda ebamäärasemaks muutub koha- ja vormiküsimus. Kokkuvõtte näitab, et ainult dekoratiivseid ülesandeid täitva monumendi pooldajate ridades tuleb enamikul küsimusse Vabadusväljak kui linna keskel asuv esinduslikum plats. Keskendavat mõju arvestades ja monumenti linna kroonina näha tahtes pooldab arhitekt J. Pikkov Harju kantsi.

Kõigest eestoodust võib teha aga küll olulisi järeldusi vabadusmonumendi peakomitee edaspidiste ülesannete kohta. Küsimuse lähem konkretiseerimine nõuab, et määrataks kindlaks monumendi sisuline laad ja väärtus. Näib olevat tõenäoline, et selles määritelus peab jääma kõrvale, nagu seda sõnastab J. Pikkov, „kasusaamise moment“, nii õilis kui see ka ei oleks, „kas muuseumina või mõne õppeasutuseks või ükskõik missugusel kujul“. Sest kui meie tahame tähistada oma Vabadusõda kui kõige sangarlikumat ajajärku eesti rahva ajaloos ja jäädvustada mälestust langenuist võitlusväljadel — siis ei suuda seda pakkuda ükski tarbeehitus. Rahvuskultuurilisele ja ühiskondlikule elule vajalikke ehitusi tuleb plaanistada nende erinõuete seisukohast väljudes. Sellaste hoonete välismõju on sõltuv loomulikult siseruumide otstarbest ja iseloomust, kui ei taheta sattuda ohtlikule ja kallile ebaarhitektuursele stilisatsioonile. Siin poleks tarviski hakata paaritama kahte erisugust momenti: rakendust ja rahvuslike võitluspüüdluste ning läbielamuste hingeelu. Ei muuseumihoone, ei koolimaja ega mõni muu sellelaadiline hoone täida neid ülesandeid paremini kui teatrihoone, turuhoone või hästi teostatud elamu. Mälestusmonumendis ei tarvitse ilmnedä barokkajastu piltlikkus, kus sõnastuse õukondlik suursugusus läks niikaugemale, et kõik ehitused muutusid monumentideks. Mis puutub aga sellesse, et ins. K. Ipsberg (Päevaleht, 9. XI 38) arvab hoone kindlama olevat riikide ja rahvaste elunäitelavalt kadumise juhtudel, suutes

sellega vältida seesuguseid tuuli, mis pühkisid Peetri ausamba Vabadusväljakult — siis arvatavasti on see arvamine ainulaadne ja tegu on arusaamatusega. Sest jutt on ju Eesti Vabadussõjas langenuile ja võitlejaile püstitatavast monumendist, mille sisulis-eetiline väärtus on kaugel võimalusest anda sellele monumendile vähematki teissugust ideelist rakendust kui see on omane algaatele, ning on täiesti ebasobiv selle algatuse puhul mõlgutada mõtteid eesti rahva võimalikust kurvast tulevikust ja kaost. On üldiselt õigus H. Kompusel, kui ta ütleb, et kultuurhoone mõiste on laialivalguv. Ja arvatavasti võtab peakomitee selles küsimuses esmajoones seisukoha ja fikseerib monumendi üldiseloomu ja mõiste.

Teine oluline küsimus on koha-küsimus. Määramata kindlaks kohta, pole üldse võimalik kaalutella ja viimistella monumendi kavandeid. Koht — see määrab tarvilikud dimensioonid ja monumendi üldlaadi. Ja siin võib arvata, et monumendi asukohana tulevad arvesse ikkagi Vabadusväljak või selle lähem ümbrus Harjumäega. On vaevalt mõeldav, et linna üldine väljakujunemine lähemate aastakümnete kestel Lasnamäe suunas teostuks lõplikul kujul. Ja seepärast on tähtis, et üldrahvuslikud üritused viljeleks ka nende meeli, kes neid üritusi teostavad. Linna tsentrumisse püstitatud monument võimaldab meil sagedamini osa saada sellest mõjust ja tundemaailmast, mille loomiseks monument on määratud. Pealeselle paistab Vabadusväljak ja selle ümbrus pikemaks ajaks kujunevat kohaks, kus toimuvad rahvakogunemised ja paraadid.

Mis puutub monumendi kunstilisse laadi, siis on loomulik, et enne vastavate kavandite hankimist on komiteel tarvis teha selles suunas suur eeltöö. Juhul, kui monument püstitatakse Vabadusväljaku keskele, tuleb korraldada eeltöid ümbruse iseloomu ja monumendi kõrgussuhete kindlaksmääramiseks. Pole oluline, et monument peaks olema kõrge — võib-olla peab ta sellasel platsil olema just madalam! Kõrgussuhted on sõltuvad ümbru-

sest, kuhu monument asetatakse, ja see nõuab rida asjalikke eeltöid.

Osa sõnavõtjaid Riigivolikogus ja ajakirjanduses seavad mälestusmonumendi püstitamise ühendusse Jaani kiriku lammutamisega või säilitamisega. Jaani kiriku probleem olgu aga seoses Vabadusväljaku laiendamise ja väljaarendamisega. Kui pealinna tsentrumi ruumiline kujundamine nõuab kõnesoleva platsi pindala laiendamist, siis tuleb kaaluda küsimust vastavate seaduste ja nõudluste seisukohast. Juhul, kui Vabadusväljaku esteetiline ühtlus ja ilme kannataks Jaani kiriku praeguse vormilaadi tõttu — siis on kehtivate seaduste ja määruste kohaselt võimalik nõuda ümberehitamist. Mälestusmonumendi püstitamist siduda vahetult Jaani kiriku küsimusega on juba seetõttu ohtlik, et peakomitee ülesandeks võiks areneda sel juhul suuremate kuludega kiriku ülesehitamine kui seda nõuab ehk monumendi püstitamise lahendus üldse. Selles asjas peaksid seisukohad kujunema enne tööle asumist selgeks.

Hoolikad eeltööd on selles mõttes hädavajalikud, et hiljem kogu tööraseks asetada kunstilise külje üksikasjalisele viimistlemisele. Et meil head ja eeskujulikud traditsioonid monumentide alal kodumaal üldse puuduvad, siis peab täie tähelepanelikkusega arendama eeltööde tegemist ja poleemika asemel esiplaanile nihutama asjalik analüütiline töö. Oleme võinud tähele panna nähtust, et võistlustel ei saa esimestele kohtadele tulnud isikud tellimusi ja ülesandeid, vaid neid hängivad kõrvalttegijad. Ja kui tööd on viidud lõpule, siis pole kohal vastutajaid, vaid rida komisjoni liikmeid, kes laotavad aina käsi! Sellase suure ja tähtsa ülesande teostamisel tuleb aga tööd korraldada kindla ja teadliku süsteemi järgi, mis kõrvaldab igasuguse juhuslikkuse ja ebamäärasuse nii üleskerkivate küsimuste kui ka lõpptulemuste suhtes. Et avalikud arutlused ajakirjanduses võiksid viljakalt mõjustada käsiteldavat probleemi, selleks on edaspidi tarvis asjatundlikumaid ja selgemaid sõnavõtte.

R. Paris.

Ülevaadet muusika-bibliograafiast

Majanduslikult tagasihoidlikud olud ja väike turg ei paku meile kuigi avaraid võimalusi nootide kirjastamiseks. Suuremate helindite kirjastamine muutuks meil otsekohe mõttetuseks, sest pole ette näha leviku võimalusi. Oleks meeletu pillamine trükkida oopereid, oratooriume, sümfooniaid ja muid suurvormis kirjutatud helindeid, sest raske on oletada siin väljavaateid välisturu suhtes. Kodumaa turg aga piirdub heal juhul vahest kahe ostjaga: ühe partituuri võtab Tallinna „Estonia“, teise Tartu „Vanemuine“. Peame seetõttu leppima — vähemalt seni, kuni pole leitud avaramaid võimalusi turustamiseks — kurva paratamatusega, et kogu meie sümfooniline toodang püsib käsi-kirjas.

Kus meie aga võrdlemisi aktiivselt suudame tegutseda, on väiksemate muusikalade kirjastamine, millele levik on enam-vähem garanteeritud. Nii näiteks on turg kindlustatud koorilauludele, eriti laulupidude ja laulupäevade jaoks kirjastatud paladele. Neil puhkudel võime nentida päris soliidset tiraaži ning E. Lauljate Liit, kes peamiselt korraldab koorilaulu repertuaari, on teostanud siin üsnagi palju.

Kui koorilaulude kirjastamisel on seljataka juba võrdlemisi tõhus praksis, siis muude lühipalade — soololaulud, instrumentaalsed palad — kirjastamine on märksa noorem. Käesoleva lühiülevaate ülesandeks on põgusat pilku heita just selle uudse ala tulemustele ja paarisõnaliselt peatuda helikunsti sihtkapitali ja Autorikaitse Ühingu väljaannetel, mis hiljuti ilmusid.

Helikunsti sihtkapitali kirjastamistegelus seisneb peagu eranditult soolopalade kirjastamises, kusjuures võib märkida üsnagi kenit saavutusi: viimane väljaanne kannab numbrit 99. See on meie oludes küllaltki tähelepanu äratav tulemus ja väärib seega hindamist.

Viimane sari sisaldab klaveripaladeid ja

soololaule klaveri saatel. Instrumentaal-soolopaladeid leidub sarjas sedapuhku vaid üksainus: A. Lemba „Masurka“ viiulile.

Klaverimuusika alal esinevad: M. L üdig barkaroliga „Vee peal“. Teos on meeldivalt lihtsekoeline meeleolupala, kirjutatud rahvaviisi teemal „Kui ma olin väiksekene“.

Ed. Oja „Vaikivad meeleolud“ sisaldab kolm miniatuuri. Esimene — Lento con moto; teine — Lento assai ja kolmas — Andante. Ed. Oja toodangut iseloomustab harmoonia rahunus, mis vihjab impressionismile. Teises osas leidlikult kasutatud basso ostinato loob orientalse meeleolu. Kolmas osa pakub huvitavaid tessituurilisi efekte. Pealkirjast tingituna kõik kolm miniatuuri rajanevad dünaamilisele miinimumile, välja arvatud viimane miniatuur, kus esineb korduvalt rõhutatud poco a poco crescendo.

Juhan Aaviku klaveri süit „Porkuni mälestused“ on lehekülgede arvult suurim töö sarjas. See koosneb viiest iseisest osast: „Lossi varemetel“, „Albumileht“, „Linnukesed“, „Kellad“ ja „Barkarol“. Aaviku uudisteos sisaldab leidlikku harmonisatsiooni, mis hoolimata näilisest novaatorlikkusest kogu aeg jääb muusikateoreetilisel põhjendatuks. Erilist tähelepanu äratav IV osa, „Kellad“, kus saavutatakse häid efekte. Väga õnnestunuks peab pidama — kellade imiteerimisena mõeldud — suure septimiga septakordi kasutamist kogu osa vältel, mis rahuldab just oma rahunusega, ebamäärasusega. Süüdi viimane osa rahvaviisi teemal „Oh seda pidu ja põlve“ jätab sobiva finaallilise mulje. Sama autori järgnev pala „Hiiestseen“ pakub kohati õnnestunud müstikat. Imiteeritud rahvaviisi monotoonne kordamine sobib meeleoluga. Selles mõttes tundub nn. trio osa ($\frac{3}{4}$, Famažoor, piu mosso) teataval määral „kergemeelsena“ ja teose üldisloomuga mitte eriliselt sobivana, kuigi ta on õigustatud kontrastprintsibiililt lähtudes.

J. Bleive „Hällilaul“ põhjened ülesannet tabaval ostinatol ja pakub oma harmoonilise struktuuri poolest kaalukat kompaktsust. Teos on hästi viimisteldud, meeleoluline külg ei lähe kaotsi.

M. Saare esineb nelja palaga, milledes ta eduga tõestab oma meisterlikkust just miniatuuride alal. Tema „Valss“ pakub meloodilist tunglevust, milles on ohtrasti moduleeringuid. „Valss“ (Reb) sisaldab rikkalikult kromaatilist elementi. Olles tehniliselt ladus, sobib pala pedagoogilisse repertuaari. Kromaatiline orientatsioon ilmneb ka sama autori „Kolmes palas klaverile“. Järgnev pala kannab lihtset nimetust „Prelüüd“ ja esitab nõudlikke tehnilisi ülesandeid pianistile.

Heino Elleri „Väike valss“ ja „Liblikas“ täidavad oma ülesande karakterpaladena, kirjutatud mängleva sädelevusega, eriti „Liblikas“. Sama helilooja „Eleegiline tants“ vastab meeleoluliselt täiel määral oma nimetusele. Järjekindlalt läbiviidav orelipunkt annab meeldivat monotoonsust. Tavaline harmooniline võte — lõpetada minoorset muusikat mažoorakordiga — on kõne all oleva teose puhul oma kohal ja mõjub värskendavalt.

E. Aav „Fantastilises tantsus“ saavutab oma eesmärgi anda meeleolu madala registri leidliku ja osava kasutamisega.

Soololaulu alal rikastab helikunsti sihtkapitali väljaannete sari meie omarepertuaari kaheksa pala võrra. Neist kolm on sisuliselt juba varem tuttavad vastavate ooperite kaudu, seepärast eitarvitse nendel peatuda ning võib piirduda loeteluga: A. Vedro — Ursula ariett oop. „Kaupo“, A. Lemba — Maie unenägu oop. „Kalmuneid“ ja sama autori — Heidi arioso oop. „Armastus ja surm“.

Uudispaladeks on:

E. Oja „Valge värav“, milles erilist tähelepanu äratav keskmine osa hästi kõrgepingelise ja stringendolise iseloomuga:

M. Saare „Ilmud kui unistus“. Solisti partii intonatsiooniliselt tundub õige nõudlikuna, kuigi kvantumilt ja taktide arvult see pole kuigi suur. Helilooja jätab meeleolulise raskuspunkti saatemuusikale. Õnnestunud miniatuur.

M. Lüdigi „Minu altar“. Struktuurilt lihtne, efekte mittetaotlev meeleolupala;

P. Ardna „Hällilaul“ on sümpaatne meloodia meeleolulisusega;

J. Aaviku „Ketra, Liisu't“ tunneme juba varem, sest seda kantakse ette võrdlemisi sageli. Laul sobib ka pedagoogilisse repertuaari.

Laulude saksakeelsed tõlked, mis asetsevad rööbiti originaaltekstiga, on igati õnnestunud, kõik tõlked on O. Pallo'lt, välja arvatud E. Oja „Valge värav“, mille on tõlkinud M. Under.

Instrumentaalsoolo ala, nagu tähendati juba eespool, on esindatud vaid ühe viiulipalaga;

A. Lemba „Masurka“ jääb teretuluks juba oma žanri tõttu. Meie algupärane viiulirepertuaar vajab hädasti ka bravuurseid palasid ega tohiks piirduda ainult andantelise, kantileense žanriga.

*

Kui koorilaulude kirjastamist arendab esijoones E. Lauljate Liit ja soolomuusikat helikunsti sihtkapital, siis Autorikaitse Ühing astus nüüd selle julge sammu, et kirjastas esimese sarja triomuusikat (viiulile, tšellole ja klaverile) nime all „Kodumuusika sari triole“. Väljaandmist põhjustas asjaolu, et vastava trükitud materjali puudumisel jääks instrumentaalne omatoodang laiematele hulkadele kättesaamatuks ja asjaarmastajad ringid (seltsid, koolid, kodused omavahelised ansamblid ja — miks mitte? — ka kohvikud) oleksid sunnitud kasutama siin võõrsilt impoteeritud muusikat.

Tõsi küll, Autorikaitse Ühingu üritus püsib tagasihoidlikes piires ega lahenda kuigi tunduvalt ansamblimuusika kirjastamise probleemi selle mõiste nõudlikus ulatuses. Trio on ju

väikseim üksus, mida tohime ansambli mõistega siduda, pealegi on kirjastatud noote sedapuhku vaid katsetamiseksena, ainult viis pala. Aga eks iga algus ole tagasihoidlik ja eks iga asi, mis kord pandud liikuma, liigub loodetavasti edasi.

Tähestiku järjekorras esinevad sarjas:

E. Aav duetiga oop. „Vikerlased“. Autor on ooperis ettenähtud vokaalse osa annud instrumentidele ja vastavalt revideerinud klaverisaadet. Arranjeerimist võib lugeda õnnestunuks;

J. Aaviku „Poeem“ tõestab helilooja eruditsiooni instrumentatsiooni alal. Teose arhitektoonika on klassikaliselt selgejooneline. Sama võib ütelda ka

J. Jürgensoni „Hällilaulu“

kohta. Mõlemad on kaalukad, kunstiküp-
sed tööd;

Järgnevalt on sarjas allakirjutanu „Eleegia“ ja V. Reimani „Andante“ — meeleoluküllane ja huvitavalt harmoneeritud helind. Erandlikult on klaverile lisatud veel vokaalpartii (G. Suitsu tekst: „Eha valgel“), mida soovi korral võib kasutada.

Mis puutub kodumuusika sarja üldiselt, siis näib, et palad peaksid olema tehniliselt jõukohased ja kunstilisestki küljest niivõrd kaalukad, et suudaksid rahuldada iga kontsertettekande nõudeid. Sest tehniline lihtsus ja kunstiline vähesuutelisus pole kaugeltki identised mõisted.

V. Leemets.

Arvustus

Unustatud naised

Elmar Õuna romaan, „Looduse“ romaanivõistlusel teise auhinnaga tunnustatud.
320 lk., hind kr. 4.60.

„Unustatud naised“ on vist esimene ulatuslikum teos meie kirjanduses, milles käsitletakse elu Hiiumaal; kindlasti aga esimene romaan, mille huviobjektiks on Hiiu naised. Ja Hiiu naised on tõepoolest seda väärt, et kord ka nende pööratakse tähelepanu pikemas kirjanduslikus teoses.

Oma kokkupuuteist Hiiu inimestega olen saanud häid muljeid ja veendumusi, mis räägivad poolehoiust ja lugupidamisest nende inimeste vastu. Seepärast võtsin ka erilise huviga kätte kõnealuse teose — lootes, et siin leidub valgustusi, hinnanguid ja tunnustusi noile tublidele naistele.

Ja seda leidub. Teose kangelanna Liisu on esitatud otse ideaalse töötajana, kannatlikuna, raugematuna, täis algatusvõimet ja energiaküllasust; lisaks: kõik ta käes edeneb, isegi seni tundmatu ja harjumatu töö; teda jätkub aitajaks naabreilegi ja tas leidub tarmukust ning taipu isegi kodukaunistusaktiooni läbiviimiseks oma talu mõötudes. Nii et hakkab tunduma juba tellimuse ja positiivsuse maiku.

Naised on siin tõesti meeste eest väljas,

jäetud täiesti oma jõu ja oma saatuse hooliks — meeste äraoleku ajal, ja need naised teostavad raskemat kui tavaliselt selleks on sunnitud suuremaa naised. Autor aga toob just suureltmaalt nooriku Hiiumaale, paneb ta siin tegutsema, raskusi kandma ja tundma end peatselt pea-aegu nagu kala vees. Nõnda tundub, et hiidlannade erakordne töö- ja elukoorem (mis ju tõeliselt nõuab erilist sitket tõugu, traditsioone ja oludesse sissekasvamist põlvest põlve) polegi nii ränk: esimene ettejuhtuv suureltmaalt toodud naine tuleb siin kõigega hiilgavalt toime.

Võimalik, et autoril selle võõrsilt tulnu keskkujuks valimisega oli soov kasutada kontrasti - printsiipi, et seda eredamalt valgustuks unustatud naiste elu ja olu, kuid see printsiip jääb tegelikult vähe-rakendatuks ja sel juhtumil olu- õigem valida kesk- ja kandvaks kujuks siiski põline hiidlanna. — Valinud väljastulnuka, pidanuks autor selle töökoorma ja eluvaevad veel üksikasjalisemalt, konkreetselt esile tooma, sest on ju kindel,

et üks ja sama raskus tundub harjumata hulgale rängem kui sellele, kes maast madalast on sellega kohanenud ja ühte kasvanud. Lisaks uustulnuk algaastail kobab, eksib ja kulutab jõudu asjata ning rohkem kohalsündinust. Seda me aga Öuna raamatust ei näe.

Uhe asja poolest aga võivad Hiiu naised päris rahul olla sellega, et autor on keskkujuks toonud naise väljast: See naine rikub abielu kolme mehega ja praegusel korral ei tarvitse neist seikadest solvuda päris Hiiu naised.

Raamatu pealkiri on „Unustatud naised“, kuid teisi naisi näeme peategelanna kõrval ähmaselt. Ja kogu saare rahvast ning miljööd on meile valgustatud väga napilt — välja arvatud peakuju, Liisu vana äi. Hoopis kinniseks on jäetud Liisu mehe sisemaailm ja pimedaks on jäänud selle elukäik pikkade aastate kestel väljas: mis ta seal teeb, kuidas tal seal läheb, kas on tal seal taluda eluvastikusi ja kogeda eksimusi ning pahesid, miks ta nii põhjalikult unustab kodu ning naise — need küsimused jätab autor vastamata, isegi asetamata. Paistab, nagu oleks tal juba kavatsatud vimm selle välja läinud ning naise unustanud mehe vastu. Lugeja aga soovib mõista.

Hoopis õnnestunumalt on aga esitatud too vana äi. Ta on kümned korrad asetatud olukorriste, kus ta lugeja Liisut sümpatiseeriva hinge suuremal või väiksemal määral täis ajab, kuid samas on ta varustatud sellase stoilise rahu ning huumoriga, et pikapeale pahandatud lugeja temaga siiski lepib.

Muide, sümpatiseerida koormakandjat Liisut ei ole lugejal raske, poolehoid tema vastu sugeneb peatselt ega haihtu hiljem. Liisu eksimusedki on inimlikult mõisteta- vad — kas aga just esitatud kujul ning arvul ja kas just säärase psühholoogilise põhjendatavusega, see on ise küsimus. Romaani pearõhk ei lasu ju ka neil eksimustel, vaid seigal, et naine on jäetud unustusse.

Selle naise mehe kuju aga on kujunenud päris problemaatiliseks ja sellega on häiritud tasakaalu-seadust õige tunduvalt.

Üldiselt: teoses ei esitata suuremas ulatuses ega tiheduses Hiiumaad selle iseäralduste ja inimeste erilaadi ning hingega. Pealegi käsitleb jutustus aega, mis lõpeb Maailmasõja aastail.

Tänapäeva Hiiumaa ja mineviku Hiiumaa võiksid leida uut käsitlust romaanis, nad väärivad seda täiel määral ja käesolev teos ei ole sellel teemal kaugeltki ütelnud viimast sõna. Oma auhinna on ta saanud küll peamiselt selle eest, et ütleb esimese sõna (s. o. aine uuduse eest).

Muide autoril on tähelepaneku annet ning jutustamisoskust. Ta jutustab üsna lodusasti, tal ei puudu ka tagasihoidlikku huumorit (kuid seda ei kohta me tema puhul kaugeltki sel määral, kuivõrd oma huumori ja elavusega kuulsad on hiidlased); ehkki autor on oma esitusviisilt enam pinnapealne kui sügav, ometi teos oma üldilmelt ja kaalult püsib meie tänapäeva romaanide keskmisel tasemel, on üks niisuguseist, milliseid meil on ohtrasti.

Artur Adson.

Tint

Romaan. Autori võistlusvarjunimi „Mardikas“. Kirjastus-osaühing „Loodus“, 1938. 340 lk., hind kr. 4.90.

„Looduse“ viimasest romaanivõistlusest on juba mitmel puhul kuulda olnud, et ta tõestanuvat tähelepandavat kirjutamisoskuse tõusu laiemais ringkonnis. Niisiis: kirjanikke ähvardab meil juure tulla päris lodusasti!

„Tindi“ autorit — kolmanda auhinna omanikku — võikski juba praegu nimetada kirjanikuks. Ent samahästi sobib talle esialgu „katsetaja“ tiitel. Õigupoolest on siin tegu üsna huvitava ja sümpaatsegi juhuga, kus näeme vaidlematult

ande avaldumist debüüdile harilikult omaste värskuste ja puudustega. Näeme niitelda „kirjaniku tekkimist“ — kui selle pseudonüümi taga ei peitu mõni juba tuttav kirjanduslik nimi, mis pole just võimatu.

On ju tõsi, et nihästi oma praeguse intrigeeriva populaarsuse kui ka sisulise värskuse võlgneb „Tint“ peamiselt aines-tikule. Ametnikkude teenistusalaalset elu, pealegi ministeeriumides, pole meie kirjanduses seni kusagil käsitletud nii lähedalt ja detailselt — ja muidugi mitte säärase „õelavõitu“ vaimukusega. See mõnes suhtes veidi algajalik vaimukus aga ei keela autoril oma spetsiifikas olemast õige usutavalt asjalik, nii et säärast „uusasjalikkust“ tahaks näha rakendatuna ka meie rahva teiste kihtide ja kihikeste kirjanduslikus kujutuses. Võib ütelda, et „Tindiga“ ses suhtes võistelda suutvaid teoseid on meil vähe, kõige enam vahest ranna- ja mererahvast kujutava viimaseaegse kirjanduse seas.

Erilise miljöö ärakasutamise oskus ei tarvitse küll veel anda vankumatut tõendust autori tõhusamaist kirjanduslikest võimeist. Kuid „Tindi“ puhul võiks seda siiski väita. Siin ei ole ehtne mitte ükski kantseleilik atmosfäär, mis koosneb tolmu, vana mööbli, inimeste aurangute ja nende kartliku roomamise, kadetsemise ning ülemusliku terroriseerimise lehkadest, vaid on antud ka säärase ametkonna kui inimgrupi hinnang ning analüüs sotsiaalse õigluse ja humaansuse vaatekohalt. Muidugi pole siin ei alamate ega ülemate seas kõik kaugeltki ametnikutüübid selle sõna võimalikus halvas mõttes. Erilise plussi aga annab ses teoses arendatud ühiskondlikule kogupildile asjaolu, et siin on vana hea romaanikombe järgi iseloomustatud ühtlasi teatav ajalooline periood — meie vapsliku „rahvalikumise“ aeg. Aegamisi tõuseb romaanis põnevus selle poliitilise momendi ümber; näeb ehtsete vapsitüüpide tekkimist teenistuses ebaedukate, kadakate ja erilisel karjäärihimuliste „keskmiste ülemuste“ seas; näeb nende äkki sangariteks muutunud tegelaste hirmuta-

misterrorit, mille tulemuseks on peagu üldine roomamine nende ees — kuni tuleb lahendus 12. märtsiga. Muide annab see pilt küllaltki põhjust kurbadeks mõtiskeludeks, nii et heameelega tahaks autorile ette heita tookordse olukorra kujutamist liiga sünetes värvides. Paraku puuduvad säärase etteheite tegemiseks vajalikud optimistlikumad andmed, samuti kui ses teoses maallitud üldise ja mitmekülgse ametnikkude häda liialdatuks kuulutamiseks. Võib vaid arvata, et tänaseks vahest on üldpilt veidi soliidistunud.

Autori kui psühholoogiakunstniku arvele võib samuti kirjutada mõningaid plusse. Eriti romaani algusosas ei puudu värsked, pool-impressionistlikke, pool-analüütilisi kirjeldusi peategelase Alfred Niinepi psüühilisist olukorrast. Hiljem see tähelepanelikkus kahjuks loidub, sest autoril on rohkesti tegemist ka ta naispartneriga-armsamaga. Seejuures veidi häirib üks „tehniline“ võte: tihti näidatakse mõlema vastamisimängija sise-elamusi ja mõtteid korruga, nii et see mõjub nagu varjudeta joonistus või otsesemalt üteldes nagu indiskretsioon. See vähendab psühholoogilist põnevust. Näiteks põneva ja oodatud situatsiooni puhul leheküljel 64 täiesti asjata valgustatakse lugejat järgmiselt: „Preili Leol talitas endamisi. Tal oli hea meel, et Niinep seal oli, sest poiss meeldis talle hullusti. Miks, seda ta ei teadnud. Aga see oli nõnda juba aastaid. Vist meeldis ta temale sellepärast, et ta lihtsalt hea poiss oli...“, jne., jne.

Sellest näitest tajub nõudlikum lugeja muide ka midagi säärast, mis pole kaugel magedusest. Paraku pole „Tindi“ muidu nii kargemeelne autor oma peategelaste armastusloo kujutamisel toime tulnud lehekülgedeta, mis mõjuvad kuidagi sugulaslikena mõnele „Mareti“ või „Huvitava žurnaali“ kaanepildile. Eriti tahaks seda ütelda peatüki kohta armastajate patulangeemisest Pirita metsas. Sellevastu aga traagilisem ja kurvatoonilisem peatükk Niinepi käigust oma armsama juure pärast seda, kui too on pidanud raskelt kannatama armastuse tagajärje pärast, kuulub

psühholoogiliselt parimate hulka raamatus. Siin neil nimelt pole teineteisega kuigi palju rääkimist. Aratab üldse tähelepanu ja küsimusi, miks „Tindi“ autor on küllaltki vaimukas ja avastustevõimeline oma-poolses tekstis, kuid laseb oma armastajail enamasti vahetada repliike, mis pole palju sisukamad üsna harilikest „sa oled võluv, Helmi!“, ja „Alfred!“ Kas autor ei taha oma tegelasi pingutada kõrgemale nende ilmsest tavalisusest? Tõepoolest, kui „Tindi“ autori suuremate maitsevääratuste hulka kuuluvad ülalisloomustatud repliigid ja vahendajalik indiskretsioon kummagi hingeelu suhtes, siis samas ometi on ta kirjanikumaitse parimaks tõenduseks asjaolu, et ta kuidagi viisi ei taha paisutada ega romantiseerida oma peategelasi. Ta Niinep pole kellegi sangar ühestki aspektist. See üliõpilasest ametnik osutub küll joonistajaks-asjaarmastajaks ja kunstist unistajaks (need unistusedki pole just värvikad), kuid oma küllaltki põnevas võitluses sajakroonise kuupalga eest kõigub ta inimliku enesetunde püstihooldmise ja roomamisvajaduse vahel, samuti nagu ta oma tüdruku ees kõigub ohvrimeelse armastuse ja nä-rusevõitu egoismi vahel. Ta on üsna sümpaatne poiss oma ägetsevais vaidlulis vapsidega, ja sellest johtuv sildadepõletamine annaks tunnistust julgusest, kui see kõik poleks juhuslik ja ebateadlikki. Ta pea ei võta hästi eksameid — ja talle on suuresti iseloomulik väsimuse ning lootusetuse tunne pärast poseerimiskatseid. Samuti „tavali-ne sümpaatne noor inimene“ on ta armsam Helmi Leol, kes hindab lihtset, käega-katsutatavat „väikekodanlikku“ õnne ja oskab selle eest tõsiselt ning vapralt võidelda. Küllap see tubli tüdruk ja romaani

lõppleheküljel avanev väljavaade teenida kahekesi kokku üle kahe saja krooni kuus kindlustavad tulevase perekonna käekäigu! Peategelane näib oma boheemlas-kompleksidest üle saavat mõttega: „Kas poleks viimaks mõistlikum heita kõigile neile unistustele käega ja hakata elama, nagu elavad kõik, need nõndanimetatud positiivsed inimesed.“

Peab tunnistama, et autor oma romaani lõpupoolel siiski suudab psühholoogilise huvi keskohta tõsta selle armastusloo, mis algupoolel kipub varju jääma palju huvitavama kantselei-spetsiifika kõrval. See on teosele märkimisväärseks plussiks, sest vaatamata oma teravusele ministee-riumi-miljöö kirjeldamisel libastub autor siingi vahetevahel liigsesse hasarti — tarbetuisse omapoolseisse tagant-nõokimisisse, s. t. jällegi indiskretsiooni ja koguni fõljetonismi. Kuid ei saa salata, et romaani ses ainekulisel osas leidub samuti palju kohti, kus kiire visandlikkusega on tabatud vägagi elulisi hetki ja detaile. Tahaks märkida sellega seoses üht tehnilist üksikasja. Autor nimelt ei märgi paljudegi tegelaste kõneluste korral repliikide kuuluvust otseselt, nii et sagedasti tuleb seda aimata — ja mõnikord on otse võimatu teada, kes midagi ütles.

Ent seegi omapära vahest näitab autori mõnesugust tavalisest suuremat teadlik-kust sulle käsitlemises. Ta irooniline ja sarkastiline teadlikkus aga on käesoleva debüütteose üks parimaid omadusi. Seda omadust puhastades ja kultiveerides suudetakse niinimetatud „negatiivse“ vaatlus-meetodiga anda teoseid, mis oma bilansilt on seda positiivsemad. Osalt võib seda ütelda ka „Tindi“ kohta.

H. Paukson.

Homeroose päike paistmas ka meie

Homeroose «Odüsseia», esimene osa (laulud 1—12). Kreeka keelest tõlkinud Anna Õpik. Trükikoja «Varrak» kirjastus Tartus, 1938.

Suureks üllatuseks ja rõõmuks leidsin ma ühel ilusal päeval oma laual Homero-se „Odüsseia“ eestikeelse tõlke.

Üllatatud olin kõigepealt seepärast, et nüüd, kus klassiline haridus meie üldisest haridussüsteemist on välja lülitatud, kus

kreeka keel meie koolidest peagu täiesti kadunud (selle õppimine on võimaldatud vaid ühes gümnaasiumis ühe õpperühmana), kus vana ajaloo tundide arv on niivõrd väikeseks muutunud, et kreeka kultuuri ja kirjanduse õpetamisele isegi humanitaargümnaasiumides vaevalt mõtelda võib, kuigi see peaks moodustama just humanitaarhariduse nurgakivi, — leidus inimene, kes on võtnud vaevaks tõlkida vanakreeka suurima vaimusünnituse ja maailma väärtuslikema eepose eesti keele. Kuid veelgi suurem oli minu üllatus, kui teada sain, et tõlkija on daam, sest naissoole pole klassiline haridus täiel määral kunagi kättesaadavaks tehtud ja kogu üritus näib sel korral põhjenevat isiklikul huvil, algatusel ja energial, mida tuleb pida omamoodi harulduseks ja sellena ka tervitada.

Rõõmu tundsin kõne all oleva raamatu ilmumise puhul juba seepärast, et sellega täitus üks suur lünk meie tõlkekirjanduses, mis iseenesest on väga rikkalik ja mitmekesine ja vahest kipub isegi liiga suureks paisuma kahtlase väärtusega teoste ilmumise tõttu, kuid milles siiski tänapäevani puuduvad surematud teosed, eriti vanaaja klassikutest. Vaatamata sellele sisulisele väärtusele, mis nendel klassikutel on, olen nende tõlgete puudumist oma isiklikus töös aastakümnete kestel õige valusasti tunda saanud.

Mina ei tea, missugustest motiividest oli juhitud tõlkija, kui ta otsustas asuda nii suure ja tõesti vastutusrikka töö juure. Ainelised kaalutlused need igatahes olla ei võinud, pigemini peab imestama, et tal õnnestus leida kirjastajat teosele, millele vaevalt võib oletada suurt levikut. Mina ei tea ka mitte, kus ja missugustel asjaoludel ta on õppinud kreeka keele niivõrd, et ta suure lugulaulu tõlkimisega on saanud hakkama. Ent võrreldes tõlget algtekstiga, peab mõnna, et ta pole võtnud oma ülesannet mitte kergelt, on silmapaistva hoole ja tõsidusega süvenenud teosesse, mille tõlkimisele ta asus. Tulemuseks on aga see, et eesti keeles on päevalgust näinud teos, mille tõlkimisega

ja kommenteerimisega on vaeva näinud maailma suurimad kultuurrahvad üle 2000 aasta.

Juba 3. s. enne Kristust tõlkis Livius Andronicus „Odüsseia“ ladina keele, tarvitades värsimõõduks rooma algupärast „versus saturnius't“. Sellest ajast saadik ei leidu maakeral kultuurrahvast, kes seda eepost tõlkinud pole kas värssides või proosas, heksameetrites või mõnes teises oma keelele enam sobivas värsimõõdus. Ning sellele vaatamata, et aastasadade kestel Euroopa rahvaste haridus oli rajatud vanade keelte õppimisele, tekitasid esimesed tõlked sensatsiooni ja neid võeti vastu suursaavutustena. Publik oli niivõrd teadlik tõlkimise raskustest ja eepose suurusest. Pope'i ingliskeelne riimitud tõlge ilmus a. 1725—26 ja tõi tõlkijale suure varanduse, kuigi tõlge oli täis ebatäpsusi, vigu ja, mis peaasi, ei vastanud sugugi Homerose lihtsele ja naiivsele toonile. J. H. Vossi saksakeelne tõlge, mis ilmus a. 1781 ja mida tänapäevani võib pidada klassiliseks, võeti vastu suure vaimustusega. Žukovski venekeelne tõlge 1848.—49. a. kuulub tuntud luuletaja parimate teoste hulka.

Homerose lugulaulude tõlkimisega eesti keele on alguse teinud J. Bergmann. Olles Tallinna kubermangu-gümnaasiumi õpilaseks, on ta tõlkinud a. 1875 väikese naljaeepose „Hiirte ja konnade sõda“ (Batrahhomüomahhia) ja katkendid mõnest teisest klassilisest teosest, näit. „Aeneis'est“. „Odüsseiat“ tõlkis ta üksikute lugude kaupa ja need ilmusid: Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis a. 1889 — IX lugu, 1894 — XII l., 1901 — I l., 1902 — II l. ja „Eesti Kirjanduses“ a. 1916 nr. 10 — III l. Üksikuid osi „Iliasest“ on tõlkinud V. Ridala („E. Kirjandus“ 1917) ja Jõgever. Kõik need on ebasüsteematahtlusest tehtud katkendlikud tõlked ega suuda anda selgemat pilti kreeka suurtest lugulauludest kui tervikutest.

A. Opiku tõlge haarab juba 12 esimest laulu 6212 värsiga ja võib arvata, et sellele järgnevad peatselt ka ülejäänud 12 laulu. Tõlkimisel on aluseks võetud, eriti

värsside arvu ja mitmes väljaandes lahkuminevate üksikute sõnade suhtes, Oxfordi (Alleni) väljaanne ja K. F. Ameisi ja C. Hentze seletused-tõlgitsused (Teubneri 1920. a. väljaandes). Tõlge on tehtud võimalikult täpselt, võimalikult vastavalt originaalile, isegi sõnade järjestusest on püütud niivõrd kinni pidada, et sageli värssid kreeka ja eesti keeles vastavad üksteisele. Seesugune vastavus on vahest isegi tarvilik, sest Homerosel langeb mõtete algus ja ulatus tihti kokku heksameetri rütmiliste liigenditega. Arusaadavalt on seesugune täpsus saavutatav ainult pikemaajalise süvenemise tõttu, värsside mitmekordse silumise ja parandamisega. Kuid paratamatusena esinevad siin väga mitmesugused subjektiivsed iseärasused nagu igal teisel tõlkijal, ühel väiksemal, teisel suuremal määral. Kuid need iseärasused ei tohi hävitada eepose suure looja vaimu ja omapärast iseloomu. Ka A. Opik on püüdnud seda säilitada ja edasi anda nii palju, kui temal on selleks jatkunud jõudu ja annet. Ning teataval määral on temal õnnestunud edasi anda Homerosel jutustuste rahulikku voolavust, tema väljenduste värvikust, nii iseloomulikku ja väärtuslikku epiteetide valikut, paiguti kujutluste naiivsust. Homerosel värssi kõlavat ja sisule vastavat muusikat on ikkagi võimatu mõnes teises keeles edasi anda. Samuti on võimatu tõlkida mõningaid sõnu niivõrd tabavalt, et nad säilitaksid tõlkes algupärandi mõju. Prof. T. Zielinski esitab näitena „Iliasest“ ühe sõna, mida tema saaks tõlkida vene keele ainult kaheksast sõnast koosneva lause abil. Muidugi kannataks selle all väljenduse jõud. W. v. Humboldt arvab, et keel pole mitte ainult mõtete avaldamise vahend, (Verständigungsmittel), vaid ka kõneleja vaimu ja maailmavaate jäljend (Abdruck).

Vaadeldavas tõlkes võib leida küll mõningaid puudusi; võib ka vaielda selle üle, kas mõni kõnekäänd vastab täiesti kreeka keelsele mõistele, kas kõik iseloomulikud epiteedid on tabavalt tõlgitud, kas tõlge on tehtud laitmatu eesti keeles jne.

Kõik selle üksikasjaline vaatlus jäägu mõne filoloogilise ajakirja hooleks. Siinkohal olgu vaid tähendatud, et tõlke nõrgimaks küljeks tuleb pidada värssitehnilist külge. See on autorile nähtavasti teinud suurimaid raskusi ja ta pole sellega korrapäraselt hakkama saanud. Omamoodi on ta värssi konstrueerimisel kasutanud isikunimesid, tarvitades neid võimalikult kreekapäraste grammatiliste rõhkudega, näit. Telémachos (J. Bergmann — Teelemah), Penelopeía (J. B. — Peneelope) jne. Sealjuures muudab ta rõhku vastavalt kreeka keelsele vormile, tarvitades näit. nominatiivis Alkínoos (VII, 9, 24, 88 jne), genitiivis aga Alkinóose, vastavalt kreeka keelsele Alkinóoio (VI, 196, VII, 82, VII, 8 jne.). Kahjuks pole ta suutnud seda tarvilise järjekindlusega teha.

Kõikidele puudustele vaatamata peab tunnustavalt suhtuma tõlkija püüetele, samuti tõlke ilmumisele üldse, hinnates seda eeskätt antiikkultuuri propageerimise seisukohast meie seltskonnas ja koolis. Jättes kõrvale mõned leksikaalsed värssitehnilised üksikasjad, peab tunnustama, et lugedes ja korduvalt lugedes äsja ilmunud „Odüsseia“ tõlget, võib seda tõesti nautida. Õige haaravad ja liigutavad on näit. stseen Pallas Athena tulekust Odysseuse majja Itaka saarel (I, 102 jne.), idülliline pilt Odysseuse viibimisest veetleva nümfi Kalypso juures ja lahkumine sealt, Odysseuse saabumine faiaakide saarele ja kohtamine Nausikaaga, võõruspidu Alkinoose juures, viibimine allmaailmas ja kohtamine emaga, ja paljud teised. Jälgides neid üksteisele järgnevaid stseene, kerkivad meie silme ette oma eepilises rahus ja suures tuntud klassilised tüübid: seal on õilis Laertese võsu, arukas ja leidlik Odysseus, tema truu ja kannatlik abikaasa Penelope, nende poeg — mõistlik Telemachos, üllameelne faiaakide kuningas Alkinoos ja tema tütar — valgekäeline Nausikaa, jumalik laulik Demodokos, metsik kükloop Polyphemos ja paljud teised. Nende kangelastüüpide kõrval esinevad surematud jumalad: suuremeelne ja õiglane Pilvedekoguja Zeus,

selgesilmne Pallas Athena, kuldsaukandja Hermes, Poseidon — hirmus oma vihas Odysseuse vastu, jumalik nümf Kalyppo jt. Nimetatud „Odüsseia“ stseenid on ületamatud maailmakirjanduses, inimeste ja jumalate tüübid — surematud, ja võib ainult rõõmu tunda sellest, et nad

nüüd on ka jäädvustatud eesti kirjanduses.

Lugedes neid rahulikult voolavaid heksameetreid, jälgides neid unustamatuid lugusid, meenuvad ikka jälle Schilleri sõnad: „Ja Homeroose päike, vaata, ta naeratab ka meile.“

G. Ney.

Varia

Selma Lagerlöf.

20. nov. s. a. pühitseb oma 80 a. sünnipäeva rootsi suurim ja rahvuslikem naiskirjanik Selma Lagerlöf. Juba kirjaniku 50 a. sünnipäeva tähistati Rootsis 1908. a. suure pidulikkusega. Nii valiti ta tookord Upsala Ülikooli audoktoriks, annetati talle Rootsi Akadeemia kuldmedal ja osutati veel muidki austusavaldusi. Eriti tähtis on aga kirjaniku elus 1909. aasta, millal talle langes Nobeli kirjanduslik auhind „õilsa idealismi, kujutlusvõime avaruse, stiililise suursugususe ja kauniduse tõttu, mis iseloomustavad ta loomingut,“ nagu seda väljendas tookordne auhinnakomitee. 1914. a. valitakse S. L. Rootsi Akadeemia liikmeks, muide esimeseks naisesindajaks kaheksateistkümnemehe seas. Ja sellest hetkest peale on tal ise otsustav sõna ütelda Nobeli ilukirjandusliku auhinna langetamisel maailma kirjanikele.

Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf sündis 20. nov. Märbackas. Kirjaniku sünnipaik asetseb oru kaldal. Oru sügavuses on aasad ja põllud ja kunagi oli seal järv. Kes on lugenud Lagerlöfi teoseid, teab sellest paigast rohkem kui kirjaniku isiklikust elust. Sest raamatuis „Lilien-crona kodu“, „Gösta Berlingi saaga“ ja „Jani kojuigatsus“ kirjeldatud rootsi härrasmajad on — Märbacka. Veel loob kirjanik mõjuva pildi isakodust muinasjutus „Nils Holgerssoni ime-lik reis läbi Rootsimaa“, 49. ptk. pealkirja all „Väike härrasmaja“ ning mitmes kohas mujal. Kodupaigale on pühendatud ka omaette teos „Märbacka“, kus käsitletakse Märbacka härrasmaja ajalugu ja ta elanike saatust sajandite kestel.

Kolme ja poole aastaselt tabab S. L. halvatus, mis tekitab häiriva jalavigastuse pikemaks ajaks. Selle tõttu on tulevane kirjanik sunnitud hommikust õhtuni veetma päevi toas. Olukord on aga soodus selle poolest, et kirjaniku isa poolt vanaema jutustab kogu päeva põnevaid muinasjutte. Need on samad saagad, mis on saanud hiljem aluseks „Gösta Berlingi“ lugudele ja on suunanud kirjaniku kogu loomingut. Tegnér'i „Frithiofi saaga“ ja Runeberg'i „Kuningas Fjalar“ on olnud kirjanikule

teataval määral eeskujudeks „Gösta Berlingi“ saaga“ kirjandusliku vormi suhtes. „Gösta Berlingi saaga“ on kirjaniku esikteos, mille saamislugu on tervelt üheksateistkümmend aastat pikk. Kirjanik on kasutanud siin osavasti oma kodumaa suulisi rahvajutte suureks kirjanduslikuks kunstiteoseks. Vanaemalt, tädidelt ja isalt kuulnud muinasjutud on osutunud kivisteks ulatusliku mosaiikpildi koostamisel, kuhu vaheldumisi juhtumuste ja sündmustega on tipitud saagasid ning muinasjutte.

„Gösta Berlingi saaga“ avastati 1890. a. naisajakirja „Idun'i“ romaanivõistlusel ning ilmub osaliselt nimetatud ajakirja veergudel juba samal aastal. Täielikult valmis teos 1891. a. ja ilmub juba järgmisel aastal taani keeles, saades Georg Brandes'e suure poolehoiu osaliseks. Juba 1895. a. ilmub Rootsis temast uus trükk. „Gösta Berlingi saaga“ on eepos, mis kubiseb elavaist kujudest. Ta on lüürilise põhiheliga ja rikas vahelduvaist meeleoludest, moodustades täiesti ainulaadse eepilise maailma. Teose peategelasiks on ametist tagandatud pastor ja majoriproua Ekebys. Mõlemad esinevad algusest lõpuni väga mitmesuguses sõltuvuses teose tegevusest, kuigi eepos ise on terve rida üksikuid pilte. Mitmete tegelastele on pühendatud eripeatükke, kuna teisel nad esinevad kõik koos. See teos on kahtlemata suur kirjanduslik saavutus ja rajaneb täiesti tema looja kodukohast ammutatud tõelisele ainekule.

Oma järgmise teose nimetab S. L. „Nähtamatuiks sidemeiks“ (Osynliga länkar). See jutustuste kogu kõneleb kirjaniku häist psühholoogilisist kujutamisevõimetest ja osutab tugevat stiilivaistu. Itaalia reisi tulemusena valmib 1897. a. sümboolse ideestikuga romaan „Antikristuse imeteod“ (Antikrists mirakler) ja mõned Kristuse-legendid. Legendide- ja jutustuskogus „Kuningatarid Kungahällast (Drottningar i Kungahälla) pöördub kirjanik tagasi põhja, tegeldes aegade põhjamaise, millal ristiusk heitles paganlusega. Teos põhjeneb vana skandinaavia ja norra kuningasaagade aineil. Rootsi talupoegade massilisest väljarändamisest Pühale maale on mõjustatud kahekõiteline „Jeruusa-

lemm“ (I: Dalarne (1901), II: I det helige landet (1902).

1899. a. ilmunud „Härrasmaja-saaga“ (En herrgårdssågen) kuulub kirjaniku maailmavaadetele teoste hulka. Viimati mainitu on muinasjutulaadi armastusromaan väga kunstipärase vormis ja sellasena üks paremaid maailmakirjanduses.

„Kristuse-legendid“ (Kristuslegender) ja „Härra Arne aare“ (Herr Arnes penningar) ilmusid mõlemad 1904. a. 1905. a. valitakse S. L. rõhuga hääleteenamusega kirjanduslikuks esindajaks „Naisteakadeemiasse“, kuna läbi kukub populaarne naisliikumise tegelane Ellen Key. Nüüdsest peale võib kohata S. L. sageli avalikus elus, näha teda pidamas võitlust naiste õiguste eest. Väga lähedal seisab kirjanik ka majanduslikele, poliitilistele ja sotsiaalelu puudutavatele küsimustele, mille tulemuseks on rida avalikke esinemisi, kõnesid ja artikleid.

Vanaduspäevad veedab kirjanik Mårbackas, mis on kirjandusliku Rootsi kogunemispaiagaks veel tänapäeval.

S. L. teoste miljööks on hubane ja suursugune rootsi maakodu. Neis kujutab ta igasuguseid rahva elust pärinevaid motiive, usulise liikumise varjukülgi, muusikat kui inimhinge rikastavat kunsti jne. Neis saagastiilis kujutatud „muinasjuttudes“, lööd sa neid lahti, kust iganes tahad, leiad kõikjal pinevust ja põnevat tegevustikku, huumorit ja haaravust. Kolmkümmend aastat kulus kirjanikule küpsemiseks, kuni alates 1895. aastast algab pidev tõus ja kirjanikule saavad osaks üha suuremad aus-tusavaldused.

Eestis tähistatakse kirjaniku 80 a. sünnipäeva aktusega Tartu Ülikooli aulas ja raadioettekannetega.

Eesti kunsti välisnäitusi.

Tuleval aastal on ette näha eesti kunsti välispropagandas elevust. Sihtkapitali valitsusel on käimas juba eeltööd näituste korraldamiseks Itaalias, Ungaris ja Poolas. Korraldatavad välisnäitused oleksid sel juhul suuremas ulatuses eesti kunsti ülevaatenäitused, sest neil kavatakse esitada ka möödunud sajandi kunstnike töid ja meie vanemat sugupõlve, nagu J. Kölerit, A. Weizenbergi jt. Kuigi aeg ja näitusekorralduse kohad pole veel selgunud, võib arvata, et esijärjekorras peetakse näitus Itaalias ja siis alles Budapestis ja Varssavis. Ka on loodud sidemed Belgia kunstiringkondadega ühisnäituste korraldamiseks.

Stipendiadid kujutava kunsti alal.

Teatavasti määrab sihtkapitali valitsus igaaastasi stipendiume kunstnikele. Kujutava kunsti sihtkapitali esinduskogu on käesoleval aastal kodumaisteks stipendiaatideks valinud ja

esitanud sihtkapitali valitsusele kinnitamiseks maalikunstnikud Richard Uutmanni ja Gustav Raua. Stipendiumid määratakse kuueks kuuks ja stipendiumi suurus kodumaal on 50 krooni kuus. Käesoleva aasta välissti-pendiumi summa 1000 krooni suurus tuleb arvatavasti jagamisele esinduskogu ettepanekul kahe kunstniku vahel, kelledeks on Karin Luts ja J. Võerahansu.

Goethe „Werther“ Rumeenia laval.

Naiskirjanik Lucia Demetrius on koos näitlejatar Marietta Sadova'ga ümber töötanud „Wertheri“ kolmevaatuseliseks draamaks, mis on saanud suure menu osaliseks Bukaresti rahvusteatriks.

*

25. oktoobril s. a. suri tuntumaid saksa skulptoreid Ernst Barlach. Kuigi ta loomingu peetakse mittevastavaks „aaria“ vaimule, jäeti tema poolt valmistatud hauasammas Maailmasõjas langenuile, mis asetseb Hamburgis, paigale.

*

Saksamaalt emigreerinud kunstiajaloolane ja filosoof Max Deri suri 60 aasta vanuses Los Angeles'is k. a. septembris.

*

Läti skulptor K. Zale, Riia Vabadussamba ja vennaskalmistu looja, pühitseb novembris oma 50 a. sünnipäeva.

*

Novembrikuu lõpul peetakse kaks oskjonit, mis võiksid äratada üldist huvi: müügile tuleb kuulsa New Yorgi ajalehe-magnaadi M. William R. Hearst'i kollektsioon (nende seas on hulgaliselt autogramme).

Londonis tuleb oksjonimüügile feldmarsal Kitchener-Khartoum'i kollektsioon.

*

Oktoobrikuu lõpul ja novembri algul peetud oksjoneil on maksetud järgmisi hindu:

Münchenis makseti ühe Rud. Alt'i akvarelli eest RM 1200.—, kahe Tiepolo joonistuse eest RM 600.—, Guardi väikeste olümaaltingute eest RM 450.— ja 600.—, Melozzo da Forli ühe maalingu eest RM 900, Tizian'i meespalvetaja eest RM 3100.—

Stokholmis makseti Hilleström'i maalingu eest kr. 1460, A. Zorn'i väikese maastiku eest kr. 375, A. Wahlberg'i maastiku eest kr. 430, P. Mignard'i poolt valmistatud arhitekt Le Brun'i portree eest kr. 800, J. Vernet' merevaate eest kr. 1400.

*

Ville de Paris's avatakse novembris inglise köitekunsti näitus, mis käsitleb nii käesolevat aega kui ka XVII, XVIII ja XIX sajandit.

Hôtel Drouot's saadi novembrikuus oksjonimüügil järgmisi hindu:

Mööbli eest: 6 tugitooli Louis XIV stiilis: 31.600 fr.; sohva ja 2 tugitooli Louis XVI stiilis: 5000 fr.; Hubert Robert'i joonistuse eest: 2800 fr.; Degas' joonistuse eest: 2200 fr.; Forrain'i lõuendi eest: 5000 fr.

*

M. F.-D. raamatukogu müümisel makseti kõrgeimat hinda Euripidese käsikirja eest XVI sajandist: 40.000 fr.; Diodore Sicilien'i ajaloo seitsme köite eest, köites, Anna de Montmorency vapiga: 35.000 fr.; „Les fêtes publiques“ (1745) eest Pasedeloup' köites: 20.800 fr. jne.

*

M. G. gravüüride kogu oksjonil Genfis saadi järgmisi hindu šveitsi frankides (1 fr. = kr. 0.88): Bonnet' gravüür „Jeune fille, une rose au corsage“ 2200 fr.; Debocourt'i 2 gravüüri „Le Compliment“ ja „Le Bouquet“ 2.280 fr.; „Suplevad lapsed“ Ward-Hoppneri järgi 8.850 fr.; kaks gravüüri Morland'i järgi „A tea garden“ ja „Saint James' Park“ 5600 fr.; Grozer Morland'i järgi „Le Matin“ ja „Le Soir“ 4500 fr. Boucher joonistus 1950 fr. Watteau maaling 1620 fr.

*

Londoni „National Gallery“ juures asuv selts, milline iga aasta annab muuseumile pilte, kinkis äsja muuseumile tuntud Rembrandti maaling „Saskia van Uylenburgh“, kus viimane on kujutatud Florana.

*

Ajakirja „Le Courrier Graphique“ novembrikuu numbris on avaldatud järgmised artiklid: Pierre Mornand'i kirjutus illustreerija Vertés' üle, samalt autorilt naise ülesandeist raamatu illustreerimisel; Gilbert Lely kirjastajast Henri Colas't; Arnold Kohler ekliibriste kunstnikust Aldo Patocchi'st ja Dr. Erwin Toth ungari puugravüüri meistrist Paul C. Molnár'ist. Kõik artiklid on rikkalikult illustreeritud.

*

Kunstiajakirja „Beaux Arts“ järjekordne number on pühendatud sügisesele kunstinäitusele. Enam kui sada illustratsiooni ja laiaulatuslik tekstiline ülevaade tutvustab lugejat väljapanekutega. Nimetatud näitusel on seekord esindatud ka käesoleva aja graafika.

*

„Hyperion'i“ kirjastusel ilmusid uued monograafiad, milledest igäüks on varustatud 150 reproduktsiooniga ning pühendatud Holbeini'le ja itaalia XIV ja XV sajandi maalikunstnikele.

*

Pariisis makseti Beethoveni kirja eest 2680 franki, Dante „La vita nuova“ 1907. a. prantsuskeelse väljaande eest Maurice Denis' illustratsioonidega 13.100 franki, Verlaine'i auks luuletatud ootide 1893. a. väljaande eest 3000 fr., Degas' „Tantsijataride“ eest 31.700 fr., van Goyen'i originaali eest 15.500 fr.

*

M. R. Ghirshman, Iraani arheoloogilise uurimisekspeditsiooni juht, leidis Kashani lähedal tsivilisatsiooniga järgi 5000. aastast e. Kr. Piktograafilised pealkirjad aastast 4000 on seni dešifreerimata.

*

Carnegie Instituut korraldab iga aasta moodse maalikunsti näituse, jagades ühtlasi preemiaid. Käesoleval aastal sai esimese auhinna kunstnik Karl Hofer maalingu eest „Tuul“, mis kujutab naist ja meest tuules lehviva rätiga.

*

Ajakirja „Beaux Arts“ 28. nov. numbris on avaldatud artikkel kuulsast näitlejatarist Sarah Bernhardt'ist kui maali- ja raidkunstnikust. Ta esines esimest korda Saloniki näitusel 1873 aastal.

*

Grosvenor-House'is avati hiljuti kunstinäitus, mida korraldavad Londoni antikvaarid heategevaks otstarbeks kord aastas. Üksikute näitusel esinevate esemete reproduktsioonid on esitatud ajakirja „The Illustrated News“ oktoobrikuu numbris.

*

Tate Gallery's läheb suure eduga Kanada kunsti näitus, kus peale käesoleva aja kunstnike on esitatud veel puuskulptuure 17. ja 18. sajandist.

*

Detsembri algul ilmub 30 eksemplaris luksusväljaanne, mille kirjastab prof. Arumaa. Väljaantava mustlaste muinasjuttude kogu mustlaskeelse teksti on redigeerinud ja eesti-keelse tekstiga varustanud magister P. Ariste, illustratsioonid (4 akvatintat) on valmistanud Aino Bach (prooviäratõmbed nim. väljaandest esinesid SKV sügisnäitusel Kunstihoones).

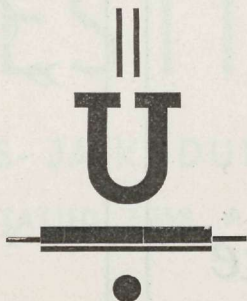
ÕIENDUSI: Eelmises numbris *Varia* osas Stefan George'i käsitlevas lõigus lugeeda esimene lause: „Käesoleval aastal pühitsetakse saksa uusromantikute koolkonna juhi, Stefan George 70 a. sünnipäeva.“ Samuti on *Varia* osasse sattunud mõningaid vigu transkriptsioonis.

Vastutav ja tegev toimetaja: **Henrik Visnapuu.**

Väljaandja: **K. O/ü. „Kultuurkoondis“.**

Kunstiosakonna toimetaja: **R. Paris.**

A.-S. „Ühiselu“ trükk, Tallinn, Pikk 42, 26. XI 1938.

A K T S I A S E L T S

ÜHISELU TRÜKIKODA

TALLINNAS, PIKK 42, • KÕNETRAAT 442-04

VALMISTAB MAITSEKALT JA PARAJATE HINDADEGA

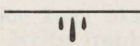
IGASUGUSEID TRÜKITÖID

•
ROTATSIOONITRÜKK, NOODITRÜKK

RAAMATUKÕITMINE

Aktsiaselts
The Timber Company

TALLINN
VABADUSVÄLJAK 7, k. 2
TEL. 440-76

Ostab

haavapakke

kogu Eestis

HOTELL

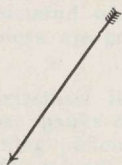
» *Bristol* «

TALLINN
RATASKAEVU 7
TELEF. 426-33

O/Ü.

Raf. Haarla

KIRJAÜMBRIKU JA PABERI
ÜMBERTOOTAMISE TEHAS

Tallinnas, tel. 302-56

KÖITEKODA

Ants Tihkan

Tallinn, Lai tän. 23. Telef. 433-21.

Kõidab ja valmistab tellijatele:

KONTO
KARTONEER
KOGU JA KOOLI
POOL JA ULENI RIIDE
NAHK- JA ILUKOITEID
PLOKKE
MAPPE
JUUBELI
ÖNNESOOVI
AADRESSE

BROŠEERIMINE • KULDAMINE

A/S EESTISIID

KETRAMIS- JA KUDUMISVABRIK

ASUTATUD 1932. AASTAL

VALMISTAB KÕIKSUGUSEID

riideid ja lõnga

Vabriku laod:

Tallinn, Viru t. 5, tel. 447-87

Tallinn, Viru t. 14, tel. 443-97

Tallinn, Laadaplats 129

Tallinn, Bekkeri as. nr. 5.

Tartu, Poe t. 2, tel. 10-17

Narva, Peetri plats 1

Viljandi, Tartu t. 1, tel. 30

Petseri, Turuplats 17, tel. 1-19

Tõrva, Tartu t. 2

Rakvere, Tallinna t. 25

Nõmme, Pärnu mnt. 90/92

Kuussaare, Lossi t. 3, tel. 181

Eritellimiste vastuvõtmine • Restide müük

»Päevaleht«

on iseseisev, levinum ja loetavam ajaleht

»LASTE RÕÕM«

ainulaadne lasteajakiri (ilmub kord kuus)

Soovitame suures valikus: Kõiki eestikeelseid raamatuid, maakaarte, linnaplaane ja vaatekaarte. Riigi- ja seltskonnategelaste päevapilte ja postkaarte. Kõigi Eestis ilmuvate ajakirjade peale tellimiste vastuvõtmine. Tellige ainult meie kaudu algupärast ja tõlkekirjandust. Tellimiste täitmine asjatundlik, kiire ja korralik.

»Päevalehe« raamatukauplused

Tallinn, Suur-Karja tän. 23 • Pikk tän. 2
TALLINNA EESTI KIRJASTUSE ÜHISUS

Lugege hooaja huvitavamaid algupärandeid

VÕISTLUSROMAANID 1938

1. auhind *Karl Ristikivi:* **Tuli ja raud**

Hind brošeeritult Kr. 6.50 • Kalingurköites Kr. 7.75

2. auhind *Leida Tigane:* **Seitse pastlapaari**

Hind brošeeritult Kr. 4.60 • Kalingurköites Kr. 5.85

Elmar Õun: **Unustatud naised**

Hind brošeeritult Kr. 4.60 • Kalingurköites Kr. 5.85

3. auhind *Mardikas:* **Tint**

Hind brošeeritult Kr. 4.90 • Kalingurköites Kr. 6.15

Terve komplekt, neli romaani korraga tellides

K. O/Ü. »LOODUS«

Tartu, Ülikooli 18, telefon 4-35
Tallinn, Kinga 6, telefon 411-92
Posti jooksev arve nr. 2055

brošeeritult Kr. **19.-**

kalingurköites Kr. **22.60**

Avatud tellimiste vastuvõtt
kirjanduse-, kunsti- ja kultuuriajakirja

VARAMU

PEALE 1939. AASTAKS

ERAKORDSED TELLIMISSOODUSTUSED 1939. A.

Tellimishind: Kr. 13.— aastakäik ja Kr. 7.— poolaastakäik.

ERAKORDSE SOODUSTUSENA on võimalik aastatellijail tellimishinna tasumine kolmes osas:

Kr. 3.— tuleb tasuda 20. detsembriks 1938. a., Kr. 5.— 25. veebruariks 1939. a. ja Kr. 5.— 25. aprilliks 1939. a.

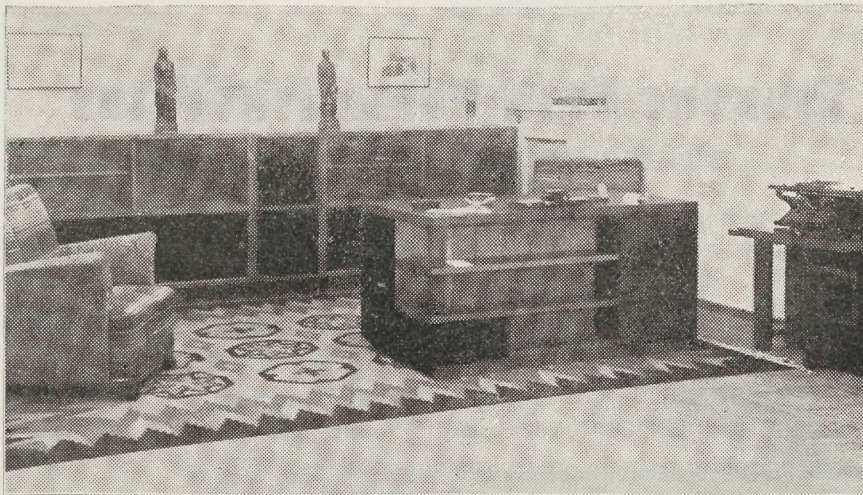
SEE SOODUSTUS ON MAKSEV AINULT KUNI 20. DETS. S. A. ÄRAANTUD TELLIMISTE KOHTA.

Tellimised tulevad adresseerida „Varamu“ talitusele, Tallinn, Pärnu mnt. 10—8.

Kasutage kõik soodustatud tellimistingimusi!

KIRJASTUS O.-Ü. „KULTUURKOONDIS“,

Tallinn, Pärnu mnt. 10—8, tel. 411-35. Postkast 483. Posti j. arve nr. 785.

TELEF.
320-01
318-21

MOODSE ELAMU MÖÖBLITÖÖSTUS

U/Ü VIKERI TEHASED JAAMA T. 8-a NARVA MNT. 15

MODERN-KONSTRUKTIIV, RAHVUSPÄRANE JA TERASTORU SISUSTUS

PROJEKTID JA EELARVED TELLIJAILE TASUTA

BALTOLIN

on kodumaa jõulisem bensiin

Eestimaa Õlikonsortsium

SILLAMÄE
TEL. 22

TALLINN, V. KARJA 1—4
TEL. 465-07

BENSIINI JAAMAD:

TALLINNAS, BALTI JAAMA VASTAS.

TALLINNAS, VENE TURUL.

NÖMMEL, VABADUSE PST.

SILLAMÄEL.

A/S. Esimene Eesti Põlevkivitööstus

END. RIIGI PÕLEVKIVITÖÖSTUS

Juhatus ja müügibüroo: Tallinn, Valli 4—3.

Telefonid: 450-85 ja 450-62. Posti jooksev arve nr. 296.

PÕLEVKIVI kütteks; TOORÕLI; KÜTTEÕLI; BENSIIN;
MOOTORPETROOLEUM; MOOTORNAFTA; DIISEL-
NAFTA; RASKED ÕLID; BITUUMEN (Estobituumen) ja
ASFALT-EMULSIOON („Külm-asfalt“) teede tegemiseks,
katusepavabrikutele ja isolatsioonitöödeks; TOLMU-
ÕLI teede tolmu sidumiseks; IMMUTUSAINED „FENO-
LAAT“ ja „ESTOKARBOLINEUM“ puu konserveerimi-
seks; VILJAPUU-KARBOLINEUM viljapuude pitsimi-
seks; putukamürk „PUTTOX“; KATUSELAKK (katuse-
tõrv); RAUALAKK (asfalt-lakk) ja ASFALT-MASTIKS.

Ilmus suurteos eesti rahvaluule alalt:

VANA KANNEL III

Kuusalu vanad rahvalaulud I. Toimetanud H. Tampere. 400 suurt lehekülge + 16 kriitahvilit ja 1 kaart. Hind kr. 6.50. Üleni linares köites kr. 9.—, poolnahkköites kr. 10.—

Vana Kannel III on esimene köide Kirjastus o.ü. „Kultuurkoondise“ kirjastusel ja Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaandel ilmuma hakkavast suurest rahvalaulude seeriast. Sellega jätkatakse juba enam kui 50 aastat tagasi dr. Jakob Hurda poolt alatud eesti rahvalaulude täieliku väljaandmise kavatsuse teostamist. Laulude trükkitoimetamine sündis J. Hurda traditsiooni jätkates, s.t. koondades ühte köitesse ühe kihelkonna laulud.

Vana Kannel ilmub nii sisulistel kui ka praktilistel põhjustel 7-köitelise seeriana, igas köites laulud eri kihelkonnast. Kõige selle juures esitab „Vana Kannel“ iga kihelkonna lauluvara nõnda, nagu ta on olnud, ilma subjektiivsete valimiste ja parandamisteta.

Vana Kandle seerias avaldatakse ka uues trükis juba dr. J. Hurda poolt trükkitoimetatud „Vana Kannel“ I ja II, milliste trükk on täiesti otsas, ja seega need teosed muutunud laiematele hulkadele kättesaamatuks.

Vana Kannel on seeria, mis sisaldab meie rahvaloomingu väärtuslikema osa — vanad rahvalaulud, ja see ei tohi puududa üheski kooli-, avalikus ega isiklikus raamatukogus.

Vana Kandle seeria peale ettevalmistamisel ei kuulutata. Raamatud ilmuvad käsikirjade valmistamise järjekorras, keskmiselt igal aastal üks köide. Järgmine „Vana Kandle“ köide ilmub 1939. a. dr. Jakob Hurda 100-ndaks sünnipäevaks.

Raamat on müügil kõikides raamatukauplustes. Kes raamatu hinna kirjastusele ära saadab, sellele saadetakse raamat postikuludeta kätte.

K. O.Ü. „KULTUURKOONDIS“

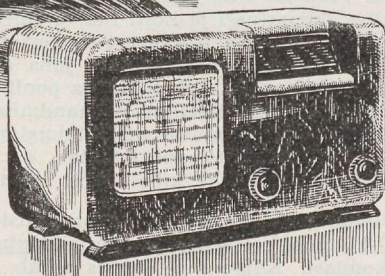
Tallinn, Pärnu mnt. 10—8, pk. 483. Tel. 411-35. Posti jooksev arve 785.

1931

*Läbi tuulte ja tormide,
üle vete ning kauguste,
toob kaunid helid koju*

Kauplused: Tallinn, S. Karja 9. Tartu,
Võidu 11. Pärnu, Kalevi 46. Rakvere,
Tallinna 25. Viljandi, Lossi 31. Esin-
dused kõigis keskustes.

RET
raadio

RAADIO-KOOPERATIIV

Reserveeritud

Trükitööstuse tarbeid:

värve,
kirju,
täitematerjali,
pabereid,
tsinki,
emulsiooni,
kalaliimi jne.

Trükitööstuse masinaid:

kiirpresse,
tiigleid,
löikamismasinaid,
papikääre,
traatimismasinaid ja muud

soovitab

Graafiline kontor

Herbert F. Tungal

Tallinn, Vana Viru 9 Telefon 437-05

Heidelberger Druckautomat'i esindaja

2-11292108

TALLINNA KIVITRÜKIKODA
R. TOHVER & Ko

oma mitmekülgsemas ja täielisemas graafilises tööstuses järgmiste
tööstusviisidega, nagu

vase-sügavtrükk,
kivitrükk,
ofsettrükk,
raamatutrükk,
surutrükk ja
foto-lito

ning oma moodsete kirjade suure valiku tõttu võimaldab trükkida
ja toodelda raamatuid, ajakirju, maalingute reproduktsioone,
plakateid, piltpostkaarte, visiitkaarte, etikette, fotosuurendusi, mitme-
värvilisi ülesvõtteid ja igasug. teisi trükinguid ning aktsidentstõid.

TALLINNAS, TARTU MNT. 49. TELEFON 313-07 JA 304-22.

Kas olete tuttav eesti kauneima ja sisukaima pildiajakirjaga

„Nädal Pildis“

Kui ei, siis tellige see kohe ja Teie leiate, et see ületamatuis ühe-
kui ka kahevärvilisis vasesügavtrüki-piltides ilmuv ajakiri suudab
tuua igasse kodusse ja lugemistuppa ülimalt rahuldust ja tõsist rõõmu.

Ajakirjas „Nädal Pildis“ ilmub peale kodu- ja välismaisi sündmusi
käsitlevate pildimontaazide veel hulk artikleid igalt alalt, nagu

reisi- ja vaatluskirjeldusi,
lühijutte ja põnevusromaane,
kultuurpoliitilisi ja muld
aktuaalseid kirjutusi.

Olles tutvunud „Nädal Pildis“ sisuga, Teie leiate, et ajakirjas
kajastub kaasaegne elu kogu selle mitmekesisuses ning et temast
leiab täit rahuldust kõige nõudlikumgi lugeja.

„Nädal Pildis“ ilmub 2 korda kuus ja maksab tellides: 1 aastas Kr. 5.—, 1/2 aastas
Kr. 2.50 ja 1/4 aastas Kr. 1.25. Välismaale 50% kallim. Tellimisi võtavad vastu kõik
postiasutused ja ajakirjanduse kontorid. Üksiknumbri hind 25 senti.

TOIMETUS JA TALITUS: TALLINN, TARTU MNT. 49. TELEF. 304-22.